İNSAN İLİŞKİLERİNDE DEĞER SORUNLARI: EDEBİ ESERLERDEN ÖRNEKLER

Zülfiye DÜLGER
191114101

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Felsefe Ana Bilim Dalı
Felsefe Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışman: Prof. Dr. Sevgi Şahintürk

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Eylül, 2022

İNSAN İLİŞKİLERİNDE DEĞER SORUNLARI: EDEBİ ESERLERDEN ÖRNEKLER

Zülfiye DÜLGER
191114101
ORCID: 0000-0003-0587-9512

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Felsefe Anabilim Dalı
Felsefe Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışman: Prof. Dr. Sevgi ŞAHİNTÜRK

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Eylül, 2022

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans sürecinde derslerini almaktan büyük keyif duyduğum birbirinden değerli hocalarım, Prof. Dr. İoanna Kuçuradi, Prof. Dr. Betül Çotuksöken, Doç. Dr. Muttalip Özcan ve aynı zamanda tez çalışmam boyunca desteğini ve dostluğunu hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Sevgi Şahintürk'e, tezi yazma sürecimde desteklerini sürekli hissettiğim ablam Gülseren Bilgiç ve değerli arkadaşım Çağlar Enis Batman'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Zülfiye DÜLGER

Eylül, 2022

ÖZ

İNSAN İLİŞKİLERİNDE DEĞER SORUNLARI: EDEBİ ESERLERDEN ÖRNEKLER

Zülfiye Dülger
Yüksek Lisans Tezi
Felsefe Anabilim Dalı
Felsefe Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışman: Prof. Dr. Sevgi Şahintürk
Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022

İnsan dünyasında değer sorunları geçmişte olduğu gibi bugünde vardır ve hep olacaktır. Değer sorunlarının temelinde ise değerlendirme sorunları bulunur. Değerlendirme yapmak insan türüne özgüdür ve insan için kaçınılmazdır. Her insan kaçınılmaz olarak değerlendirmeler yapar. Bu değerlendirmelerde değerler ve değer yargıları önemli bir belirleyicidir. Toplumsal yaşamda zaman içerisinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümlerin neler olduğunu anlamamıza geçmiş dönemlerde ve o dönemin insanını anlatan eserler yardımcı olmaktadır.

Bu çalışmada Halid Ziya Uşakligil'in romanlarından hareketle gelenekten kaynaklanan değer yargılarının neler olduğu, bu yargıların insan hayatını nasıl şekillendirdiği ya da çıkmaza soktuğu, yanlış değerlendirmelerin insan hayatını nasıl etkilediği ortaya konulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: İnsan, İnsan İlişkileri, Değer, Değer Yargıları, Değerlendirme

ABSTRACT

VALUE PROBLEMS IN HUMAN RELATIONS: SAMPLES FROM LITERARY WORKS

Zülfiye Dülger
Master Thesis
Department of Philosophy
Philosophy Thesis Master's Program
Advisor: Prof. Dr. Sevgi Şahintürk
Maltepe University Graduate Education Institute, 2022

Value problems in the human world has always existed and it will always be. On the basis of value problems there are evaluation problems. Evaluation is unique to the human kind and also it is inevitable. Everiyone inevitably makes evaluations. Values and value judgments are an important determinant in these evaluations. Works about the past periods and the people of that period help us to understand the changes and transfarmations that have emerged over time in social life.

In this paper, it is exhibited that what are the value judgments arising from traditions, how these judgments either shaping or individuals life and how are misevaluations affect the life of people with reference to of Halid Ziya Uşaklıgil.

Keywords: Human, Human Relations, Value, Value Judgements, Evaluation

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI……i
ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI ……..…..ii
TEŞEKKÜR……..…….iii
ÖZ……..…….iv
ABSTRACT…….……v
İÇİNDEKİLER……...vi
BÖLÜM 1.GİRİŞ……..…… …….……....1
BÖLÜM 2. İNSAN, İNSAN İLİŞKİLERİ VE EYLEMLER…….....7
2.1 İnsan…….……..7
2.2 İnsan ilişkileri ……..15
2.3 Eylemler …….....18
2.4 Özgürlük……..…….…….24
BÖLÜM 3. İNSAN VE DEĞER SORUNLARI…….....30
3.1. Değer ve İnsanın Değeri …….…….....32
3.2. Değer Yargıları …….....37
3.3.Değerlendirme ve Değer Sorunları…….....43
BÖLÜM 4. EDEBİ ESERLERDEN ÖRNEKLER…….…….....51
4.1. Aşk-ı Memnu'da Değer Sorunları ……..…….....51
4.2. Kırık Hayatlar'da Değer Sorunları…….....63
4.3. Mai ve Siyah'ta Değer Sorunları……..……71
BÖLÜM 5.SONUÇ……...……...…….79
KAYNAKÇA…….…….....83
ÖZGEÇMİŞ……..…….....85

BÖLÜM 1: GİRİŞ

Toplumu meydana getiren insanların bir araya gelip bir toplum oluşturmasına neden olan şey aslında insanların tek başlarına yeterli olamamalarıdır. Tek başına kendi kendilerine yeterli olamamalarının sonucunda da başkalarına gereksinim duymalarıdır. Platon, *Devlet* kitabında insanın toplum halinde yaşama ihtiyacını ifade etmiştir. İnsanlar, bir eksiğini gidermeye, tek başına üstesinden gelemeyeceği durumlarda bir başka insanın yardımına, başka insanın varlığına ihtiyaç duymaktadır. Bu eksiklikler sonucu oluşan gereksinimler de birçok insanın bir araya toplanmasına yol açmaktadır. Hep yardımlaşarak, birbirlerinin eksikliklerini tamamlayarak bir ortaklık içinde yaşayan insanların kurmuş oldukları bu ortak yaşamdaki esas amaç insanların bir arada iyi bir yaşam sürebilmeleridir. İnsanın iyi olarak varsaydığı her şey, insanın kendisinin veya topluluğun ihtiyacını karşılayarak mutluluğa götürecek olan şeylerdir (Platon, 2010, s.116).

İnsanlar yaşadıkları toplumda iyiye ulaşmak bir arada iyi yaşamak için kendilerince bir takım düzenleyici kurallar belirlemiştir. Bu kurallardan bazıları yasal düzenlemelerdir ve yaptırım gerektirir; bazıları da "ahlaki kurallar"dır ve bu ahlak kuralları toplum içinde önemli bir yer tutar; ancak yere ve zamana göre değişiklikler gösteren ahlak kurallarının niteliği insanlar üzerinde farklılıklar gösterir. Genel olarak bu normlara uyanlar olduğu gibi normlara göre davranmayan insanlar da toplum içinde her zaman bulunmuştur. Oluşturulan bu normlara uygun davrananlar ya da davranmak zorunda kalanlar bu norma göre uygun davranmayanları eleştirir, suçlar yahut dışlar. Ahlak kuralları kişiler arası belirleyici bir rol oynar.

Kişiler arası ilişkilerde, insanların yaptıkları farklı eylemler, ahlak normlarına göre yapılan değerlendirmeler çeşitli değer sorunlarına yol açmaktadır. Bakınca aynı görünen nesne ya da aynı olaylar karşısında kişilerin farklı öznel yargılarının etkili olduğu görülmektedir. Bu durum, bir sözün veya davranışın iyi veya kötü, güzel veya çirkin, doğru veya yanlış olarak kabul gören değer anlayışının nesnel bir tarafının olmadığını, kişiden kişiye değiştiğini bize göstermektedir. İyi veya değerli denilen şeyler kişiden kişiye ve zamandan zamana değiştiğinden genellikle, iyi veya değerlinin "göreli" olduğu

sonucuna varılır. Oysa iyi veya değerli denen şeyin "değeri" söz konusu olduğu durumlarda ilgili şeyin değerinin nesnel olarak belirlenmesi mümkündür. İyi ve kötünün kavramsal olarak içeriklerinin değişimine bakıldığında, iyi ve kötü kavramlarının ahlaklara, ahlak normlarına bağlı oldukları görülmektedir.

Olayları ve kişileri değerlendirmek insanın yapısı gereğidir. Eski çağdan beri etiğin ele aldığı "iyi nedir?" sorusunun işlenegelmesi, insan ilişkilerine ışık tutan bir çabadır. Bu çaba içerisinde bu soruya hayli aydınlatıcı ve ışık tutan yanıtlar verilmiştir. Değerler ve değer sorunları ile ilgisinde Kant ve Nietzsche öncelikli örnekler olarak belirtilebilir. Nietzsche ile birlikte insanın bütünüyle, yapıp ettikleriyle, hayatıyla ilgili değerler ve bununla birlikte değer problemleri ortaya konulmaya başlanmıştır. Nietzsche, değerleri ve değerlendirme problemini yalnızca moral[1] bir problem olarak değil, insanın bütün etkinlikleriyle ilgili bir problem olarak ele almış ve moralin kendisini problem olarak görmüştür. İyi ile kötü zıtlığında yaşanan, insan hayatını mahkûm eden moral karşısına, sanat yapan, bütün hayatı olduğu gibi haklarıyla beraber yaşayan yaratıcı insanı koymuştur (Kuçuradi, 2016, s.5-7). Nietzsche'ye göre "iyi" ve "kötü", "değer" ve "değerler" kavramları aynı anlam içeriklerini taşımazlar; ancak her ne kadar aynı anlamsal içeriği taşımasalar da genel olarak bu kavramların içeriklendirilmesi doğru yapılamamaktadır. Bir diğer deyiş ile içeriği bulanık olan kavramlar herkes tarafından bilindiği zannedilince, insanın anlam ve anlamlandırma dünyasında tehlikeler ortaya çıkmaktadır. İoanna Kuçuradi'nin aşağıda verilen sözü bu konunun önemini gözler önüne serer.

> Bazı tehlikeli şeyleri sayın deseler, bunlar arasında kavramları söz gelişi, sayar mıydınız? Dünyada olan bitenlere bakılırsa, pek suçsuz görünmüyor kavramlar. Tehlikeli olmalarından biz sorumluyuz, yarattıkları sonuçlardan olduğumuz gibi. Bir kavram ne zaman tehlikeli olur? içeriği bulanık olduğu halde, herkes bu kavramı bildiğini sanınca (Kuçuradi, 1996, s. 49).

[1] "Nietzsche'de moral, herhangi bir değerlendirme tarzı; belli bir çağın değer yargıları ve "iyidir-kötüdür" dediği şeylerin tablosudur. Bu değer yargıları şeylere "iyi"veya "kötü" denmesi dolayısıyla yapılması veya yapılmaması gereken, insandan insana değer tabloları da çağdan çağa değişir. Değerler değil, değer taşıyan şeyler değil, bu değerlerin ve şeylerin yorumlanması, onlara yükletilen anlam ve önemdir değişen (Kuçuradi, 2016 s. 8).

İnsanlar arasındaki farkı ortaya koyan, yapmış oldukları eylemlerdir. Eylemler, kişilerin ortaya koyduğu tarihsel nitelikli ve teklik gösteren, yapana bağlı, yapandan koparılmayan, gerçekleştirilmiş şeylerdir. İnsan eylemlerini etkileyen şeyler, inançları, çevreleri, çıkarları, eğitim düzeyleri, yaşam deneyimleri ve bilgisel düzeyleridir. Kişiler, doğal olarak eylemde bulunurlar. Bir bakıma insanın var olma koşuludur eylemde bulunmak. Kişiler, kendini ve başka kişileri eylemleriyle tanır. İnsan eylemlerini bir içgüdü veya basit bir refleks olarak anlamak doğru olmaz; çünkü eylemin bir gerçekleştiricisi vardır ve bir karar verme ve seçmeyi içerir. Aristoteles *Nikomakhos'a Etik* kitabında eylemi *"Ayrıntılı düşünme sonucunda verilen karar, tercihtir."* (Aristoteles, 2019, s. 63) şeklinde ifade etmektedir. Yine aynı kitapta *"Eğer eylemlerimizin bizim dışımızda olan bir başlangıçları yoksa yaptığımız eylemler isteyerek yaptıklarımızdır."* (Aristoteles, 2019, s. 63-65) diyerek aslında karar vericinin yerini belirlemiştir. Eylemlerin gerçekleşmesinde ana etken değerler ve kişilerin değerlere ilişkin bilgisel durumudur. Ancak genellikle değerler yerine değer yargılarının iş başında olduğu görülmektedir. Değerler ile değer yargıları arasındaki ayrımın bilgisini yeterli düzeyde olmaması nedeniyle insan ilişkilerinde sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Her insan teki doğal olarak "iyi" bir yaşam sürmek ister. Ancak insanların toplum içinde olması demek aynı zamanda ilişkiler içinde olması demektir. Bu iyi bir yaşamı sürebilmenin koşulları bu ilişkilerde değerlerin gerçekleşmesini sağlanmasını gerektirir. İyi bir yaşam sürmeyi istemek demek bir anlamda mutluluğu istemek demektir. Mutluluk ise eski çağda kendisi için istenen bir şeydir.

> Tüm eylemler ve tercihler birer amaçtan ibarettir. Her şeyin bir yapılış amacı olduğuna göre, her birinin ayrı bir iyisi de olmak zorundadır. (…) İyi dediğimiz şey kendinden iyi olmalıdır. (…) Eylemlerimizin amacı mutluluktur ve bu kendine yeter bir şeydir ve aynı zamanda bir amaçtır. Herkes mutluluğun iyi bir şey olduğunda hemfikirdir ancak aynı zamanda mutluluğun ne olduğunun da açıklanması gerekir (Aristoteles, 2019, s. 28-29).

Mutluluğun erdeme uygun davranışlardan kaynaklandığını söyleyen Aristoteles, aynı zamanda mutlu olan insanların herkesten daha fazla bu davranışlarını sürdürmeleri gerektiğini, insan yaşamındaki olumlu değişikliklerin insan yaşamını daha da mutlu

kılacağını belirtir. Ne var ki toplumsal yaşam içerisinde çok güçlü yer bulmuş olan değer yargıları ve kişilerin öznel ihtiyaçları nedeniyle genellikle değer yargılarından, hazlardan, tutkulardan bağımsız eylemde bulunma yolu çok açık olmamaktadır.

Değer yargıları ve kültürel normlar kişilerin bakış açısını ve görme ufkunu önceden belirlemektedir. Her insan bir toplum içerisinde var olduğundan o toplumun kültürel normları, değer yargıları kişinin bakış açısını büyük açıda belirlemektedir. Oysa değerler bu kültürel normlardan ve değer yargılarından ayrı şeylerdir. Bunların bilgisine felsefi sorgulama yoluyla varılabilir.

İnsanların yaşamın içinde doğal olarak ortaya koydukları eylemlerin takındıkları tavırların veya gösterdikleri tutumların, ortaya koydukları eylemler hakkında "iyi" veya "kötü", "güzel" veya "çirkin" gibi yargıların verilmesi kişilerin farklı değer anlayışlarının olduğunu gösterir. Ama değer anlayışına sahip olmak ile değerin ne olduğunun bilgisine sahip olmak aynı şeyler değildir. Dolayısıyla değerin ne olduğu bilgisi olmaksızın yapılan değerlendirmelerde, değerlendirilen şey aynı olsa da farklı farklı sonuçlara varılmaktadır. Örneğin Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* adlı eserine ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* adlı eserine farklı değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Edebiyat insan dünyasının sanatsal ürünleri arasında önemli bir yeri olan sanat türüdür. Edebi eserler insan dünyasında olan bitenleri, insan eylemlerini, yapılanları, olayları kaleme alındıkları tarihsel ve toplumsal koşullara bağlı şekilde kendine özgü sanatsal anlatımıyla ortaya koyar ve gösterir. Halid Ziya Uşaklıgil'in bu çalışma için seçilen romanları (*Aşk-ı Memnu, Mai ve Siyah, Kırık Hayatlar*) bu nitelikte birer eser örneğidir.

Bazı edebi eserler yukarıda anlatılan örnekleri saptayarak bunlar üzerinde düşünülmesine yardımcı olmaktadır. Gerek hayatın içinde gerekse edebi eserlerde görülen bu değer anlayışı farklılıkları karşısında şöyle sorular sorulabilir: Acaba değer nedir, değerler nedir? "Ahlaki değerler" ve "değer yargıları" ile "değerler" aynı mıdır? Aynı değillerse aralarındaki fark nedir? Bu sorulara açıklık getirilmesi insan ilişkilerinde ortaya çıkan sorunların çözümüne ışık tutması bakımından önemli görünmektedir.

Bu tez çalışmasında, insan ilişkilerinde ortaya çıkan değer sorunlarının görülebilmesi ve bunlara çözüm getirilebilmesi için "değerler" ile "değer yargıları" ve "kültürel normlar" arasındaki ayrımın bilgisine varılmasının ne denli önemli olduğunun gösterilmesi amaçlanmaktadır. Halid Ziya Uşaklıgil'in yukarıda belirtilen eserleri bu amaç için elverişli örnekler olarak seçilmiştir.

Halit Ziya Uşaklıgil, yaşadığı dönemin toplumundaki insan ilişkilerini etraflı şekilde betimleyen eserler ortaya koymuştur. Bu eserler, yazıldığı dönem de dahil olmak üzere yıllar boyunca toplumda çokça okunan eserler arasında yer almıştır. Halid Ziya Uşaklıgil'in ele aldığımız eserlerinden biri olan *Aşk-ı Memnu* günümüzde televizyon dizisi olarak hazırlanmış, 2008'den günümüze kadar defalarca televizyonda gösterilmesine rağmen her seferinde beğenilerek izlenmiş hatta gösterildiği sürece günün en çok izlenen programı olmuştur. Dizideki karakterler halkın yakından tanıdığı, kendinden bir şeyler bulduğu kişiler olmuştur. Oyuncuların replikleri sosyal yaşantıda kullanılan cümleler arasına girmiştir. (Örneğin " Behlül Kaçar", "Sen Bihter Ziyagilsin, kendine gel!) Buradaki başarı yalnızca oyuncuların iyi rol yapmasında değil yazarın da eserinde insan ilişkilerini ve bu ilişkilerde ortaya çıkan sorunları ustalıklı bir şekilde betimlemiş ve kendine özgü üslubuyla okura sunmasından kaynaklanmıştır. Uşaklıgil, 1800'lü yılların sonu 1900'lü yılların başında yazılan bu eserlerde yer alan kişilerin düşüncelerini, arzularını, eylemlerini, kararlarını olduğu gibi gerçekliğiyle dile getirmiş bununla da insan dünyasına dair bazı değer sorunlarıyla ilgili noktalara dikkati çekmiştir. *Aşk-ı Memnu* roman olarak ilk yayınlandığı zamanlarda da oldukça beğenilmiş ve en çok okunan eserler arasına girmiştir. Yazarın *Kırık Hayatlar* adlı eseri de yine dizi haline getirilmiş ve yayınlandığı dönemde oldukça ilgi çekmiştir.

Bu çalışmanın amacı, kişilerin, birbirleriyle olan ilişkilerinde ortaya çıkan sorunların temelinde yatan nedenleri, yapılan "değerlendirmeler" ile ilgisinde belirlemek ve "değer" ve "değerler bilgisine" dayanan değerlendirme ile "değer yargılarına" ve "kültürel normlara" bağlı değerlendirmeler arasındaki farkı göstermeye çalışmaktır. Halid Ziya Uşaklıgil'in romanlarından hareketle gelenekten kaynaklanan ezbere değer yargılarının neler olduğu, bu değer yargılarının kişinin kendi değerini görmesini engelleyip ne şekilde değer harcadıklarını, yanlış değerlendirmelerinin insan hayatını

nasıl etkilediği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Halid Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu, Mai ve Siyah* ve *Kırık Hayatlar* eserlerinde; toplumdaki kültürel normlar ile değer yargıları, değerleri, eserlerde yer alan kişilerin değer anlayışı ve bu kişilerin değer anlayışını yansıtan eylemleri örneklendirilecektir. Bunlara felsefe açısından bakabilmek için de bazı filozofların bu konudaki görüşlerine değinilecektir.

Ana çizgileri yukarıda verilen bu çalışma Giriş bölümüyle beraber dört bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın 2. bölümünde insan ve insan ilişkileri üzerinde durulacak, insan ilişkilerinin ne denli sorunlu bir alan olduğu, kişilerin eylemlerinin ve özgürlük anlayışlarının onları nasıl etkilediği anlatılmaya çalışılacaktır.

3. Bölümde değerin ve insan değerlerinin ne olduğu açıklanacak, değer ve değer yargılarının genellikle birbirine karıştırıldığı, bunun neticesi olarak da ortaya çıkan değerlendirmelerin nelere yol açtığı üzerinde durulacaktır.

4. Bölümde ise değer sorunları Halid Ziya Uşaklıgil'in eserlerinden örnekler vererek gösterilmeye çalışılacaktır.

5. Bölüm olan Sonuç bölümünde değer, değerler ve değer bilgisi ile yapılan değerlendirmelerin kültürel normlar ve buna bağlı yapılan değerlendirmelerden farkı ortaya konulacak ve bunun çözümü için değer bilgisinin önemi vurgulanacaktır.

BÖLÜM 2: İNSAN, İNSAN İLİŞKİLERİ VE EYLEMLER

İnsan, Eskiçağdan beri filozofların da belirtegeldiği gibi toplumsal bir varlıktır. İnsan içinde bulunduğu toplumun kurucusudur. İnsan öteden beri kendi hakkında bir bilgiye varma çabası içinde olmuştur. Bu çaba hem felsefe yoluyla hem de bilimler yoluyla sürdürülmüştür. Bugün insan kendisi hakkında hem felsefenin yardımıyla hem de bilimlerin yardımıyla belirli bir bilgi düzeyine ulaşmıştır. Ancak, bilimlerin insan ile ortaya koyduğu bilgiler ile felsefenin ortaya koyduğu bilgiler arasında önemli bir fark vardır. Bu fark felsefenin insanın ana yapı özelliklerini ortaya koyan bilgiyi sağlamasıdır. Bilme konusu yaptığı şeyi bütününde ve etraflıca ortaya koyan felsefi düşünüş insanla ilgili değişmez ana nitelikleri vermesi bakımından farklı bir görme ufku açar. Bu, insana özgü başlıca niteliklerden biri insanın etik nitelikli, "ahlaki" bir yapısının olmasıdır. İnsan, toplumsal olma niteliğinin yanında ahlaki bir var oluşun yapıcısıdır, kurucusudur. Bu bakımdan insanın felsefe açısından ele alınışıyla ilgili bazı örnekleri aşağıda yer alacak ve üzerinde durulacaktır. Bu alan (insanın ahlaki yönü) doğrudan kişilerin eylemleri ile bağlantılı bir konudur. Dolayısıyla kişilerin eylemleri, eylemlerinin yapısı, eylemlerinin neye dayanarak yapıldığı, ilişkilerde ne gibi sonuçlara yol açtığı, kişiler eylemlerini yaparken ne derece bağımsız kararlar alabildiği gibi sorular felsefe açısından önemli sorular olmuştur. Öyle ise burada hem insanın bir canlı türü olarak varlıksal yapısıyla ilgili bazı görüşlere değinmek ve ardından da eylemlerin oluşumundaki ana etkenlerin neler olduğu üzerinde durmak uygun görülüyor.

2.1 İnsan

İnsan, diğer canlılar arasında kendine özgü bir türdür. Bu türün yapısal özelliklerine bakıldığında belli başlı ana nitelikler saptanabilir. Eskiden bu yana zaten bu anlamda saptamalar da yapılmıştır. Bu yapılan saptamalara bakıldığında insanın, "dünya" içinde var olan bir canlı olduğu söylenebilir. İnsan diğer canlılardan farklı olarak dünya kurar ve onun içinde varlığını sürdürür. Eskiçağda Platon, Sokrates, Aristoteles gibi büyük filozofların doğrudan insanın ayırt edici yanını belirlemeyi amaçlamamakla birlikte bu belirlenimin temelini attıkları söylenebilir. Çünkü o dönemlerde insanın kendisi filozoflar tarafından konu edilmemiştir. İnsanın kendini tam bir soru konusu yapması 18. yüzyıldan itibaren Kant ile önem kazanmaya başlamış, Schopenhauer, Nietzsche ve Scheler ile

belirli bir zemine oturmuştur. İlk çağ filozoflarından hem Platon hem de Aristoteles etik soruları ile ilgisinde insanı ele almışlardır. Sokrates'in insanlara ne olduklarını göstermek için sorduğu sorularla başlayan, felsefi düşüncenin temelini oluşturan bu sistemde sorulan sorular ve verilen yanıtlar ile insanın tam olarak belirlenimi ne ölçüde olabilmiştir?

İnsan hakkında bir bilgiye varma çabası bilimlerde de söz konudur. Bilimler var olanları parçalayarak ele alırken Aristoteles'in dediği gibi felsefe "var olanları bütününde ele alır". Her bilim insanı kendi açısından ele almış ve insanın bütününe ilişkin bir bilgiye doğal olarak varamamıştır. Örneğin, tıp bilimi insanı fizyolojik bir yapı olarak görmüş, vücut sisteminin, hormonların işleyişine bakarak insanı belirlemiş; psikoloji ise insanı duygularını ve olaylar karşısındaki verdiği tepkileri inceleyerek insanı anlamayı çalışmıştır. Sosyolojinin insan tanımında insan, toplumun bir üyesi olarak görülmüş ve yaşadığı toplumla birlikte anlaşılmaya çalışılmıştır. Fiziki antropoloji fosillerden elde edilen bilgilerle evrim geçiren bir canlı türü olarak ele almış iki ayak üzerinde dik yürüyen bir canlı türü olarak tanımlamıştır insanı. Kültürel antropoloji ise insanı bir kültürün içinde ele almış ve böyle bir canlı olarak görmüştür. Peki, felsefe insanı ne şekilde konu almaktadır.

Felsefe tarihinde öncelikle etik sorular bağlamında insanın ele alınması söz konusu olmuştur. Örneğin Platon *Devlet* adlı kitabında insanın toplumsal yanını da dikkate alıp varlıksal yapısına ilişkin şu saptamayı yapmıştır. "İnsan ruhu"nun üç kısımdan oluşan bir yapısı vardır. Bunlardan biri "eğilimler, iştahlar ve arzular"dır. Bir diğer kısım "akıl, (logos), düşünme"dir. Bir de üçüncü kısım olan ama bu iki kısım arasında bir yerde bulunan, "kızan, heyecanlanan, öfke duyan" kısımdır. Platon'un ruhu üç boyutuyla ele alışı bir değerler hiyerarşisine tâbidir. En alt kısımda bulunan itkiler (iştah) Platon'a göre bu boyutlar arasında en değersiz olanıdır. Ruhun en değersiz kısmını itkiler ya da diğer adıyla iştah oluşturmaktadır. Bu bölüm, genellikle insanın zorunlu ihtiyaçlarını kapsamaktadır: açlık, susuzluk gibi. Bu boyutta yer alan arzuların karşılanmasının ruhun diğer boyutlarına yani akla ve iradeye herhangi bir katkısı yoktur, bu boyut, yalnızca belli dürtülerin karşılanmasından ibarettir. Platon, ruhun diğer bölümü olan iradeyi öfkeli kısım olarak ele alır. Bu bölüm iştahtan farklı olarak hayvanî dürtülerimizden ziyade daha çok tutkularımızı, duygulanımlarımızı kapsamaktadır: şan şeref sahibi olmak, takdir

edilmek, belli unvanların peşinden koşmak, muzaffer olmak, sevgi ve saygıya layık olmak gibi. Dolayısıyla bu kimse, düşünceden, akıldan yoksun halde şan ve şeref hırsının doyurulması için çabalayacaktır. (Platon, 2010, s.226) Ruhun son boyutu olarak ise Platon'un ruhun en üstün parçası olarak nitelediği akıl karşımıza çıkmaktadır. Platon'a göre akıl, ruhun; analiz eden, sorgulayan, eleştiren, hesap yapan bölümüdür. Bu bölüm, yalnızca kendine dönük değil aynı zamanda ruhun diğer bölümlerine de büyük katkılar sağlamakta ve onları yönetmektedir. Dolayısıyla akıl, ruhun bütününü koruyarak ruhun doğru yönde gelişimine hizmet etmektedir. Akıl, Platon için hakikatin arayıcısıdır ve daima doğruya, iyiye isteklidir; ruhu dengeli kılarak sağlıklı bir yapıya sahip olmasını sağlar. Platon, mutlak mutluluğa diğer bir söyleyişle *eudamonia*'[2]ya ulaşacak kişilerin, ruhun bu üç bölümünden akıl bölümünü egemen kılacak insanların olduğunu belirtir. İştah ya da irade bölümü ile hayatını şekillendiren insanlar yalnızca geçici hazlarla kendilerini oyalayacaklardır. Oysa aklını egemen kılan insanların, iyi ideasına hizmet edeceğini ve bütüncül bir iyiye ulaşacaklarını belirtir. Ona göre ancak ve ancak bu insanlar erdem sahibi olmayı başaracak ve mutlak mutluluğu yakalayacaklardır. Diğer insanlar ise mutlu olduklarını düşünseler de önünde sonunda mutsuz olacaklar ve erdemsiz bir yaşamla kendilerine tanınan vadeyi boşa harcayacaklardır.

Aristoteles, insan için "toplumsal canlı" (zoon politikon) demiştir. Her varlığın içinde onun gerçekliğini ortaya çıkaracak, hedefine ulaştıracak bir kuvvet saklıdır. Alemdeki oluşu dört basamağa ayıran Aristoteles, dördüncü basamağın insanlar alemini oluşturduğunu, insanların kendilerinden daha aşağıda bulunan, cansız varlıklar, bitkiler ve hayvanlar basamağında bulunan varlıkların niteliklerine sahip olduğunu (beslenmek, hareket etmek gibi) bunların haricinde akıl ve düşünme gücüne sahip olmasıyla birlikte insanın hareketlerini akıl ile belli bir hedefe yönelik eylemleri ile diğer varlıklardan ayrıldığını söylemiştir. İnsan hayvanlarda bulunmayan *logos* yani anlamlı söze sahip bir varlıktır. İnsan ruhunu, bitkisel, hayvansal ve insan ruhu olarak üç basamağa ayıran Aristoteles, bitkisel ruh beslenme ve soyunu sürdürme, hayvansal ruh algılama ve hareket etme, insan ruhu ise yalnızca insanda bulunan akıl yeteneği olarak belirlemiştir. Aklını kullanan insan eylemlerini belirli bir amaca göre düzenleme becerisi olduğundan hayvan ve bitkilerden ayrılır. Hayvansal ruh bitkisel ruha hâkim olurken insan ruhu da hayvan

[2] Yunanca bir kelime olan E*udamonia,* mutluluk,, iyi ruh hali, saadet gibi anlamlara gelmektedir.

ruhuna hâkim olan akla sahip bilen ruhtur. Bilen insanın ruhunun yapısı bakımından kısımlarını şöyle belirlemiştir. 1. Akıldan yoksun yan 2. Akla sahip yan (logoslu kısım). Akıldan yoksun yanı da kendi içinde ikiye ayırmıştır. Bunlardan biri bitkisel yan diğeri de "tutku"lar, "istek"ler, "iştah"lardır. Akla sahip yanın da iki kısmı vardır; bunlardan biri "değişebilir özellikteki şeyleri bilen" yan, ikinci kısım ise, değişebilir özellikte olmayanları bilen yandır.

> (…) Aklın olmadığı kısım ikiye ayrılır. Birincisi bitkilere benziyor ve akıldan hiçbir pay almıyor; isteyen, arzulayan kısım ise aklı dinlediği ve onun sözlerine buyun eğdiği zaman akılla aynı yerde yer alıyor… Öğüt, eleştiri ya da ikna süreçleri aslında akıldan yoksun kısmın bir şekilde akla katıldığını göstermektedir. Akla sahip olan kısımda ikiye ayrılır. Birincisi kendisidir yani gerçekten akla sahip olan kısım, diğeri ise başkalarının sözlerini dinleyen kısım. Erdem de buradan hareketle tanımlanır (Aristoteles, 2019, s. 40).

Görüldüğü gibi hem Platon hem de Aristoteles insanı etik sorularla ilgisinde (erdem, erdemin ne olduğu sorusu) insanın bir canlı türü olarak bütününde yapısının ne olduğu bilgisini ortaya koymaya çalışmıştır.

Doğada yalnızca insanlar değil hayvanlar da yaşam mücadelesi içindedirler. Yaşam mücadelesinin içinde hayatta kalabilmek için uğraş halindedirler. İnsanlar ile hayvanların mücadele yolları arasındaki temel fark, hayvanlar bu mücadeleyi doğa ile iç içe onunla bütünleşerek sürdürürken insan kendi var ettiği teknik ile mücadelesini sürdürür. Örneğin bal arısının çiçek çiçek dolaşıp bal yapmak için kullandığı yöntemin hep aynı olması, insanın ise el becerilerini geliştirip üretmiş olduğu araç-gereçlerle bedeninin onu sınırlamasından, kullandığı yöntemler vasıtasıyla kurtulmuş olmasıdır. İnsanın elinin olması ve onu diğer eli olan varlıklardan daha iyi kullanabilmesi ona bu imkânı sağlamıştır. Üretmiş olduğu aletler ve kullanmış olduğu yöntemler insanı yalnızca bedensel olarak değil zihinsel olarak da geliştirmiştir. İnsanların kullanılmış oldukları yöntemler değişkenlik gösterse de ortak amaç hep hayatta kalma mücadelesi olmuştur. Hayvanlar doğaya uyum sağlarken insan doğaya uyum sağlamaktan ziyade onu kendisine uydurmuştur. Kendisini değiştiren ve zihinsel olarak gelişen insanın kullanmış olduğu taktik ve yöntemler onu kültür ve medeniyete götüren süreci oluşturmuştur. Bu noktada

felsefe, insanlar tarafından verilen bu mücadelenin anlaşılması ve anlamlı kılınmasını, *logos, diyalektik, tekhne* gibi kavramları kullanarak ortaya koymaya çalışmıştır. Nitekim Aristoteles, tekhne'yi insanın düşünme erdemlerinden biri olarak belirlenmiştir ve bunun insana özgü olduğunu söylemiştir.

Eskiçağdan sonra uzunca bir süre insanın kendini bilme amacını taşıyan çalışmalara yer verilmemiştir pek. Rönesans ve bunun ardından 18. yüzyılda insanı konu alan çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Kant'ın etik sorunlara eğilmesiyle birlikte insan yeniden felsefe için öncelikli bir soru konusu haline gelmiştir. Bunun ardından 19. yüzyılda Schopenhauer ve ardından Nietzsche insanı öncelikli bir soru konusu olarak ele almıştır.

İnsanın neliği hakkında konuşmanın birbirinden farklı yolları olabilir. Bunlardan bir tanesi insanın diğer canlılar ile arasındaki özel yerine bakmak iken bir diğer yol ise insanın diğer insanlar ile arasındaki özel yerine bakmak olacaktır. Seçilen hareket noktaları farklı olduğunda varılan sonuç da birbirinden farklı olacaktır. Aşağıda insanın neliğine dair araştırmalar yapıp birtakım sonuçlara ulaşan bazı filozofların görüşlerine yer verilecektir.

Kant'a göre insan, diğer canlılara benzer şekilde doğaya ve doğa nedenselliğine bağlı bir canlı türüdür. Ama onun diğer canlılardan farkı "akıl sahibi" olmasıdır. Akıl sahibi bir varlık kendine bir düşünce varlığı olarak, duyular dünyasına değil, anlama yetisi dünyasına ait bir varlık olarak bakmalıdır; dolayısıyla bu varlığın, kendine bakabilmesi için iki açısı vardır: ilkin duyular dünyasına ait olduğu ölçüde doğal yasaları altında (yaderklik); ikincisi düşünülür dünyaya ait olarak, doğadan bağımsız olan, deneysel olmayıp sırf akılda temelini bulan yasalar altında (Kuçuradi, 1982, s. 70-71). Bu akıl sahibi olması nedeniyle insan doğa nedenselliğinden bağımsızlaşabilen, özerk (otonom) bir varlıktır. Bundan dolayı kişiler özgür (etik) eylemlerde bulunabilme olanağına sahiptir. İnsan türünün farklı zamanlarda ve yerlerde paylaşılan ortak özellikler anlamında bir insan doğasına sahip olduğunu kabul eden Kant'a göre; insan, kendi kendini var eden kendinden başka bir şey değildir. Özgür bir varlık olarak kendini yaratabilme olanağına sahiptir. İnsan hayatı yüzyıllar içinde değişse de bu değişim içinde hep aynı kalan bir doğası olduğunu kabul eder. İnsanın yerel özellikleri değişse de

evrensel insanlık hep aynı kalır. İnsanı yeryüzünde yaşayan tek rasyonel varlık olarak gören Kant'a göre, akledebilme kabiliyetini kullanan insan hayvandan farklılaşabilir, aksi durumda bir farklılıktan söz edilemez. İnsanlar doğuştan rasyonel değil, rasyonel olma kapasitesine sahiptir. İnsan türünü diğer canlılardan farklı kılan bu rasyonel yanı hem kendi kendini yaratmasında hem de bu vasıtayla kendi türünü korumasında görülür (Scheler, 2020, s. 15-20).

Schopenhauer, insanı, insanın kendi hakkındaki bilgisinden hareketle ele almaktadır. Etik bir varlık olarak insanın anlaşılabilmesi için onun insan görüşünün bilinmesi şarttır. İnsan eylemlerinin hepsi zorunludur ve başka türlü olamazlar. Eylemlerinin arasındaki fark, onları yapan, tek tek insan olarak yapı farkına dayanır. Kişiye kendi varlığının ve hayatın yapısını, insanın realitesini anlamasını sağlayan, "mucize" olarak adlandırdığı kişinin kendi kendisi hakkındaki bilgisidir. Bu bilgi kişiye "dıştan" olduğu kadar "içten" de kendini bilmesini sağlar. Kişinin kendi kendisi hakkındaki bilgisine bir yandan varlığın bilgisine, diğer yandan etik bir varlık olarak insanın bilgisine giden yolu açar. Schopenhauer'a göre insanın bir öz yapısı vardır. Bu doğuştandır ve değişmez olandır. Ona göre bu dünyada özgür bir insandan daha üstün bir şey yoktur. Aynı zamanda özgürlük çok az insanın erişebileceği bir durumdur. Schopenhauer, insanı, kendini isteyen bir varlık olarak görür. Ardı arkası kesilmeyen istekleri vardır bu insanın. İstediklerini elde etmek için bilgisini kullanır. İsteyen ile bilen aynı kişidir. (Kuçuradi, 2019, s. 2-46).

Nietzsche bize üç insan tipini ve özelliklerini aktarır. Bunlar sürü insanı, özgür insan ve trajik insandır. Sürü insanı merhamet duygusu ile hareket eden ve bedenini sürekli aşağılayan tiptir. Bu tür insan topluluğun düşündüğünün dışına çıkamaz. Çıkarsa sürüden atılır ve yabancı olarak kabul edilir. Sürü insanı kendisini ilgilendiren konularda kendi kararını kendisi veremeyen, bir başkasının yol göstericiliğine ihtiyaç duyanlardır. Başkalarının yönlendirmesine ihtiyaç duyan kişiler bedenen özgür olsalar bile ruhen köledir.

> Sürü insanı için, içinde bulunduğu moralde problem olan hiçbir şey yoktur. Moral ve onun değer yargıları tartışma konusu bile olamazlar; çünkü onları tartışmak, bu moralin

> dışına çıkmak demek, moralsiz olmak demektir. Sürü insanının bunda herhangi bir özgürlüğü yoktur. Özgür olabileceğinin farkında bile değildir (Kuçuradi, 2016, s. 27).

Oysa sürü insanı olmanın dışına çıkabilen içinde bulunduğu moral değer yargılarından bağımsızlaşabilen insan "özgür" insandır. Sürüden kopmanın ilk durumu nihilist durumdur. Bu şu anlama gelir: bu durumdaki kişinin bağlı olduğu hiçbir değer yargısı yoktur, onlardan tamamen kopmuştur. Bir anlamda boşluktadır da diyebiliriz. Bu durumdaki kişi ya "aktif nihilist" ya da "pasif nihilist" olur. Bu her iki durumda da kişi yok olur. Ana nihilizmden çıkan bunu aşan kişi yani kendisi değerler koyan kişi "yaratıcı", "trajik", "filozof" kişi olur.

İnsanın felsefede başlı başına bir araştırma konusu olmasının yolunu açan bu filozofların ardından 20. yüzyılda kurulan felsefi antropoloji çalışmaları doğrudan doğruya insanı konu alan araştırmalar yapmıştır. Bu konuyla ilgili sırasıyla, Scheler, Cassirer, Sartre, Mengüşoğlu'nun görüşleri örnekler olarak aşağıda verilmiştir.

Scheler'e göre *"İnsan kendi kendisine hiçbir zaman bu denli sorun olmamıştı*"[3], insan artık ne olduğunu bilmemekte ve bunu bilmediğini bilmektedir. Scheler, insanın bio-psişik bütünlüğünün hayvandan öz bakımından farklı olmadığını asıl farkın, hayata karşıt bambaşka bir ilke olan tin (*Geist*[4]) olduğu görüşünü ortaya koymuştur. Tin sahibi olan insan hürdür ve dünyaya açıktır. Kendisi hariç her şeyi nesne yapabilir, kendisi hakkında bilgi edinebilir, ideleştirme edimi sayesinde şeylerin özü, mahiyeti hakkında soru sorabilir. Tinin taşıyıcısı olan insan, gerçekliğe, doğal çevreye "hayır" deyip, itkilerini bastırabilen bir varlıktır. İnsan bu dünyada var olan, hayır demeyi bilen, dünyanın ve kendinin üzerine çıkan bir varlıktır. Hayır demeyi bilen bu varlık kendi istemiyle yaşamını yönlendirebilen, özgür bir varlıktır. Scheler'e göre insan değerler varlığıdır ve bu değerler ölümsüz, nesnel ve değişmeyen şeylerdir. Bu değerler ile insan diğer insanlar ile dayanışma içindedir ya da dayanışma içinde olmalıdır (Kuçuradi, 2017, s. 96).

[3] Max Scheler, *Stellung des Menshen im Kosmos, 1928,* s. 10

[4] Scheler'de Geist, kendisini kişinin aktlarında ortaya koyan, aynı zamanda onun dışında olan Tanrıdır veya başka bir deyişle "dünya temeli"dir. İnsanın kosmostaki yeri hayat ile bu Geist arasındadır.

Çağımızın özgün filozofu ve aynı zamanda felsefe tarihçisi olan Ernst Cassirer, insanla ilgili çalışmalarında dolaysız olarak "insana", "insanlara" ilişkin yapı sorunlarına eğilmiştir. Cassirer, insanın dünyadaki yerini belirlemeye çalışırken, onun yapısını, diğer canlılardan hangi yönden farklı olduklarını göstermeye çalışmıştır. Ona göre *"insan, artık fiziksel bir evrende değil, simgesel bir evrende de yaşamaktadır".* İnsanın neliği ile ilgili herhangi bir tanımın töze ilişkin olmadığını, yalnızca 'işlevsel' olarak anlaşılabileceğini söyler. Belirli simgeler evreninde yaşayan insan türü, nesnelerin, doğrudan kendileriyle değil, simgeleriyle ilişki kurar ve dilsel biçimlerle, sanatsal imgelerle ilgilenir. Oluşturduğu bu evrenin, *mitos, din, dil, sanat, tarih* ve *bilimden* oluşan insan kültürünün formlarını içinde bulundurur. İnsanın sürekli olarak içinde bulunduğu çevreyi anlamlandırma çabası sonucu bu evren gittikçe gelişir ve insan bilgisi geliştikçe simgeler evreninde düşünce yoluyla kurulan bu bağlar da kuvvetlenir. İnsanın belirgin karakteri, onun ayırıcı işareti fizik doğası ya da metafizik değil, işlevidir. Bu ifadesi ile insan eylemlerinin tek başına ne fizik ne de metafizik bir gücün eseri olmadığını, bunların ikisinin ortak eseri olduğunu anlarsak, bir eylemin yani işlevsel olmanın fizikselliği ve ruhsallık yönünün olduğu sonucuna varabiliriz. Neliğini ve işlevselliğini kavrayan insan hür iradeli ve güvenli bir şekilde iklim ve çevre oluşturur. Kendi işlevselliğini anlayan, keşfeden insan kendini inşa edip evren içinde konumlandırarak 'yaşadığım bu evrende, bu dönemde, bu dünyada ben de varım ve ben bu dünyada yeri ve değeri olan bir bireyim' diyebilecek yetkin bir birey olacaktır (Kuçuradi,2017, s.224-234).

İnsanın ne olduğunun incelenmesi insanın varlığı ile öteki nesneler arasındaki farkın incelenmesidir diyen Sartre'ye göre "varoluş özden önce" gelir. Filozofa göre insanın tanrı tarafından düşünülmüş bir özü yoktur, bu şekilde yaratılmamıştır. İnsanın kendinden önce gelen ve onu belirleyen bir özü yoktur. İnsan yalnızca vardır. Daha önceden belirlenmiş, düşünülmüş, tasarlanmış bir öze göre ve herhangi bir amaç için yaratılmamıştır. Dolayısıyla insan ne yaparsa o olacaktır. İnsanın önceden belirlenmiş bir özü yoktur çünkü o özünü kendi yaratır. Onun dünyadaki durumu fırlatılmışlıktır. Dünyaya atılan insan, orada acı çekerek, savaşarak yavaş yavaş kendi özünü belirleyecek, özü eylemleriyle sonradan oluşacaktır. Bu durum onu, "özgürlüğe mahkûm" etmektedir. Özgürlük insanın kaçamayacağı bir şeydir. Çünkü insan bu dünyada "öz" süz olarak vardır. (Sartre, 1985, s.8).

Takiyettin Mengüşoğlu, insanın kendine özgü doğası olduğunu ve kendi çevresini yaratmasını yaşamını sürdürmesinin bir koşulu olarak görmektedir. Mengüşoğlu'ya göre insan, akıl, ruh veya beden olarak otonom değil, ontolojik bir varlık bütünü olarak görülmelidir. Bunun yerine insanın sadece belli bir yönünü ele alıp mutlaklaştırmanın ise kurgusal metafiziğe saplanmak olduğunu belirtir. İnsanın somut varlık ortaya konulması ile insana ait evrensel ilkelerin bulunabileceğini düşünür. Ona göre insan bilim tarafından uydurulmuş bir kavram değil, yapıp etmeleriyle birlikte öteki var olan şeylerin yanında yerini alan bir varlık alanıdır (Mengüşoğlu, 1988, s.49). Bu varlık alanından, insan fenomenleri, insan doğasının varlık ögeleri, insanın yaptığı, ortaya koyduğu şeyler, insan başarılarını kastetmektedir. Bu başarılar insanın somut varlık bütününe dayalı olarak ortaya çıkmış olan sanat, teknik, eğitim, devlet kurma gibi ürünlerdir. Bu ürünler sayesinde bütün insanlara ait olan özelliklerin bilgisine varılabileceği düşüncesinde olan Mengüşoğlu, diğer yaklaşımların içi boş, soyut, dayanaksız, havada duran, insan varlığına ait özelliklerden uzaklaşarak oluşturulmuş kavramlara dayalı sistemler meydana getirdiğini savunur (Mengüşoğlu, 1988, s. 54).

Başlıca bu örneklerde görülen insana dair felsefi bilgiler bir tür olarak insanın yapısına dair temel özellikleri, temel nitelikleri bizlere göstermektedir.

Bütün bu düşünceler dikkate alındığında, insanın yapı özellikleri bakımından ele alınması gereken bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Bu özelliklerinden ötürü insan zorunlu olarak bir varlıktır hem kendi birbirleriyle ilişki halindedir hem de kurumsal ilişkiler içinde olan bir canlıdır. Tezin konu aldığı problem bakımından burada yalnızca kişiler arası örnekler üzerinde durulacaktır. Kurumsal ve toplumsal ilişkileri bunun dışındadır. Yer yer bu etkileri göz önüne alınacaktır.

2.2 İnsan İlişkileri

İnsan dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren diğer insanlar ile birliktedir ve onlarla yaşamak zorundadır. Bebeklik evresinde insanın birlikte olduğu kişiler anne baba varsa kardeş ve yakın çevresidir. Bebeklik evresinde insan başkalarının yardımına ihtiyaç duyar; gelişip büyüdükçe diğer insanlarla olan ilişkileri çeşitlenir ve artar. İnsanın

bebeklikte ve çocuklukta ihtiyaç duyduğu şey temel (biyolojik) gereksinimler iken, ilerleyen dönemlerde ihtiyaçları artmakta ve çeşitlenmektedir. İnsan yavrusu büyüdükçe ruhsal yönden gelişim ve eğitim ihtiyacı daha da önem kazanmaktadır. Aile bireylerinden öğrendiği davranış biçimleri ile diğer insanlarla ilişki kurmaya başlayacak olan insan görerek, hissederek, yaparak, yaşayarak kendi davranış şeklini ortaya çıkaracak ve öncelikli olarak aileden öğrendiği bu davranış biçimleri ile ilişki içinde bulunduğu toplumun diğer bireyleri arasında karşılıklı bir etkileşime girecektir. Genel olarak bu etkileşim ortamı tür olarak insanın oluşturduğu kültür ortamıdır. İçine doğdukları kültürel ve sosyal ortamdan ayrı var olması söz konusu olmayan kişilerin toplumsal belirlenimlerin dışında yaşaması söz konusu değildir. Ama kişiler insana uygun bir eğitim yoluyla doğru düşünme, analiz etme ve karar verme yeteneğini edinip bağımsız kararlar verebilir. İnsanların birbiriyle kurduğu ilişkilerin yapısını ve niteliğini genellikle aileden alıp edindikleri ve yakın çevresinde gördükleri davranışlar ve tutumlar belirler. Çevrenin bu etkisini daha geniş boyutuyla söylendiğinde içinde yaşamış olduğu toplumun insan davranışlarının üzerinde büyük etkisi olduğu belirtilebilir. Toplumun insanlar üzerindeki etkileri ve belirleyiciliği son derece güçlüdür. Özellikle çocukların ergenlik döneminde dışlanma endişesi ile doğru olmayan tutum ve davranışlara yöneldikleri pek çok araştırma tarafından ortaya konmuştur. İçinde bulunulan çevre insanlar üzerinde büyük bir baskı oluşturabilmektedir. Örneğin şehirde belirli bir giyim kuşam tarzında baskı görmeyen bir kişi daha küçük ve dar bir yerleşim yerinde baskıya maruz kalabilmektedir.

İnsanın toplu halde bir arada yaşayabilmesi için gerekli olan düzenleyici kurallar çoğunlukla insan tutum ve davranışlarını belirleyici olup onlardan bağımsız davranma ve karar alma imkanını, yönelimini engelleyici olmaktadır. Bu durum içinde bir bakıma bulunmak zorunda olan bireylerin, kurdukları ilişkilerde bu kurallardan genellikle bağımsız kalamadıkları görülür. Bu kurallar aslında genel anlamda kültürel, ahlaksal normlar ve değer yargıları her bireyi çepeçevre kuşatmaktadır. Onun, görme, anlama, anlamlandırma çerçevesini bunlar belirlemektedir. Böyle bir görme, anlama durumunda bağımlı değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır. Bazen bu ortamda yaşayan kişiler kurdukları ilişkilerde doğru olanı bir ölçüde görebilseler bile toplumun baskısından dolayı bağımsız bir eylemi gerçekleştirmekte zorlanmaktadırlar.

Toplumun “değerler” diye kabul ettiği bu düzenleyici “ahlaksal” kurallar toplumun oluşturduğu ortaya koyduğu şeylerdir. Toplumda kabul edildikleri için yer bulmaktadırlar. Bunlara genel olarak “değerler” deniyor olsa da bunlar değerler değildirler. Peki toplum teklerini kimi durumlarda bu denli baskı altına alan bu şeyler nedir? Bunlar, toplumlarda farklı şekillerde belirlenmiş olan çeşitli kültürel ve ahlaksal normlardır; değer yargılarıdır.

Bir topluluk içinde dünyaya gelen kişi genellikle o toplumun değerlerini kabul ederek ortama uyum sağlamaktadır. Bazen toplum içinde bir kişinin toplumun koyduğu bir değer yargısını benimsememekle birlikte ona uymak zorunda kalması onu karşı çıkılmaz bir kural olarak görmesi, “değer”ler ile “değer yargıları” arasındaki farkın görülemediğini gösterir.

İnsanların toplumdaki bazı değerleri tam olarak benimsememesi ve tam olarak boyun eğmemesi, üzerinde düşünülebilir olması açısından son derece önemlidir. Birey, dâhil olduğu toplumun değerlerine aykırı davranarak o değer anlayışında belki de bir farklılaşmaya sebep olabilmekteyken, değer yargılarını olduğu gibi kabul etmek, üzerinde hiç düşünmemek toplumu az gelişmiş, kültürel ve sosyal gelişmişlikten uzak, sırf normlara bağlı kalmış bir *kalabalık* haline getirebilir.

Böyle bir durumda kişilerin içinde bulundukları toplumdaki benimsenmiş ve geçerli olan değer yargılarına karşı direnç göstermesi kişileri bağımsız değerlendirme yapmaktan alıkoyan bu yargıların gözden geçirilmesinin yolunu açabilir; bunların değerlendirmelerde etkisini azaltabilir. Bu da toplumun kişilere daha insanca yaşama ortamını sunabilme yönünde gelişmesinin önemli etmenlerinden biri olacaktır. Geçmiş tarihe bakıldığında birçok kimse toplumda geçerli değer yargılarına karşı durmuş ve bu duruşu ile o değer yargılarının olumsuz etkilerinin ortadan kalkmasını sağlamıştır. Örnek olarak Amerika’da yaşayan Rosa Parks Montgomery’i ve Birleşik Krallıkta yaşayan Emily Davison’u verebiliriz. Rosa Park, toplumsal ayrıcalıkların şiddete başvurularak dayatıldığı bir dönemde yapmış olduğu bir eylem sonucu bu ayrıcalıkların büyük bir kısmının ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Otobüslerde beyazlar koltuklara otururken siyahi olanların beyazlara yer yermesi zorunlu idi. 1 Aralık 1955’te Rosa Park

Montgomery'nin beyaz birine yer vermeyi reddetmesi, sivil haklar mücadelesinin başlamasına sebep olmuştur. Yapılan boykotlar beyazların işletmelerini ve toplu taşıma sistemini zarara uğratmış, ayrımcılığa karşı toplu bir şekilde dava açılması sonucunda da 1956 yılında federal mahkeme otobüslerde ayrımcılığın yasal olmadığına hükmetmiştir. Emily Davison ise Birleşik Krallıkta kadınların oy hakkı için savaşmıştır. 1913'te yapılan at yarışları esnasında protesto için sahaya girmiş, Kral V. George'un atının altında kalıp hayatını kaybetmiştir. Bu olayın üzerinden 15 yıl geçtikten sonra yapmış olduğu eylem, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi ile amacına ulaşmıştır.

2.3 Eylemler

Daha önce de değinildiği gibi eylem, kişilerin ortaya koyduğu tarihsel nitelikli ve teklik gösteren, yapana bağlı, yapandan koparılmayan gerçekleştirilmiş şeylerdir. Kişilerin eylemlerini etkileyen ve belirleyen etkenler genellikle onların çıkarları, eğilimleri, itkileri, bilinç düzeyleri olmasının yanında içinde bulundukları toplumun normları ve özellikle değer yargılarıdır. İnsan türünün, yukarıda belirtildiği şekilde anlamak kaydıyla eylemde bulunmak, insan türüne özgü bir niteliktir. Bu insanın var olmasının, yaşamını sürdürmesinde doğal bir şekilde görülen onun yapısına ait bir özelliktir. Eylemlerin gerçekleştiricileri kişilerdir. Kişileri tanımanın yolu, yaptıkları eylemlere bakmaktır. Bir kişi hem kendini hem başkalarını eylemlerine bakarak tanır. Eylemlerin insanlar arası ilişkilerdeki yeri, sonuçları bakımından ayrıca üzerinde durulması gereken bir noktadır. Çünkü ilişkilerde ortaya çıkan değer sorunlarının kaynaklandığı yer burasıdır.

Öyleyse bu durumda eylemin ne olduğu, eylemin yapısının ne olduğu sorusu üzerinde durulması uygun görülmektedir.

Kişiler ortaya koyduğu eylemlerden sorumludurlar. Eylemleri, iyi veya kötü diye nitelemekten çok onların ortaya koyduğu sonuçlar üzerinde durulmalıdır. Aristoteles *Nikomakhos'a Etik* kitabında eylem ile ilgili *"Ayrıntılı düşünme sonucunda verilen karar, tercihtir."* (Aristoteles, 2019, s. 63). Yine aynı kitapta *"Eğer eylemlerimizin bizim dışımızda başlangıçları yoksa yaptığımız eylemler isteyerek yaptıklarımızdır"* (Aristoteles, 2019, s. 63s. 65) diyerek iradeden bahsetmiştir. Aristoteles eylemi yapanın sorumlu olduğundan bahseder.

> Her eylem dışarıdan bakılınca zorlayıcıdır diyebiliriz. Aynı eylemi istemeden yapanlar acı çekerken, isteyerek yapanlar ise o eylemden keyif duyarlar. İnsanın başka biri tarafından kolayca kandırılması nedeniyle suçu kendisinde değil de başkasında bulması, oysa güzel eylemlerinin nedenini kendisi, çirkin eylemlerinin nedenini ise güzel şeyler olarak göstermesi garip olacaktır (Aristoteles, 2019, s. 57).

Kişiler yaptıklarının sonuçlarından kaçmak için böyle bir yola başvururlar genellikle. Oysa böyle bir kaçış yoktur, olamaz.

> Tüm sanatların, araştırmaların, eylemlerin ve tercihlerin amacı iyiye ulaşmaktır. Bu nedenle iyi her şey tarafından istenilen olarak adlandırılır. Oysa amaçlar farklı olabilir, amaç bazen eylemin kendisiyken bazen de bambaşka bir şeydir. Eğer amaç ve eylem birbirinden farklıysa ortaya çıkan sonuç eylemden daha iyi olacaktır (Aristoteles, 2019, s. 21).

Aristoteles, her bir eylemin bir amacı olduğunu, yapılan her bir eylemin de ayrı ayrı iyileri olması gerektiğini söyler. Herkes için mutluluğun iyi bir şey olduğundan bahsederken iyi kavramının da insandan insana değiştiğini, yapılan eylemlerin bazı insanlar için amaç olurken bazıları için araç olduğunu söyler. Bu durumu Aristoteles şöyle ifade etmektedir:

> İyi dediğimiz şey kendinden iyi olmalıdır. O halde kendisi iyi olan amacımız varsa, bizim aradığımız iyi bu demektir. Çünkü en çok amaç olan da kendisidir. Bir şeyi kendisinden dolayı arıyorsak, bu, onu başka bir şey için aramamızdan daha fazla amaçtır; aynı şekilde bir şey kendisinden dolayı tercih ediliyorsa, başka bir şey olduğundan daha fazla tercih ediliyorsa bu da daha fazla amaçtır. İşte mutluluk böyle bir şeydir, çünkü mutluluk her zaman kendisinden dolayı istenmektedir (Aristoteles, 2019, s. 28).

İyilik kişilerin istekleriyle ilgisinde düşüldüğünde, biri için iyi olan başka biri için kötü olabilir. Bu durumda biri için iyi olan şey diğeri için kötü olacağı göz ardı edilir. Özellikle biyolojik ihtiyaçlar göz önünde olduğunda bu böyledir. Eylemler ve tercihler ile ilgisinde bakıldığında, asıl aranan iyi kendisi amaç olan bir iyidir. Ve mutluluk her zaman kendisi için istenmektedir. Kendisi için istenen bir şey olması bakımından eylemlerle ilgisinde

mutluluğa Aristoteles şöyle yanıt verir: *"Eylemlerimizin amacı mutluluktur ve bu kendine yeter bir şeydir ve aynı zamanda bir amaçtır (...) Her şeyin bir yapılış amacı olduğuna göre, her birinin ayrı bir iyisi de olmak zorundadır*" (Aristoteles, 2019, s. 28).

Kişiler için eylemler ve tercihler vardır ama bir de iyi dediğimizde insanların fark farklı şeylere iyi demesi vardır. Asıl iyi amaçlar bakımından kendisi için iyi olandır. Bu anlamda kendisi için istenen şey mutluluktur. Arzu ve isteklerine göre hareket eden kişilerin ruhu, erdeme uygun davranmadıkları için mutlu değildirler. Tez konusu kitaplardan bir tanesi olan *Aşk-ı Memnu'*daki karakterlerden örnek verecek olursak evli ve iki çocuklu bir kadın olan Firdevs Hanım için erkekler tarafından beğenilmek, arzu edilmek, iyi giyinmek, zengin olmak onu mutlu eden "iyi" şeylerdir. Fakat kızı Bihter için böyle bir anneye sahip olmak onu mutsuz eden, kötü, hatta utanç verici bir şeydir.

Uzun zaman sonra Kant "iyi" yi eylemler ile ilgisinde ele almış ve iyi bir eylemin ölçütünü belirlemek istemiştir. Yani bir eylemin ahlaksal değerini doğru belirleyebilmek için bir ölçüt bulmak istemiştir. Kant *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* kitabının birinci bölümüne şu cümle ile başlar: *"Dünyada, dünyanın dışında bile, iyi bir istemeden başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez"* (Kant, 2015, s.8). Eylemleri "isteme" ile ilgisinde ele alan Kant, "iyi" yi değer yargılarının belirleniminden ayrı tutmuştur. Eylemin ahlaksal değeri, eylemi yapanın kendi kendine, "ben bu eylemi neden yaptım?" diye sorduğunda verdiği cevapta görülür. Bu soruya verilen yanıtta "ahlak yasası"nı isteyen bir eylem ise bu eylem "iyi"dir. Eylemin "değeri" yasayı isteyip istememekle belirlenir. Kişileri eyleme götüren öznel ilkelerin (maksimler) niteliği, bunların "ahlak yasasını" isteyip istememelerine göre belirlenir. Bunu Kant şu sözleriyle ifade etmiştir.

> Ödevden dolayı yapılan bir eylem, ahlaksal değerini, onunla ulaşılacak amaçta bulmaz, onu yapmaya karar verdirten maksimde bulur; dolayısıyla bu değer, eylemin nesnesinin gerçekleşmesine değil, arzulama yetisinin bütün nesneleri ne olursa olsun, eylemi oluşturan istemenin yalnızca ilkesine bağlıdır (Kant, 2015, s. 15).

Kant'a göre bir eylemi belirleyen ilke en genel şekliyle düşünüldüğünde yani bir yasa haline getirildiğinde eğer hala geçerliliğini koruyabilirse bu özgür ve ahlaklı bir eylemin

ilkesi olabilir. Bir insanın bütün insanlarla paylaştığı 'insanlık onurunu' kendi benliğinde koruması insan için bir ödevdir ve sadece bu nitelikte olan eylemler ahlaklı eylemlerdir.

Eylemlerin ahlaksal değerinin belirlenmesinde yardımcı olacak ölçüt "ahlak yasası"dır. Ahlak yasalarını ortaya koyan insanın bu yasalara uyma sorumluluğu vardır. İnsanın bu ahlak yasasına uygun davranmakla sorumlu olması onu özgür yapmaktadır. Kant'a göre özgürlük sorumluluğu değil, sorumluluk özgürlüğe neden olmaktadır. Ahlak yasasının temelinde olan *maksim,* ahlaki davranışın arkasında olan ve insanın karar vermesini sağlayan, niyet temelli ödev duygusudur. Ödevi koşullu (hipotetek) ve zorunlu (kategorik) emirler olarak iki bölümde ele alan Kant, kategorik emirlerin temelinde üç maksim olduğunu belirtmiştir. Bu emirler şu şekildedir: Birinci maksim, *"Öyle davran ki, davranışın temelindeki ilke, tüm insanlar için geçerli olan evrensel ilke veya yasa olsun."* Bu ilkede insanın yapacağı davranışta bulunmadan önce herkes için isteyip istemeyeceğini kendisine sormasıdır. İkinci maksim, *"insanlığı, kendinde ve başkalarında, bir araç olarak değil de her zaman bir amaç olarak görecek şekilde davran."* Bu ilkede insanları değer koyucu olarak görmenin yanında, onları amaç olarak görmektedir. İnsanın başkalarını kendi davranışlarına amaç yapmayarak her insanı akıllı bir varlık olarak kabul etmemiz gerektiğidir. Üçüncü maksim, *"Öyle davran ki, istemen, kendisini herkes için geçerli olan kurallar koyan bir yasa koyucu olarak hissetsin!"* Bu ilkede ise istemenin otonom olduğunu ve insanın yasa koyucu gibi davranabileceğini vurgulamıştır (Kant, 2015, s. 8-19).

Kant, yapmış olduğumuz eylemlerde akıl neye doğru diyorsa doğru davranışın o olduğunu söylemiştir. Elbette Kant burada tek tek insanların kendi akıllarına göre olan doğrudan değil ortak bir doğrudan bahsetmektedir. Akıl kendi başına doğru ve yanlışı belirleyecek kapasiteye sahiptir. Doğru bir eylemde bulunabilmek için doğal eğilimlerimden, itkilerden bağımsızlaşıp yasanın belirlenimiyle eylemde bulunmak gerekir. Böyle bir eylem özgür bir eylemdir. Örneğin yolda bir dilenci görülse ve ona sırf acındığı için para yardımında bulunulsa Kant'a göre bu ahlaki bir eylem olmayacaktır. Çünkü burada kişi yapmış olduğu eylemin içine acıma duygusunu karıştırmış olur. Sevdiğimiz bir insan veya hayvana yardım ederken, sevmediğimiz insan veya hayvana davranışımız da birbirinden farklı olacaktır. Kant'a göre, eğer gerçekten doğru ve ahlaki

bir eylemde bulunmak istiyorsak duygularımızı işin içine kesinlikle karıştırmamamız gerekmektedir.

Kant eylemlerin yerine getirilme sebebini iki türde incelemiş, *koşullu* ve *koşulsuz buyruk* olarak kavramlaştırmıştır. Koşullu buyruklar, karşılığında bir fayda ve çıkar gözeten eylemlerdir. Örneğin dindar insanların sadece cenneti kazanmak amacıyla ibadet etmesi ya da başkalarına iyi bir insan gibi görünmek için fakirlere yardımda bulunması, "ödevden dolayı" yapılan bir eylem değildir. Çünkü bu eylemleri belirleyen ilkeler koşulsuz olma niteliğinde değildirler. Koşulsuz buyrukla yapılan eylemlerde ise kişileri fayda ve çıkar hesabına götüren doğal eğilim ve itilimlerden bağımsız davranma söz konusudur. Koşulsuz buyruğun belirlenimi ile yapılan eylem "ödevden dolayı" yapılmıştır ve bu eylem "özgür" bir eylemdir. Buna güncel bir örnek vermek gerekirse günümüzde bütün dünyanın mücadele içinde olduğu Covid-19 virüsü ile ilgili çalışma yapan iki tane bilim insanını ele alalım. İkisinin hedefi de aşı üretmek olsun; birinin yaptığı eylemin altında yatan ilke yalnızca insanlığı bu hastalıktan kurtarmak olsun. Diğerinin eyleme götüren ilkesini belirleyen isteği, aşıyı bulduğunda hem isminin duyulması hem de para kazanmak olsun. İlkinin yaptığı şey, koşulsuz buyruğa örnektir çünkü insanlara yardım etmek sırf insan için "insanlık" için yapılan bir eylemdir. İkinci bilim insanının yaptığı eylem ise koşullu buyruğa uyan bir örnektir, çünkü kendine sağlayacağı bir fayda gözetilmiştir.

Eylem denilince akla gelen bir başka isim Hannah Arendt'tir. Arendt *İnsanlık Durumu* kitabının *Eylem* bölümüne Dante'den aldığı şu alıntıyla başlar:

> İster doğal zorunluluk nedeniyle ister özgür iradeyle olsun, esas olarak kişi tarafından amaçlanmış her eylemde kişi kendi imgesini inşa eder. O sebeple herkes, eylediği müddetçe, eylemekten sevinç duyar. Olan her şey kendi varlığını arar, ister, kişinin varlığı da en fazla eylemde tam anlamıyla bulunduğu içindir ki eylemi zorunlulukla sevinç takip eder (Arendt, 2018, s. 257).

Arendt'e göre insan eylemlerinin sonsuz olasılık taşıyor olması insana özgü bir şeydir. Bunu, *"İnsanın eyleyebilir olması ondan beklenmedik olanın beklenebilir olması, sonsuz olasılıklardan birini gerçekleştirebilir olması"* diye ifade eder. (Arendt, 2018, s.259-

263). İnsan dünyası bu sonsuz olasılık taşıyan eylemleriyle yapılanmış bir dünyadır. Arendt, eylemde bulunmanın dayanak noktasını, eşitlik ve farklılık ile ilgisinde şöyle belirtir:

> Eğer insanlar eşit olmasalardı ne birbirlerini ne kendinden öncekileri anlayabilir ne de geleceği planlayabilir ve kendilerinden sonrakilerin ihtiyaçlarını öngörebilirlerdi. Eğer insanlar birbirlerinde kim oldukları bakımından farklılık göstermeselerdi, kendilerini anlaşılır kılmak için ne konuşmalarına ne de eylemde bulunmalarına gerek olurdu (Arendt, 2018, s.258).

Böylece Arendt, insanın eylemde bulunmasının içinde bulunduğu dünyaya etkilerinin önemini vurgulamış olur.

İnsan kendi varlığını, diğer insanlarla eşit ve farklı olma özelliklerini söz ve eylemleriyle bulur ve keşfeder. Eşitlik her vatandaşın benzer haklara sahip olmasıyla, farklılık ise söz ve eylemde bulunmasıyla ortaya çıkar. Arendt, eylemin tanımını şu şekilde ifade etmektedir:

> En genel anlamıyla eylemek; inisiyatif almak, başlamak (Yunanca 'başlamak';'önayakolmak've nihayet 'hâkim olmak' anlamına gelen *archein* kelimesinde olduğu gibi), (Latince *agere*'nin orijinal anlamı olan) bir şeyleri harekete geçirmek demektir. İnsanlar *initium* olduklarından, doğmak suretiyle yeni gelenler ve başlayanlar olduklarından, inisiyatif sahibidirler ve eyleme atılırlar (Arendt, 2018, s. 260).

İnsanlar söz ve eylemleriyle kendileri ile ilgili farklılıklarını ortaya koyarken kendi varlığının da bilincine varır. Kişi, kendi varlığının bütünlüğünü, "söz ve eylem" bütünlüğünde kurar. Bu bütünlüğün oluşmasında içinde yaşanan toplumun genel kabul görmüş ahlaksal normlarından (değer yargılarından) bağımsızlaşması önemlidir.

İnsan eylemlerinden bahsettiğimizde bu durum bizi başka bir kavrama götürecektir, bu kavram insan dünyasında önemli bir yer tutan özgürlük kavramıdır. Bu kavramı eylemlerle ilgisi bakımından ele almak uygundur. Özgürlük kavramına eylemlerle

ilgisinde açıklık getirmek, insanlararası ilişkilerde ortaya çıkan değer sorunlarına ışık tutması bakımından önemli görülmektedir. Eylemleri doğru değerlendirmek, doğru kararlar alabilmek büyük ölçüde kişilerin özgürlük konusundaki bilgi durumuna bağlıdır.

2.4 Özgürlük

Daha önce de belirtildiği gibi kişilerin yaptığı, gerçekleştirdiği eylemleri, insan dünyasını ve ilişkilerini yapılandırır. Eylemler, *erdemler* ve *değerler* ile ilgilidir. Eylemlerin niteliği bunlarla olan ilgilerine göre belirlenir.

Aslında bütünü bakımından daha geniş bir kavram olmakla birlikte, içeriği, özenli bir dikkatle belirlenmesi gereken özgürlük, kişiler ve eylemler ile ilgisinde bir "değer"dir, yani değerlerden biridir.

Eylemlerimizi ve aldığımız kararları, aklımız, yaşadığımız çevre, aldığımız eğitim ile öğrendiklerimiz, deneyimlerimiz, başkalarının deneyimleri üzerinden yaptığımız gözlemlerimiz, kıymet verdiğimiz insanların düşünceleri, toplumsal değer yargıları, benimsediğimiz inanç farkında olarak veya olmayarak bizleri etkiler. Dolayısıyla bizler içinde bulunduğumuz toplumda benimsenmiş olan kültürel, ahlaksal, dinsel normlarla sarılıp kuşatılmış oluruz. Bu durum kişilerin eylemlerinin, kararlarının, "özgürce" belirlenmesini engelleyici durumlardır genellikle. Böyle olunca yaşamı içerisinde bunca etkiye maruz kalan bir insanın gerçek anlamda özgür olabilmesinden bahsedebilir miyiz? Bu noktada şu sorulabilir: Gerçek anlamda özgürlük nedir ve bir kişinin bunca belirlenim altında özgür olabilmesi nasıl mümkündür?

Bu soruya yanıt vermekte özgürlük kavramının şu anlamlarına bakmak yardımcı olacaktır. Kuçuradi, *Uludağ Konuşmaları* adlı kitabında özgürlük kavramının üç anlamından bahseder. Bu kavramlar birbirleriyle ilgili olmakla beraber birbirlerine karıştırılmaması gereken türdendir. Birinci tür özgürlük, tür olarak insanın özgürlüğüdür. İnsanın tür olarak özgürlüğünden bahsedebilmemiz için öncelikli olarak "özgürlük nedir?" sorusuna cevap verilmesi gerekmektedir. 18. yüzyılda ilk defa Kant "insan özgür müdür, değil midir?" sorusuna bilgisel bir yanıt olamayacağını göstermeye çalışmıştır. Kuçuradi, özgürlük ile ilgili şöyle der: *"Özgürlük nedir? sorusu tür olarak insana ilişkin*

sorulduğunda, özgürlük, tür olarak insanın bir özelliği olarak; ama tür olarak insan için bir olanak olarak- yaşamda ancak bazı kişilerin gerçekleştirdiği bir olanak- karşımıza çıkar" (Kuçuradi, 2019, s.6).

İnsana özgü olan bu olanak özellikle insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan olanaktır. Bu olanak bazı kişilerin gerçekleştirdiği, onu diğer canlılardan ayıran temel özelliklerinden birini oluşturur. Kişiler yaşarken gerçekleştirdiğinde özgürlük, bir kişi özelliği olarak karşımıza çıkar. Bu özellik de bizi tür olarak ikinci özgürlüğe götürür yani "etik özgürlük". Etik özgürlük bir kişi özelliğidir. Bazı kişilerin özelliği olan bu özgürlük değer bilgisine sahip ve bu bilgiyi hesaba katarak yaşayan kişilerin özelliğidir. Bu özelliğe sahip bazı kişiler, insanlarla ilişkilerinde, elinden geldiği kadar değer bilgisini de kullanarak doğru değerlendirmeler ortaya koyar. Yaptığı doğru değerlendirmeler ile "değer koruyan" ya da "en az değer harcayan" kişi olur. Üçüncü tür özgürlük ise toplumsal özgürlüktür. Bu özgürlük ülkedeki toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde, değiştirilmesinde, yürütülmesinde geçerli olan ilkelerin özelliği ile ilgilidir. Yasa yapmak, toplumun uyması gereken kanunları belirlemek, adalet işlerinin yürütülmesi gibi genel olarak yönetimde geçerli kılınmış ilkelerdir (Kuçuradi, 2019, s. 2-14).

Özgür olan insanı bir başkasının amacı için değil, kendi amacı için var olan insan olarak tanımlayan Aristoteles, efendi ve köleyi yapıları gereği ayırmakla birlikte, doğadaki zorunluluğu da göz önünde bulundurarak bir uzlaşı ortaya koymuştur. *"Gereken şeyleri zekâsıyla önceden görebilen kimse, doğaca yönetici ve efendidir; oysa beden gücüyle bunları yapabilen bir kimse doğaca köledir, yönetilenlerden biridir. Bundan ötürü efendiyle köleyi birleştiren ortak bir çıkar vardır"* (Aristoteles, 1993, s.8). Oluşmuş olan efendi ve köle ayrımını özgürlük ile bağdaştıracak olursak köleler istediklerini yapamazlar ama efendiler yapabilirler. İsteyen istediği gibi davranabilecekse o halde herkes efendidir. Bu durumda gerçek efendi kimdir? sorusu ortaya çıkar. Bu soruya Antik dönem filozoflarından Platon şu şekilde cevap vermektedir: "*Efendi; ruhunda dengeyi kurmuş, bilgili, ölçülü aynı zamanda kendi kendisinin hâkimi olan insandır.*" (Aristoteles, 1993, s.8).

Modern dünyada, insan hakları açısından ele alındığında köleliğin kaldırıldığı dolayısıyla kimsenin başka birinin efendisi olmadığı, mal-mülk gibi alınıp satılamayacağı, her insanın eşit olduğu anlayışı yerleşmiştir. Antik dönem filozoflarının birçoğu ve Nietzsche insan yapısının farklı olduğunu, efendilik ve köleliğin bu yapısal fark nedeniyle her dönemde olacağını savunmuşlardır. İnsanlar özgürler ve köleler olarak ikiye ayrılmakla birlikte, kölelik uzlaşının haricinde insanların bazılarında bulunan yapısal bir özelliktir. Yapısı gereği köle olan kişilerin, özgür kişilerin boyunduruğu altında yaşaması hem doğaldır hem de yüksek bir kültürün oluşturulabilmesi için iki taraf için de yararlıdır.

Etik, değer ve değer yargılarının farklı olduğunun bilgisini edinen kişi kendisini toplumsal belirlenimine bırakmayacaktır ve bunlardan bağımsızlaşacaktır ve özgür eylemlerde bulunabilecektir. Ama burada kişinin özgür olması demek o kişinin ahlaksal, kültürel, dinsel normlardan bağımsızlaşmasıdır. Bu bağımsızlaşma, etik ve değer felsefesinin kazandırdığı bir bilgiyi işin içine katmakla mümkün olabilir. Kişiler bunu yapabildikleri ölçüde insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan değer sorunlarının çözümü daha mümkün hale gelir.

Kendisini özgür biri olarak tanımlayan kişinin özgürce yaşayabilmesi, içinde bulunduğu toplumun hazır sunduğu ve kişileri belirlediği ahlaksal, kültürel normların etkilerinden kurtulması, kendi düşüncesiyle hareket edebilmesi, karar verebilmesi gereklidir. Bunu yapabilenler, Nietzsche'nin değişiyle "iyi" ve kötü" nün ötesinde düşünebilen ve eyleyebilen kişiler olacaklardır. Bu anlamda özgür kişi, bir başkasının amacının aracı olmama imkanını taşır.

Bu açıdan değerlendirdiğimizde özgürlük, bazı kişilerin özelliği olarak karşımıza çıkacaktır. Nietzsche *Böyle Söyledi Zerdüşt* kitabında bu durumu şöyle ifade etmektedir:

> Özgür mü diyorsun kendine? Sana hükmeden düşünceni duymak isterim, bir boyunduruktan kaçıp kurtulduğunu değil…Ne'den özgürsün? Ne için özgürsün? Kendi iyini ve kötünü sen verebilir misin kendine? Ve kendi istemini bir yasa gibi asabilir misin üstüne? Kendi yasanın yargıcı ve cellâdı olabilir misin? (Nietzsche, 2020, s.57)

Nietzsche'ye göre insanın kendisini özgür kişi olarak tanımlayabilmesi için iyiyi ve kötüyü belirleyen yasayı kendisinin belirlemesi, niçin özgür olduğunu bilmesi, eylemleri sonrasında ortaya çıkan iyiyi ödüllendirip kötü eyleminin ise cezasını verebilme gücüne sahip olması gerekmektedir. Nietzsche, göre kendine kadar söylenegelen "özgür irade" bir masaldır ve artık bu masalı bir kenara bırakmak gerekmektedir. Özgür olma bilgisi ile insanlar kendi başlarına iyinin ve kötünün ne olduğunu bilebilir. İyilik yapmak elinden geldiği halde kötülüğü tercih eden insan özgür iradesini kullanarak kötülüğü seçmiştir. Bu hür irade anlayışını dinlerin ya da yöneticilerin uydurduğunu söyleyen Nietzsche'ye göre özgürlük ne için özgür olmak istediğimizi bilmemizdir.

Kendisine ait konularda kendi kararını kendi veremeyen kişi özgür değildir. Nietzsche buna bağlı tinli[5] diyor. Bağlı tine sahip olanlar her zaman bir başkasının yol göstericiliğine ihtiyaç duyanlardır. Bağlı tinliler, kendilerini ilgilendiren konularda kendi başlarına karar almaya çekinen, her zaman yönlendirilmeye ihtiyaç duyan kişilerdir. İşte böylesine bir ihtiyaç durumunda olan kişi bedenen özgür fakat ruhen köledir. Nietzsche'ye göre önemli olan, yaşamak değil, *insan gibi yaşamaktır*. Özgür bir insanın içinde bulunduğu değer anlayışından daha önce sorgulamadan ezbere aldığı ve kullandığı ahlaktan kendisini kurtarması, kendi değer anlayışına sahip olabilmesi "değerlerle", değerlerin ne olduğunun bilgisi ile ilgili bir durumdur. İnsanın kendine ait bir bakış açısına sahip olması ve özgür olabilmesi için, onun hayatını anlamlı kılan, iyi veya kötü olan, onsuz yaşayamam dediği tüm bağlarından büyük bir kopuş yaşaması gerekir. Bu kopuş kendi olmak isteyen kişinin bu yolda attığı ilk adımdır. Bu adımı atan kişi "nihilist"[6] kişidir. Bu kişi artık özgür olmaya doğru yol alan kişidir. "Moral değerlerin" dışına çıkıp tümüyle onlardan kendini koparmayı ifade eden nihilizmde en yüksek değerler olarak tanımlanan değerlerin değerlerini yitirmesi söz konusu olduğundan insan hedefini kaybederek dayanacak bir şeyi kalmaz. İnsanın içinde bulunduğu boşluk, boşunalık hissi olan nihilizm, metafizik bir dünyanın varlığına artık inanmama ve dünyaya yüklenilen moralin uydurma olduğunu görmenin bir sonucudur. Anlam ve değerin yer almadığı nihilizmde kişinin anlam arayışı sonuçsuz kaldığında, kişi bir genelleştirme yaparak değişmeyen hiçbir şeyin olmadığına, hakikat diye bir

[5] Bağlı Tin: Özgür düşünemeyen, düşünceleri başkasının boyunduruğu altında olan.
[6] Değer felsefesinde *nihilizm* insan eylemlerini belirleyen değerlerin olmadığını savunan öğretidir.

kavram bulunmadığına, insanların hakikat dedikleri her şeyin yanlış olduğuna inanır. Anlam arayışının olmadığı hakikatin kabul edilmediği durum kişiyi bir boşluk içine düşürecek, kişi moralden koparak artık hiçbir şeyi istemeyecek duruma gelecektir. Bu hiçbir şey istememe durumu bir "hastalık" olarak düşünülürse kişiler kendi kendilerini arkada bırakarak iyileşme safhasına girecek ve bu iyileşme dönemi kendilerini iyileştireceği ve sağlığına kavuşacağı, hayır demeyi öğreneceği ve değerlendirme yapmaktan sakındığı ve kendini bulacağı bir dönem olacaktır. Bunu başaramayanlar ise daha ileriye gidemeyen yıkıcı ve hastalıklı kişiler olacaklardır. Bu dönem pek az kişinin sağlığa kavuşma dönemi olmaktadır. Kişi anlamın, değerin olmadığı bu yapayalnız yürüdüğü yolda doğal olarak kimse ile karşılaşmaz, sıkıntılarında ya da karşılaştığı tehlikelerde yardım göremez, kimse yardımına gelemediği için de her türlü zorlukla tek başına mücadele etmiş olur. "Karamsarlık hissi" ise kişiyi nihilizmin içinde boğulup kalmaktan kurtaracaktır. Sonrasında attığı her adım onu canlı tutarak etrafa yeni gözlerle bakmasını sağlayacak ve gördüğü şeyleri ilk defa görüyormuşçasına heyecanlandıracaktır. Nihilizm 'den sıyrılmak kişiye kendini tanıma ve kendi yolunu bulma yetisi kazandıracaktır. İlk defa kendi yolunu bulan kişi de nihilizmden kurtulmuş olacaktır (Kuçuradi, 2016, s. 55-61).

> Bütün bu yollardan geçerek kişi, "kalbin kendine hakim olması ve kendini eğitmesi olan, birçok ve zıt düşünme tarzlarına giden yolları açan, insanın olgun özgürlüğüne; insanın kendi yollarında kaybolma, tutulma ve herhangi bir köşede oturup kalma tehlikesini ortadan kaldıran o zenginliğe ve bolluğun tokluğuna; tam büyük sağlığın belirtisi olan, yoğurucu, iyileştirici, taklit edici ve yeniden kuran güçlerin fazlalığına, özgür insana, deneyerek yaşayabilme ve kendini serüvenlere atma hakkını sağlayan o tehlikeli imtiyazı veren o güç fazlalığına erişir. İşte bu özgür insandır…'hayır'ın tehlikeli olduğu yerde gerekince 'hayır' diyen insandır (Kuçuradi, 2016, s. 61).

Thomas Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde hakkı *"insanın kendi doğasını yani kendi hayatını korumak için kendi gücünü dilediği gibi kullanmak ve kendi muhakemesi ve aklı ile amacına ulaşmaya yönelik en uyun yöntem olarak kabul ettiği her şeyi yapma özgürlüğüdür"* diye tanımlar. Özgürlüğü ise "dış engellerin yokluğu" olarak tarif eder. Bu engeller çoğu zaman insanı dilediğini yapma gücünün bir bölümünü elinden alabilirler fakat insanın kendisinde kalan gücü muhakeme ve aklının emrettiği şekilde

kullanmaktan onu alıkoyamazlar (Hobbes, 2018, s.103.

İnsan istemelerini ahlak yasasına göre belirlerse yani güdülerini ve tutkularını bir kenara koyarsa," özgür bir kişi" olduğunu fark eder ve özgür eylemlerde bulunabilir. (Kant, 2009, s.4). Kant felsefesinde özgürlük eylemlerimizin değil istemelerimizin bir özelliğidir. İnsanların bireysel çıkarlarını dikkate almayıp herkes için geçerli olabilecek bir ilkeye göre eylemde bulunmayı isteyebilmektir özgürlük (Kuçuradi, 1988, s. 3). Kant'a göre özgürlük insanın canı ne isterse onu yapması değil, ödev uğruna hareket etmesidir. Özgürlüğü insanın bir olanağı olarak görmektedir. Kant, felsefesinin temeline insan özgürlüğünü ve otonomisini almıştır. İnsanı diğer canlılardan ayıran özelliği, onu, doğa yasasının dışına çıkarak istemesini ahlak yasasına göre belirleyebilmesidir. Var olanlar arasında bir tek insan istemelerine doğanın nedenselliğinden koparak özgürlükten gelen nedenselliğe bağlayarak insansal değerini kazanıp varlıktaki özel yerini ve koşulsuz değerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda özgürlük insanın değerini ortaya çıkarmaktadır.

BÖLÜM 3: İNSAN VE DEĞER SORUNLARI

İnsanlar tarih boyunca yaşadıkları dış dünyayı anlamaya, anlamlandırmaya çalışmışlar ve bunu bir uğraş haline getirmişlerdir. Bu bağlamda insanlar; evren, yaratılış, doğadaki oluş ve yok oluş gibi sorunlara yönelmiş, ele aldıkları nesneler üzerinde bazen farklı bazen benzer değerlendirmeler yapmışlardır. Bu bilgi bize hangi devirde, hangi çağda yaşarsa yaşasın, insanın hem kendisi hem de yaşadığı çevre ile ilgili değerlendirmelerinin hep var olduğunu göstermektedir. Felsefe tarihinde sofistlere kadar olan dönemde varlık ve oluş düşünceleri ontolojik ve kozmolojik açılardan değerlendirilmiş fakat insanın ne olduğu üzerine bir aksiyoloji geliştirilememiştir. Protagoras insanı her şeyin temeline yerleştirmiş bunun sonucu olarak da insanın sahip olduğu davranış biçimleri ve bunların sonucu olarak değerler alanı ortaya çıkmıştır. Sofistler temele aldıkları insanın siyasi, ahlaki ve hukuki bir yaşam üçgeninde kendisini tanıyabileceğini ve insanın ödevinin de nasıl yaşaması gerektiğini gösteren bir yol belirleme olduğunu söylemişlerdir. Her insanın öznel gerçekliği farklı olduğundan hakikat olarak birden çok fazla gerçeklik ortaya çıkacak bu da insanın neye göre yaşayacağını hayatını hangi ilkelere göre belirleyeceği sorununu ortaya çıkaracaktır. Böyle sorunlarla karşılaşan insan da hukuk kuralı belirlemek ve siyaset üretmeye mecbur olacak ve zorunlu olarak da ahlak ortaya çıkacaktır. Ahlakın temelindeki *iyi* kavramının ne olduğunu sorgulayan insan hayatını neyin anlamlandırdığını belirleyecek olan değerlere ulaşacaktır.

Descartes "Ahlaktan anladığım diğer bilimlerin bütün bir bilgisini gerektiren en yüce ve en mükemmel ahlaki sistem ve bilgeliğin nihai düzeyi olduğudur" şeklinde ifade etmektedir.[7] Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* kitabında Tanrı, ruh ve özgürlük kavramlarının salt akıl ile bilinemeyeceğini bu kavramların zihnin bilgisine kapalı olduğunu, yalnızca ahlak yolu ile değer alanına geçilebileceğini söylemiştir. Aklın sınırlarını çizmeye çalışan olgu ile değeri birbirinden ayıran yapının ne olduğu, aklın ve bilginin sınırlarının nereye kadar ulaşabileceği sorununu ele alan ve onu çözümlemeye çalışan Kant, değer dünyasının akıl ile düşünülmesinin sanıdan başka bir şey olmadığını söyler. Aklın kendisi fenomenlere karşılık gelen kategorilerin dışında kendinde varlık fikrini düşünmesiyle yanılsamaya düşer. Kant, insanın bunları düşünerek bir *antinomi*[8]'ye düştüğünü, *numen* dediği

[7] Dergipark.org.tr/tr/download/articile/file/408960(Descartes'in ahlak anlayışı) 06.08.2021
[8]Çatışkı, saltığı çözümlemek için aklın içine düşmek zorunda bulunduğu çelişkiler.

metafizik alana ait bilgiyi başka bir yol ile elde edilebileceğini söyler. Dünyada determinizmin hâkimiyeti olsa da insanın eylemlerinde özgür olduğunu, eğer insan ahlaklı ve mutlu olmaya layık bir varlıksa bu mutluluğu sağlayacak "en yüksek iyi" denen bir şeyin olması gerektiğini bu iyiliğin insanı ebedi mutluluğa götürdüğü bir teolojiye doğru sürükleyici rolün olduğunu ileri sürmüştür. En yüksek iyinin ne olduğunu bilmek için tanrının yardımı gereklidir. Evrensel bir ahlak yasasına ulaşmak için de insanın kendisi için istediği şeyleri diğer insanlar için de istemesi, kendi davranışının başkalarının davranışlarına da ölçüt olması gerekli olduğunu söylemiştir.

Takiyettin Mengüşoğlu *İnsan Felsefesi* kitabında hâkim olan bir önyargının değer kavramını kullanmaktan çekindiğini anlatır. Kant gibi bir filozofun bile bu kavramı kullanmaktan çekindiğini söyler. Hâkim olan bu önyargıya göre değerler soyut ve genel kavramlardır ve onların bir varlığı yoktur. Bu sebepten değerlerden değil de insanlar tarafından konulmuş olan ve insanların olması beklenen normlardan söz edilmelidir. Değerlerin varlığını kabul etmeyen önyargıya göre bilim için değerler bir araştırma alanı değildir ve değerler kavramına dayanmadan bilim olabilmektedir. Böylelikle de bilimin değerler alanına karışmaması felsefeye sınırsız bir özgürlük sağlar. Felsefe bilimin engeline takılmadan birbiriyle çelişen birçok teori ortaya çıkarabiliyor. Felsefe yapan insanda doğal hayattaki tavrını değiştirerek olayları farklı olarak yorumlayabiliyor. Hegel'in dediği gibi felsefe ile günlük hayata, sağduyunun tersine çevrilmesi de başlamış olmaktadır. Filozof düşünmeye başladığında değerleri hayatla olan bağlarından koparır ve kurgusal bir teori içine girmiş olur. Değerlerin varlığı hakkında sorular sorar, değerler var mıdır, varsa onların varlıkları nasıl kanıtlanabilir gösterilebilir ama değerler hakkında bir kanıtlamadan söz edilebilir mi? İlk kez değer kavramını somut olarak gösteren Nietzsche; değerler insanların yapıp etmelerine yön verirler ve onun yapıp ettiklerini yönetebilirler demektedir. (Mengüşoğlu, 2017, s.156).

Nietzsche, Schopehauer gibi filozoflar kendi düşüncelerinden yola çıkarak değer terimine bazı temel roller yükleyerek onun anlamını genişletmişlerdir. Böylelikle değer ve değerlendirme terimleri felsefe alanında farklı anlam ve kullanımlara sahip olmaya başlamıştır. Maddeci felsefenin önemli temsilcilerinden bir olan Marks metafizik ve ilahiyatı tersine çevirerek yaşama ait bu dünyanın ve dünya bilimlerinin daha değerli

şeyler olduğunu öne sürmüştür. Ahlakın normlarının ekonomi üzerine kurulması gerektiğini savunmuş, paranın diğer değerlerin yerini aldığından meta ve emek her türlü iyinin ölçütü haline geldiğini söylemiştir.

3.1 Değer ve İnsanın Değeri

Değer ve değerlendirme günlük dilde, felsefede veya diğer alanlarda farklı şekillerde kullanılmaktadır. Değer teriminin kullanımı daha çok ekonomi ile bağlantılı kullanılır olup bir şeyin ederini, kıymetini belirleme anlamlarına gelir. Değerlendirme ise insanın kendi tabiatı ile alakalı olup değerlendirdiği nesne ile olan ilişkisine, içinde yaşadığı toplumdan aldığı ezbere bilgiler üzerinden yaptığı bilgi eksikliğine dayalı yorumlardır. Değer ve değerlendirmenin izini sürdüğümüzde bizi Antikçağa kadar götürecektir. Herakleitos, Sokrates ve Platon'dan beri filozoflar iyi-güzel, doğru-yanlış gibi kavramları problem haline getirmiş ve bu problemle ilgili ortaya çıkan soruları tartışmışlardır. Herakleitos insanı değerlendirirken onun iki yönlü bir varlık olduğunu göz önüne serer. Birinci yön insanın anlayan ruhu, ikincisi ise uygun davranan ruhtur. İnsanın anlayan yönü logos yani evrende hüküm süren yasayı kavrayan bilge insan durumudur. Bilge insan olmak için anlamak yeterli değil aynı zamanda bu yasaya uygun şekilde davranması gerekir. Evrende iyi- kötü, güzel- çirkin gibi değerlendirme yapan insanlar evrensel yasayı anlayamamış kişilerdir. Çünkü bu zıtlık gibi görünen şeylerin hepsi birdir. Bir şeyin var olması için zıddının da var olması gerekir. Bilge insan ise bu zıtlıkların hepsinin birlik olduğunu kavrayandır. Bu da evrene tanrıca bakabilmektir. "Tanrı için bütün şeyler güzel, iyi ve hakça adaletlidir, insanlar ise birtakım şeyleri haksız buluyorlar bir takımlarını da hakça. Haksız şeyler olmasaydı hak adını bilemezlerdi. İnsanca varlığın görüşleri yoktur, tanrıca olanın ise vardır" (Walther Kranz, 1994, s. 66).

Platon'un ontolojik olarak temele aldığı tezlerden biri "iyi" ideasıdır. Platona göre iyi ideası varlığın kendisi ve özü olandır. "Nesnelere gerçekliğini, kafaya bilme gücünü veren iyi ideasıdır. Bunu iyi bil. Bilinen şeyler olarak gerçeğin ve bilimin kaynağı odur. Ama bilim ve gerçek ne kadar güzel olurlarsa olsunlar, şuna inan ki, iyi ideası onlardan ayrı, onların çok üstündedir" (Devlet, 509'a). Platon devlet kitabının başında toplumların kısaca nasıl oluştuğunu anlatır. Bir toplumu oluşturan insanların bir araya gelmesini sağlayan asıl şeyin aslında insanların tek başlarına yeterli olmamaları ve başka insanlara

gereksinim duyduklarını söyler. Bu durumda bir insan bir eksiği için başka bir insana başvurur o başkası da bir başkasına. Böylece bu eksiklikler birçok insanın bir araya toplanmasına sebep olur. Bu insanlar birbirleriyle yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşarlar. Bu sebepten insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri, ihtiyaçlarını birbirleriyle giderebilmeleri ve eksikliklerini tamamlayabilmeleri için bir arada yaşamaları ve kendi aralarında bir iş bölümü yapmaları gerekmektedir. Bu durum toplu yaşamın başlangıcı olur ve bir araya toplanmış insanların bir düzen içinde yaşayabilmeleri içinde devlet denilen bir organizmaya ihtiyaç duyulur. Devleti yöneten yöneticinin de bilge bir kişiliğe sahip olması ve toplum içinde dengeyi sağlaması gerekir. Yönetici dengeyi sağlarsa adalet ortaya çıkar, devletin iyi olması da adalet ile mümkün olur, adalet de halkın iyiliğine dair bir durumdur.

Platon iyi ideasının insanların mutluluğunu sağlayacak nihai amaç olduğunu savunmuştur. Toplum içinde yaşayan insan aynı toplumun içinde yaşayan diğer insanları sever. Bu sayede devletin temel amacı olan iyi insanların yaşamasına katkıda bulunmuş olur. Devlet vatandaşlarının aileleri ile beraber iyi yaşamalarını amaçlar. Devlet adı verilen siyasi birlik yalnızca birlikte yaşamak için değil aynı zamanda insanların asil davranışlarda bulunmasını da sağlamaya çalışır. İyi yaşamak mutlu ve asilce bir yaşam sürmektir. Asil davrananlar devlete de yardımcı olur. En asil davrananlar ise öz iyilik bakımından kendilerinden daha aşağı seviyede olanlardan daha büyük bir onur elde ederler. Aynı zamanda kendilerinden zenginlik olarak üstün olan ama iyilik bakımından altta olanlardan daha fazla onur elde ederler. (Aristoteles,2018, s.103)

İnsanı her şeyin temeline yerleştiren Protagoras insana ait davranış biçimlerinin bir sonucu olan değerler alanı ile karşılaşmış siyaset, hukuk, ahlak üçgenindeki insanın bir yaşama biçimi olan ve bu yaşama biçiminin inanç ve kanılarıyla hayata geçiren bir varlık olmasından dolayı kendisinin tanıması ve nasıl bir hayat sürmesi gerektiği yönünde bir amacının olması gerektiğini bu amacın da onun ödevi olduğunu söylemektedir.[9] İnsanın eylemlerini neye göre ve ne şekilde gerçekleştireceğini düşünmesi gerekir. İyi olan şeyin ne olduğunu, yaşamın hangi *maksim*lere göre düzenleneceğini düşünen insan da siyaset üretmeye ve hukuk kuralları benimsemeye yönlenmiş olur. Bunların sonucunda ahlakın

[9] DEM Dergi, sayı.5 s.112

ortaya çıktığı görülse de aslında insanın eylemleri ahlaki kurallar dâhilinde gerçekleşir. Çünkü ahlaktan ayrı ya da ahlak olmadan herhangi bir eylemden söz edilmesi mümkün değildir. Ahlak siyaset ve hukuk kurallarını belirlemez siyaset ve hukuk ahlaki normlara göre şekillenir.

Değerlere ilişkin konularda dini değerlerin büyük bir hâkimiyeti olduğu söylenir. İnançlar ve kanılar ahlakiliğin kapsamında bir sonuca kavuşur. Aristoteles'in en yüce bilim dediği teoloji ya da ilk felsefe her şeye ilk ilkelerini kazandırması açısından diğer bilimlerden ayrılır. Aristoteles'in din anlayışı günümüzün dinsel teoloji anlayışından farklı olsa da benzer anlayışla Tanrı'dan her şeye hareket veren ilk varlık olarak bahseder. Siyaset ve kanunlara ait fikirlerine ilk ilkelerin konuluş amacına uygun olarak yer veren Aristoteles, bütün eylemlerin ruhani amacının aynı olması gerektiğini ve insan için iyi olanın bulunması gerektiğini ifade etmektedir. Platon'un kavranan dünyanın sınırlarında bulunduğunu söylediği iyi ideasını insanın görebilmesi için, kavranan dünyadaki iyi ve güzel ne varsa hepsinin ondan geldiğini anlamış olması gerekir. (Platon, s.234) iyi ideasını görebilen insanın da iç ve dış hayatında bilgece davranabildiğinden bahsetmektedir.

Kuçuradi 'ye göre iyi ile kötü, kişinin yaptığı eylemlerle alakalıdır. İyi ya da kötü olan kişinin yaptığı şey değil onun eylemde bulunma tarzıdır. Kayıtsız şartsız iyi olan ahlak yasasına uymaktır ya da ancak ahlak yasasına uymak kayıtsız şartsız iyidir. İyi nedir sorusunu bir kenara iten ve iyiden değerli olmayı anlayan Kant, kişiye kendi eylemlerini değerlendirmesinde bir ölçü verir bu ölçü insan olmanın değerini korumayı istemedir ve buna iyi denebilir. (Kuçuradi, 2016, s. 94)

Kuçuradi, bir şeyin değeri kendisiyle aynı türden olan şeyler arasındaki özel yeridir demektedir. *İnsan ve Değerleri* adlı kitabında insanın değeri olarak kastedilen şeyi tür olarak insanı bütün insanlar içindeki başardıkları, fiilen yaşadıkları ve gerçekleştirdiği şeyler olarak ifade etmektedir. Bir insanı o insan yapan, onu diğer insanlardan ayıran tavrı, hareketleri ve düşüncelerinin toplamı olan kişinin karakteri o insanın değerini belirleyen şeydir. Toplum içindeki insanın diğerleri ile birlikte yaşarken diğer insanlara yansıttığı sevgi, saygı, dürüst davranma yahut bunların tam tersi davranışlarla yani yapıp

ettikleri ile kendini oluşturan insan zamanla kendini gerçekleştirerek olduğu kişi olur. Kendini geliştirerek olduğu o kişi olan insanın anlamlı gördüğü her şey onun için bir değer olur ve kişilerin gördüğü bu değer toplumlarda tarihsel olarak yüklenen belli anlamlara dönüşür. Başarının bir değeri, başarılı bir insanın değeri, sevgisini ifade eden insanın değeri gibi. *"Önce değer biçmeden yaşayamazdı hiçbir halk. İnsan varlığını sürdürebilmek için önce şeylere değer biçti-şeylerin anlamını yarattı-insanca bir anlam yarattı. Ama varlığını sürdürmek istiyorsa komşusundakinde farklı olmalıydı değerleri."* (Nietzsche, 2020, s.52-53) Bu sebepten her bir farklı toplumda belli başlı birtakım davranışlara, hareketlere verilen değerler değişiklik göstermekle birlikte aynı zamanda zaman geçtikçe verilen değerlerde de değişiklik görülebilmektedir. Türk toplumunda yemek yerken ağzını şapırdatan bir insan kaba ve saygısız olarak algılanırken Japon toplumunda yemek yerken ağzını şapırdatan insan yemeği yapan kişiyi mutlu eden bir davranış sergilemektedir. Çünkü Japonlarda yemek yerken ağız şapırdatmak yediği yemeğin lezzetli olduğunu ve yiyen kişi tarafından çok beğenildiğini gösteren bir davranıştır. Zamanla değişikliğe uğrayan değere örnek vermek istersek de geleneksel Türk toplumunda gelinlerin kaynana ve kayınpederi ile birlikte sofraya oturması ya da bebeğini onların yanında sevmesi ayıp sayılırken günümüzde değişikliğe uğramasını gösterebiliriz. Kişisel olarak insanın değer duygusu zamanla yaşadığı olumlu ya da olumsuz durumlarla da değişiklik gösterebilmektedir. Çok önemli bir hastalıktan kurtulan insanın hayatını tamamen değiştirmesi, iyileştikten sonra bambaşka bir insan olması gibi. Nietzsche'nin örnek insanı -yapan insan- yaptığını başkalarının hesabına yapar. Geleceğe yön vermek için yapar. Bunu yaparken de hayatla boy ölçüşür. Nietzsche'nin yaratıcı insanı insanlara yön çizen insandır ve insana adım attıran insandır. Bu yaratıcı insanın değeri onun bu dünyaya insan için, insanın geleceği için getirdiği şeyde yani onun eserindedir. Onun yaşama tarzını belirleyen bütün yapıp ettiklerine yön veren ve merkezinde bulunan bu eseridir (Kuçuradi, 2019, s. 94). Ahlak değerlerinin eleştirisine zorunluyuz diyen Nietzsche, değerlerin kendi değerinin öncelikle sorgulanması gerektiğini ve bunun için değerlerin ortaya çıktıkları dönemin koşullarını, gelişip değiştikleri ortamın bilgisini bilmemiz gerektiğini söylediği *Ahlakın Soy Kütüğü* eserinde değerlere verilen değerin bütün sorunların ötesinde bir şey olarak ele alındığını genel olarak da insanın gelişmesi, yaralanması, rahat yaşaması açısından en küçük ölçüde dahi iyi insanın kötü insandan daha değerli oluşundan kuşku duyulmadığını söylemektedir.

İnsanın iyi ya da kötü olarak değerlendirilmesi için başka insanların bakış açılarına gerek duyulmaktadır. Bir insanın kendine değer biçmesi onu başka insanların gözünde değerli kılmamaktadır. Tıpkı eşyalarda ve mallarda olduğu gibi bir şeyin değerini, fiyatını, kıymetini satıcı değil onu alan kişi belirlemektedir. Sözgelimi bütün gün antrenman yapan bir sporcunun çalışması, emeği, hayatını o şekilde planlaması kendi açısından çalışmalarının değeri olsa da onu başka insanların gözünde değerli kılmaz. Fakat çalışmalarının karşılığında olimpiyatlarda aldığı bir madalya ortak milli duygulardan dolayı onu ve yapmış olduğu çalışmaları diğer insanların gözünde değerli kılmaya sebep olacaktır. İnsanın değeri diğer insanların ihtiyacına göre belirlenebilir denilebilmektedir.

Bir hastanın ya da bir yaşlının bakımı için ilan veren bir kişi başvuran yirmi farklı özelliği olan kişiler içinden sadece geceleri onlarla birlikte olabilecek kişiyi işe alacaktır. Çünkü ihtiyacı olan geceleri yanlarından kalabilecek birisidir. Geceleri onların yanında kalamayacak on dokuz kişi birçok açıdan üstün olsalar da bu üstünlükleri ilanı veren kişi için değerli olmamaktadır. Güç gerektiren bir iş için kaslı ve kuvvetli bir insan daha değerli iken hesaplama işleri yapan bir iş için bu ne kadar kuvvetli olursanız olun matematik bilmiyorsa bir değeri yoktur.

İnsanların birbirlerine verdikleri değerin işaretini, değer verdiği insanı onurlandırarak değer vermediği insanı da hakir görerek verdiğini söyleyen Hobbes, *Leviathan* adlı kitabının 74. sayfasında itaat ederek büyük hediyeler vererek, birine kolaylık göstererek o kişiyi onurlandırdığımızı yani değer verdiğimizi, itaat etmeyerek küçük hediyeler vererek birine kolaylık sağlamadan küstahça davranmayı da onu hakir görmemize yani o kişiye değer vermediğimizi örnek olarak vermektedir.

İyi davranışlarda bulunmanın değerli görüldüğü iyi-kötü kavramlarında iyinin ne olduğunu anlayabilmemiz için diğer değerlerle olan bağlantıları bize yardımcı olacaktır. Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri* adlı kitabının Nicolai Hartmaan'da iyi kavramı adlı bölümünde *"iyinin ana ahlaksal değer olduğunu ve aktların sırtında taşınan ilk değer."*[10] olduğunu belirtiyor. Niyetin, yönetimin ilk değeri olan iyiyi hem kişinin özgürlüğü ile

[10] Akt, süje ve obje arasında kurulan bağ.

yani kendi iradesi ile iyi ya da kötüyü tercih ederek yapmasıyla hem de aktın yöneldiği değerin içeriğiyle ilişkilendirmektedir. İyi olanın, ahlaksal bakımdan değerli olup ona yöneldiğimiz değer değil amacına yönelik olarak yaptığı eylemde insanı o değere karşı tutumu olarak belirtilmektedir.

Mengüşoğlu'nun üç değer grubuna aldığı davranış değerlerinde insan eylemlerinin çabasının başkaları tarafından bilinse de bilinmese de bir amacı bir hedefi olduğunu bu amaç ve hedefin zamanla alışkanlık haline gelerek ya da gelenekselleşerek bu amaç ve hedef hakkındaki bilginin giderek kaybolarak eylemin hareketin otomatikleştiği anlatılmaktadır. Bu bilginin kaybolmasının da insan için faydalı olduğunu çünkü onun yükünü hafiflettiğini söylemektedir. Ezbere yapılan eylemlerin toplum içinde bir değer haline gelmesiyle sosyal hayatta hâkim olan ve değerli bulunanın insan etkin olarak görülmektedir. İnsan hayatında sosyal çevre olgusu önemli bir yer tutar. Çünkü yazılı olmayan yasalar olarak adlandırılan örflerin, adetlerin, geleneklerin insanların hareketleri üzerinde oldukça önemli bir etkisi vardır. Sosyal çevrede hâkim olan değer yargıları genellikle o çevrede yaşayan insanların değer yargılarıdır.

Değer kavramını insanlar açısından ele alındığında kişilerin nesne ya da olaylar karşısında öznel yargılarından oluştuğu görülmektedir. Bir söz veya davranışın iyi veya kötü, güzel veya çirkin, doğru veya yanlış olması değer anlayışının kişiden kişiye değişen öznel yargılardan oluştuğunun göstergesidir.

3.2 Değer Yargıları

Değere ilişkin önemli söylemlerden olan değer yargısı günlük yaşayışın içinde ailede, komşuluk ilişkilerinde, alışverişte, işlerde en çok duyulan anlatımlardır. Anne değerlidir bu davranış iyidir, o insan çok kötüdür, bu bizim için kutsaldır gibi, düşünmenin, davranmanın içine sindirilmiştir. Değer yargıları da diğer tüm yargılar gibi tek başlarına var olamazlar. Bir şeyin ya öncülüdürler ya da çıkarımıdırlar. Bilinen üzerinde bilgimiz olan sadece bilme ile ne olduğunu anlayabileceğimiz şeylerdir. Bu bilgi de neyin, neden, nasıl değerli olduğunu neleri kapsadığını, bilmemiz değer ile bilgi arasındaki sıkı ilişkiyi de bize göstermektedir. (Uygur, 2012, s. 106).

Değer kavramı insanda özel yargılardan oluşabilmektedir. Söz ve davranışların doğru-yanlış, güzel-çirkin, iyi-kötü şeklinde tanımlanmasını sağlayan temel etken değer anlayışıdır. Bu açıdan güzel-çirkin denildiğinde sanatsal değer ölçüleri, iyi-kötü dediğimizde ahlaki değer ölçüleri, helal-haram denildiğinde de dini değer ölçüleri ön plana çıkar. Bir milleti bir arada tutan bayrak, sancak, tarihsel geçmiş ve zaferler, milli değerler olarak isimlendirilir. Değer ölçülerine göre "değerli" bulunan söz, eylem, davranışlar veya somut varlıklardan her biri "değer" olarak kabul edilir. Değerler bir toplumun kimliğidir. Kültürü oluşturan birçok değerler grubu bulunmaktadır. Bunlar genel olarak, bilgi, inanç, sanat, ahlâk, hukuk, töre ve insan bireylerinin elde ettiği yeni yetenekler ve alışkanlıklardır. Ahlâk ve hukuk ise bilgi ve inançlar doğrultusunda ortaya çıkan, kişinin ve toplumun uymak zorunda olduğu normlardır. Aristoteles *Politika* adlı eserinde Hukuk ve onun ile ilişkili siyasetin temeline ahlaki bir kavram olan adalet oluşturmaktadır. Yine insan için neyin iyi neyin kötü olduğunun kararının verilmesinin bir değer oluşturmasıyla ortaya çıktığı görülür. İnsan için iyi olan şey toplum için de iyidir. Şeyler bireyler için eşit derecede doğruysa onun toplum ve insanlık için de aynı olması birey için eşit olanın topluma mal edilmesi istenir. İnsanların yapmış oldukları değerlendirme çeşitleri en yaygın biçimiyle, estetik değer, ahlaki değer ve fayda ile ilgili değer şeklinde ifade edilmiştir.

Estetik, Yunancada "algı", "duyum" anlamlarına gelen *aisthesis* kelimesinden gelmektedir. Estetik temelinde sanat ürünü olarak ortaya çıkmış eserler ile ilişkilendirilen bir değer türüdür fakat yalnızca bununla sınırlandırılmamaktadır. İnsanların hayatları üzerine yapmış olduğumuz değerlendirmeler de bu kapsama girer. Örneğin "Bu dinlediğim şarkı harika" ya da "inci küpeli kız tablosu çok güzel" gibi ifadeler kullanan kişinin estetik bir değerlendirme yaptığını görürüz. Olumlu estetik değer *güzellik,* olumsuz estetik değer ise *çirkinlik* olarak nitelendirilir. Bu değer değerlendirmeyi yapan kişinin nesneye değer atfetmesi, kendinde bir hoşlanma yaratması sebebiyle de oluşabilir. Güzellik nesnenin gerçek bilgisi olmayıp öznenin ona yüklediği bir değerdir. Teknik bir terim olarak ilk defa duyum ve algı bilgisi anlamında Alexander Baumgarten kullanmıştır. Bu bağlamda modern anlamda estetiğin bağımsız bir felsefe disiplini olması açısından Baumgarten önemli bir yere sahiptir. *Aestetica* adlı eserinde estetiği *"duyusal bilginin bilimi"* olarak tanımlamıştır. Descartes metodik şüphesinde duyularımızın bizi

aldatabileceğini söylemiş, Baumgarten ise duyular aracılığıyla algıladığımız bilgilerin felsefi olarak incelenmesi olan estetiğin gerekli olduğunu, felsefi açıdan olumlanacak bilginin duyularımızın bize sağladığı o bulanık bilginin işlenmesi ile mümkün olabileceğini söylemektedir.

Immanuel Kant, *Salt Aklın Eleştirisi* ve *Yargı Gücünün Eleştirisi* eserlerinde estetik kelimesini güzel ve hoş olanın bilimi diğer bir deyişle algısal yetkinlik olarak kullanmaktadır. Kant, güzelliğin estetik tanımının dört ölçütünden bahsetmektedir. Bunlar nitelik, nicelik, ilişki ve kiplik yargılarıdır. Nitelik açısından estetik, öznenin algıladığı nesnenin pratik ilgi ve çıkarlarından farklı olarak yalnızca algılamak için algılamasıdır. Örneğin estetik deneyim içinde olan öznenin baktığı herhangi bir meyve sepeti tablosundaki meyveleri yemekten ziyade onları algıladığı için haz duymasıdır. Böyle bir durumda doyum ereğin içeriği olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitelik açısında estetik güzele ilişkin estetik tüm yargıların pratik ilgilerden uzak evrensel ve kavramsız haz ve hoşnutluktur. İlişki açısından estetik, bir nesnenin kavramı ve tasarımı olmadan onun içeriği olan güzelliktir. Kiplik ise kavramsız ama zorunlu haz ve hoşnutluğun nesnesi olan güzelliktir. Buradaki zorunluluk nesnel ve teorik açıdan bireysel ve olumsal bir zorunluluk değil, türe özgü *transandental* öznelliktir. Kant'a göre estetik ve güzellik teorik ve pratik akıl ile özne ve nesne arasında kurulamayan uyumun estetik deneyim ile bir şekilde kurulmasıdır.

Estetiği en kapsamlı şekilde ele alan ise Hegel'dir. *Estetik Üzerine Dersler* eserinde estetiği derin bir şekilde incelemiş ve bu yaptığı kapsamlı çalışmalar sonucunda Hegel'den sonra estetik sanat felsefesi yerine de kullanılmıştır. Hegel, güzelliği ideanın kendisi olarak değil, duyusal olarak görünüşü olarak tanımını yapmış ve güzelin görünüş olarak kavranmasında büyük katkıları olan bir filozoftur. Ona göre güzellik ideanın görünür kısmı olsa da kendisi olmamakla birlikte duyusal olarak algılanan bir şeydir. Bu tanımla birlikte değerlendirilen nesnenin gerçek olan ve gerçekdışı olan iki tane farklı yapıdan meydana geldiği, duyusal olmayan ideanın duyusal bir şeyde görünmesi, sanat eserinin duyusal yapı ve ideadan oluştuğunu ortaya koymuştur (Hartmaan, 1966, s.76).

Nicolai Hartmaan, Hegel'in bu görüşünü alıp kendi estetik değer anlayışını oluşturmuştur ve ona farklı bir bakış açısı getirmiştir. Hartmaan'a göre estetik değer bir şeyin kendinde olan değeri değil, görünüşünde olan yani insan için olan bir şeyin değeridir. Bu durumu estetik değerlerin iyi değerinden, ahlaki veya yaşamsal değerlerden ayıran temel fark olarak görmüştür. Değerlerin gerçekleşmesinin değerli olduğuna fakat estetik değerlerin bunu kapsamadığını öne sürmektedir. Sebep olarak ise öne sürdüğü görüş estetik değerlerin taşıyıcı olan nesneler gerçek olmayan ve karışık varlık yapısına sahip, ön yapıları gerçek olan fakat diğer tüm tabakaları gerçekdışı olandır. Ön yapısının gerçek olması onu değer yapmaz çünkü değer görünmeye bağlıdır, estetik değer görünüş değeridir ve öylece kalır. (Hartmaan, 1966, s.347). Buna göre estetik değer nesne veya durumlarının değeri olamaz çünkü görünüş değeri olarak gerçek bir yapıda fakat gerçekdışı bir içeriğin görünme halidir. Gerçek bir nesne insanın algısından ve beğenisinden bağımsız olmalıdır. Bir insan hakikat değerine sahip olmayabilir ama estetik değere sahip olabilir. Estetik değerin taşıyıcısı olan insan bu değeri nesneleştirmek için sanat yapılarına ihtiyaç duyar çünkü estetik değerler ancak bir sanat eserinde zenginliğini ve çeşitliliğini ortaya çıkarabilmektedir. (Hartmaan, 1966, s.333-4). Hartmaan estetik değerin çözümlemesinin olanağının olmadığını, ancak diğer değer türlerinin daha iyi anlaşılacağından ve farklılıkları ortaya çıkarma açısından varlıksal olarak estetik değerin diğer değerler ile ilişki içinde olduğunu söylemiştir.

Ahlaki değer insanın niyeti, huyu veya ortaya koymuş olduğu eylemleri ile ilgili bir değerdir. Olumlu olanlar "iyilik" olumsuz olanlar ise "kötülük" olarak adlandırılır. Buradaki temel problem iyiliğin ne olduğudur. Platon *Menon* diyaloğunda erdemin doğuştan mı yoksa sonradan mı öğrenilen bir şey olduğunu ve öğrenilip öğrenilmeyeceğini sorgular. Diyalogdan çıkarılacak temel düşüncelerden bir tanesi bir şeyin ne olduğunu bilmeden onunla ilgili başka sorular sormak, bilgi olarak ortaya koyulabilecek bir yanıtın olmadığıdır. Aristoteles *Nikomakhos'a Etik* eserinin birinci kitabına şöyle başlar *"Tüm sanatların, eylemlerin ve tercihlerin amacı iyiye ulaşmaktır. Bu nedenle iyi, her şey tarafından istenilen olarak adlandırılır"* (Aristoteles, 2019, s.21). Aristoteles erdemleri düşünce erdemleri ve karakter erdemleri olarak ikiye ayırmıştır. Düşünce erdemlerini aklın doğru karar alması ve bilgelik olarak, karakter erdemlerini ise cömertlik, ölçülü olma gibi değerlendirmiştir. Karakter erdemlerinin alışkanlıkla

kazanılabileceğini, eylemlerimizin ortaya çıkmasını ise haz ve acıya bağlamıştır. Hazlar ve acılar konusunda iyi davranmamızı sağlayan şeylerin erdemlerimiz olduğunu, kötü davranışlarımızın ise erdemin karşıtı olduğunu, iyi insanların güzel, yarar, haz ya da zararlı şeyleri tercih ettiğini, iyi insanların bu konuda başarılı, kötü insanların ise başarısız olduğunu söylemiştir (Aristoteles,2019, s.44-45).

İyinin neliğine dair üç temel görüşten söz edilmektedir. Birincisi şeylerde iyilik niteliği yoktur yani iyi dediğimiz şeylerin tümünü kapsayan ortak belirli bir nitelik yoktur. Bu yalnızca bizim değerlendirdiğimiz şey ile olumlu duygularımızın dışavurumudur. İkinci görüş, iyiliğin şeylerin niteliği olduğunu savunur. Değerlendirmeyi yapan kişide hoşlanma, arzu, istek gibi duygular doğurmasına sebep olacak kapasitesi olan bir niteliktir. Bu sebepten dolayı iyi olarak değerlendirdiğimiz şeyler bizde istek, arzu, hoşlanma yaratıyorsa bu onda iyi niteliği olduğundan dolayıdır. Üçüncü görüş ise iyilik şeylerin niteliğinde var olandır fakat bizde istek, arzu, hoşlanma gibi duygular doğmasına sebep olan bir nitelik değildir. Bir şey bizde herhangi bir duygu uyandırmasa bile o iyilik niteliğine sahip olabilir o halde iyilik denilen nitelik şeylerin kendinde olan içsel bir niteliğidir.

Fayda ile ilgili değer sıklıkla insanların ortaya koyduğu eylemleri ya da insanın yaşantısını iyi olarak sürdürdüğünü belirten, kişi için değer olan şeylerdir. Başkası tarafından bakıldığında bir değer içermeyen ama benim faydam açısından iyi olandır. Bu değerlendirme insanın inancından ya da diğer değerlendirme türlerinden tamamen bağımsızdır. Belirli durumların insan için bir değerinin olması onun iyi durumuna katkı sağlaması onun değerli olduğuna inanması gerekmez. Onun değerli yahut değersiz olduğunu düşünmek arasında bir fark yoktur. Kişinin refah seviyesini artırıyorsa bu iyidir.

İnsanlar tarafından oluşturulan toplumun düzenli bir şekilde devam edebilmesi için belirli bir düzen içinde olması gerekir. Bu düzeni sağlamak için de değer ve normlara ihtiyaç vardır. Toplumsal değerler, toplum tarafından belirlenmiş güzel-çirkin, doğru-yanlış, iyi-kötü gibi düşüncelerini yansıtan ölçütleridir. Toplumun neyi önemli ve değerli gördüğünü, nelerin önemsiz ve değersiz olduğunu belirleyen, toplum çıkarını koruyan, tutarlı olan, genel inançlardır. Toplumsal norm, belli bir durumda ortak toplumsal ölçüte

göre, uygun olan veya olmayan davranışları ortaya koyan ve yaptırım gücüyle destekleyen ölçütlerdir. Bir insana saygı duymayı değer olarak kabul ederken insanı öldürmeyi yasaklamak norm olarak karşımıza çıkar. Toplumsal değerler birçok normun temelini oluşturur ya da çeşitli değerlere dayanabilir. İnsana duyulan saygı değeri, düşünce özgürlüğü ve eşitlik gibi normların temel noktasıdır. Toplumsal normlar, toplumun varlığını, devamını ve düzenini sağlar. Bireylerin norma uygun davranışlarına ödül, uygun olamayanlara ise ceza verir. Toplumsal ilişkileri düzenler, bireyi ben duygusundan arındırarak biz duygusunu geliştirir. Bireyler normları öğrenir, alışkanlık haline getirir, zamanla içselleştirmesine katkı sağlayarak en nihayetinde düşünmeden itaat etme noktasına getirir. Bu düşünmeksizin uyma hali toplum üyeleri arasındaki dayanışma ve iş birliğini pekiştirerek toplumsal bütünleşmeyi de beraberinde getirmiş olur. Toplumsal değerler, bireylerin davranışını topluca değerlendirir, toplumun yararına olan hedeflere ulaşması için çaba gösterir, toplumsal rollerin seçimine yol göstericilik yaparak toplumsal kontrolü sağlar. Toplumu oluşturan üyelerin aynı değerleri benimseyen gruplar oluşturmasına olanak sağlayarak, toplum üyeleri arasında dayanışmayı da pekiştirir. Augustinus, değer yargılarına Tanrı tarafından verilen hayat olarak anlatmıştır. İnsanın görevi bu değerlerin kaynağını iyi anlayabilmek, Tanrı kaynaklı iyinin zıddına hareket etmeden, ona karşı gelmeden kötülüğün oluşmasına zemin hazırlamasıdır. Rönesans dönemine gelindiğinde metafizik ya da ilahiyat üzerine kurulan değer sistemi aydınlanmanın etkisiyle yerini siyasi tercih ve doğal hukuk kurallarına bırakmıştır.

Aristoteles*, Nikomakhos'a Etik* kitabında erdemleri, "düşünce erdemleri" ve "karakter erdemleri" olarak ikiye ayırmıştır. Aristoteles, düşünce erdemlerinin eğitimle oluşacağını bunun için ise belirli bir süreç ve deneyim gerektirdiğini anlatmış, karakter erdemini ise insanın doğuştan getiremeyeceği, buna sahip olmasının alışkanlıkları ile ilgili olduğunu söylemiştir. İnsanın karakter eylemini ortaya koymaya uygun bir varlık olduğunu, bu durumun tabiat ile ilgili olmadığını, doğal yapımız gereği edindiğimiz alışkanlıklar ile bunu tam olarak geliştirebileceğimizi anlatır. Ona göre doğal yapısı gereği başka türlü olan her şey, onun zıddına alışkanlık edinemez. Yani bir taşı yukarıya atmakla ona yukarıya doğru yükselme alışkanlığı kazandıramayız çünkü taşın yere düşmesi tabiatı gereğidir. Bu nedenle Aristoteles'e göre erdemler doğal olarak elde edilmezler, sadece

onları elde edebilecek bir doğal yapımız bulunur, bizlerde alışkanlıklarla bunları ediniriz (Aristoteles, 2019, 1103a).

Takiyettin Mengüşoğlu değerleri üç bölümde ele almıştır. Birincisine "yüksek değerler" denir. Bu değerler saygı, şeref, adalet gibi kavramları içerisine alır. "Araç değerler" olarak ortaya çıkan yarar ve çıkar barındıran maddi zenginlikler ise ikinci sırada yer alan değerlerdir. Maddiyat ile alakalı şeyleri araç değerler içerisine alabiliriz. Üçüncü ve son değer ise "davranış değerleri"dir. Örnek olarak, insan olarak sahip olduğumuz alışkanlıklarımız, zevklerimiz, gelenek/göreneklerimiz ve sahip olduğumuz zevklerdir. *"İnsanın ortaya koyduğu davranış biçimleri, yapıp etmeleri farkında olsun veya olmasın muhakkak bir değer ile ilişkilidir. Felsefi antropolojide bilme, yapıp etme, tavır koyma, inanma, ideleştirme vb. nitelikler yanında bir 'değerler dünyasına sahip olma da insanın varlık şartları arasında yer alır"* (Mengüşoğlu, 1988, s. 13). Kuçuradi ise şöyle ifade eder:*" Bir tek eylem, kendi başına bir eylem ne ahlaklı ne de ahlaksızdır; onun anlamı ve değeri, onu yapan insanın bütünlüğüyle, öz yapısıyla ilgilidir; ancak onu yapan insan bütünlüğüyle göz önünde bulundurulduğunda, anlaşılabilir ve değerlendirilebilir, anlamı ve değeri kavranabilir"* (Kuçuradi,2016, s.21).

Araştırılması gereken insanı ahlaklı yapanın ne olduğu değil, aynı olay veya durumlar karşısında farklı farklı değerlendirmelerde bulunmaları ve değerlendirme tarzlarıdır.

3.3 Değerlendirme ve Değer Sorunları

Hangi devir olursa olsun toplumların kabul ettikleri değer yargıları, onları savunan insanlar tarafından eskiye göre daha kötüye gittiği iddia edilerek yapılmıştır. Tarihte de bu soru zamanla sorulmuş olacağı gerçeğinden yola çıkarak bir araştırma yapılınca değişen bir şeyin olmadığı görülür. Örneğin; *"Bu günlerde gençler kontrolden çıkmış durumda. Kaba bir şekilde yemek yiyorlar. Yetişkinlere karşı saygısızlar. Ebeveynlerine karşı çıkıyorlar ve öğretmenleri sinirlendiriyorlar"* diyen Aristoteles'in bu sözleri M.Ö. 350 yılında söylediği düşünülürse değer yargılarının her zaman her toplumda önemli olduğu görülmüştür. M.Ö. 800 de yaşadığı düşünülen Heseiod ise gençlerle ilgili şöyle bir cümle kurmuştur*; "Günümüzün gençleri öyle umursamaz ki ileride ülke yönetimini ele alacaklarını düşündükçe umutsuzluğa kapılıyorum. Bizlere, büyüklere karşı saygılı*

olmayı, ağırbaşlı davranmayı öğretmişlerdi. Şimdiki gençler kurallara boş veriyorlar. Çok duyarsızlar ve beklemesini bilmiyorlar."[11]

Örnek olarak verdiğimiz sözlere benzer pek çok söz söylenmiştir elbette. Ünlü Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ bir yazısında şöyle demektedir: *"Sümer tabletlerinde "Bu gençlik nereye gidiyor" yazısını okuduğumdan beri gençleri sorgulamıyorum."*[12] O halde ortaya çıkan sonuç her devirde var olan değerlerin önemini yitirdiği, toplumun kötüye gittiğinin iddia edilmesinden başka bir şey değildir. Değer yargıları insanların topluluk halinde yaşamalarından itibaren koyulan yazılı olmayan kurallar gibidir. Herkesin benimsediği benimsemeyenlerin ise aykırı görüldüğü bir sistemdir.

Nietzsche'ye göre yaşamın özü değer koymadır. İnsanlar dünyalarını değerler koyarak biçimlendirir. Değerler, toplumu oluşturan insanların bir nevi kimliğidir diyebiliriz. Değer tanımını felsefe açısından ele aldığımızda "insanın istemesi ve ihtiyaç duyduğu nesne ile arasında beliren şey" olarak tanımlayabiliriz. İoanna Kuçuradi *İnsan ve Değerleri* kitabında değer problemiyle ilgili şöyle demektedir;

> Değer problemi felsefede aslında değerlendirme problemi ve değerler problemi olarak karşımıza çıkar. Çünkü 'iyi nedir?', 'güzel nedir?', 'faydalı nedir?', 'doğru nedir? gibi sorular sormak değerlendirme etkinliğini belli açılardan problem haline getirmektir; saygı, dürüstlük, adalet, eşitlik gibi kişilerarası ilişkilerin temelindeki anlamla ilgili sorular ortaya koymak veya sanat, bilim, moral gibi insan başarılarının özelliklerini araştırmaksa, farklı çeşitten değerleri problem haline getirmek olur (Kuçuradi, 2018, s.8).

İnsanın bir eyleme, bir tek duruma ya da bir morale göre değer biçmesi ezbere değer yapması demektir. Felsefenin işi ise biçilen tüm bu değerlerden sıyrılarak bakması, iyi ve kötünün bir değer olmadığını ortaya koyması, değerin değerlerden farklı olduğunu ve bunların çoğunlukla birbirine karıştığını göstermektir. Aynı insanlar aynı olay veya durumlar üzerinde birbirinden farklı değerlendirmelerde bulunabilirler. İnsanların karakterleri, almış oldukları eğitim, yaşamış oldukları toplumun değer yargıları, yapmış

[11] https://www.medyaloji.net/makale/binyillar-gecse-de-insan-ayni-insan_6212.html
[12] https://bilgiherseydir.com/haber/3786/sumer-tabletlerinde-bu-genclik-nereye-gidiyor-

oldukları bu değerlendirmeler üzerindeki etkileri göz önüne serer. İnsanlar değerlendirme yaptıklarında iradesi ile ya da kendi iradesinin haricinde normlara uymak zorunda kalıp farklı eylemlerde bulunabilirler. Bir insanın değerlendirilmesi onun yapı bütünlüğünün görülüp anlaşılmasına dayanır diyen Kuçuradi, bu anlama işi bir durum karşısında değerlendirilen insanın ne şekilde davranacağını az çok kestirebilmektir, demektedir. Bir insanı insan yapan özellikleri bilinir olmasından sonra değerlendirmeyi yapan kişinin insandan ne anladığı ve değerlendirdiği insanı diğer bildiği insanlarla karşılaştırması gerekir. Bu işlem basamaklarından sonra değerlendirilen kişi değerlendiren kişi için kendiliğinden yerini bulacaktır. Bir insanın insanı değerlendirebilmesi için değerlendirdiği kişi ile ilgili yapıp etmelerini, olay ya da herhangi bir durumla ilgili yorumlarını, varsa özel imkânlarını tam olarak bilmesi gerekir. Kendi kafasındaki insan örneğinin, bir insandan neler beklediği kendi değer dünyasına bağlı olarak ortaya çıkacaktır. İnsanın kendi kafasında oluşturduğu insan örneği, çevresinden öğrendiği ya da ona kabul ettirilen bir yargı sonucu oluşmuş olabilir. *"Bir insanın doğru değerlendirilmesinde asıl problem değerlendiren bakımından ortaya çıkmaktadır. Ne var ki değerlendirilen her kişi kendisi de aynı zamanda değerlendiren bu arada kendini de değerlendiren bir kişidir"* (Kuçuradi, 2018 s.58).

İnsanlar yaşadığı süre içinde farkında olsun olmasın değerlendirme eylemi içindedir. Bazen değer biçerek bazen değer atfederek bazen de değerleyerek olur. Kişinin yapmış olduğu değerlemeler onun değerlendirilmesinin temelini oluşturur.

> Bir insanın değerlenmesi ise o insana her anlamda layık olduğu şeyleri vermek onları ona sağlamakla mümkün olur. Bir insanın kendi kendini değerlemesi, çabalar ve didinmelerle kendine sınır çizmeler ve gözlerini uyanık tutmalarla kendi insansal imkânlarını bile bile ısrarla gerçekleştirmeye çalışmakla olur. Bu kişinin kendi kendini kurması ve kendi kendini gerçekleştirmesidir (Kuçuradi, 2018, s. 58-59).

İoanna Kuçuradi değerlendirme ve değerlendirme tarzlarını şu şekilde açıklamıştır;

> Kişinin başka kişileri, olayları, durumları, kendisini ve genellikle tek tek şeyleri değerlendirmesi insanın bir yapı özelliği, bir var olma şartıdır. Bu değerlendirme ise çeşitli tarzlarda yapılır: değerlendirilenin değerine uygun, değerlendirenin

> değerlendirilenle olan özel ilişkilerine göre geçerlikte olan genel değer yargılarına göre değerlendirmeler yapılabilir ve yapılmaktadır. Ve bu değerlendirmeleri kişi, seyirci olarak değil, kendi yaşamında yapmaktadır. Bu bakımdan değerlendirme bazen değerlendirilenin kendinde taşıdığı- onun yapı özelliği olan- değeri görme, bazen değerlendirilene değer atfetme, bazen de ona değer biçme olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuçuradi, 2018, s. 7).

Değer atfetmek, kişi, nesne ya da olguya verilen değerin, değer veren özne ile arasındaki özel ilişkidir. Bu tür yapılan değerlendirmede değer atfedilen şeye bir nedenden dolayı değer verilir. Değer, değerlendirdiğimiz şeyden kaynaklanmaz. Örneğin öğretmenler gününde öğrencisinin kendisine hediye ettiği kalem öğretmen için çok önemlidir. Bu kalemin kendi değerinden daha fazlasıdır. Benzeri bir kalem ile kıyaslandığında değeri ortaya çıkar. Oysaki kalemi değerli yapan öğrencinin hediyesi olmasıdır. Sadece bir kalem olmasına rağmen kişi özel nedenlerinden dolayı nesneye değer atfeder. *"Bir şeye, şu veya bu nedenden dolayı değer atfettiğimde, o yalnız benim için değerlidir"* (Kuçuradi, 2018, s.27).

Değer biçmek, değerlendirmeyi yapan kişiyi bağlayan öznel bir yaklaşımdır. Değer atfetmede olduğu gibi değer biçmede de değer biçilen şeyin gerçek değeri ortaya çıkmaz. Geçerli olan ilkeler, toplumsal normlar, standartlar bakımından belirli kriterlere göre yapılan bu ezbere değerlendirme biçiminde değeri biçilen şey kendi değerini vermez. *"Yüklemleri iyi-kötü, güzel-çirkin, faydalı-zararlı, doğru-yanlış, günah-sevap ve bu gibi sıfatlar olan değer yargıları kurulur ve her şeye buna göre değer biçilir veya biçilmesi beklenir"* (Kuçuradi, 2018, s. 29). İnsanların doğup büyüdüğü çevre, almış olduğu eğitim, dini inançları, sahip olduğu mevki ve hayat standartları, sahip oldukları dünya görüşleri açısından farklılıklar yaratacağından bir olayı, bir olguyu birbirinden farklı olarak değerlendirmeleri söz konusudur. Fakat yapılan bu farklı değerlendirmelerin hiçbiri değerlendirilen şeyin gerçek değerini ortaya koymayacaktır.

Bir insanı, eseri, olguyu vb. doğru değerlendirmek, onun yapı özelliği olan değerini görmek demektir. *"Değerlendirme kendisinden hareket ederek bir insanın eylemini, bir eseri, bir olayı anlamak ve kendi alanı veya benzerleri arasında yerini bulmak olarak anlaşıldığında, gerçeklikteki sayısız birbirine aykırı ve yanlış değerlendirmeler bir yana*

bırakılırsa, tek doğru değerlendirme ve onun perspektifleri söz konusu olur" (Kuçuradi, 2018, s. 26).

Bir şeyi değerlendirmenin ilk adımı onun durumunu doğru adlandırma ile başlar. Yapısal özelliklerini, hangi durumdan dolayı ortaya çıktığını, o durumu meydana getiren etkenlerin analizinin yapılması ve durumun tekleştirilerek adlandırmayı ifade eder. Bu adımlar izlenerek yapılan değerlendirmede, değerlendirdiğimiz şeyi diğerlerinden ayırmış oluruz. İnsanlar aynı olay, aynı eylem ve aynı durumlarda birbirinden farklı değerlendirmeler ortaya koyabilirler. Farklı dünya görüşleri ve aynı konularda farklı normların bulunması bu durumun olağan bir sonucudur. Değerlendirmede bulunan insan değerlendirdiği nesneyi çevreden ezbere alarak üzerinde bir sorgulama yapmadan da yapabilir. Zaman içerisinde yaptığı değerlendirmeden aksi yönde görüş bildirebilir. Sevdiği bir insanın (öğretmeni, sevgilisi, filozof, tarihi kişilik, sanatçı) görüşleri onun değerlendirmeleri üzerinde etkide bulunabilir. Bu etkide zaman içerisinde insanın değerlendirmelerinde farklılık oluşturabilir. Değer veren de değerlendirme etkinliğinde bulunan da insandır. Bulunduğumuz çevre, sahip olduğumuz politik görüş, sahip olduğumuz inançlarımız, maddi imkân ve olanaklar değerlendirdiğimiz şeylerle ilgili olan bilgi düzeyimiz, çıkarlarımız yaptığımız değerlendirmeleri etkilemektedir. Sözgelimi 1999 yılında yaşanan Gölcük depreminde deprem uzmanları, jeoloji mühendisleri durumu kırılan fay hatlarıyla, zeminin yumuşaklığıyla açıklarken dünyada yaşanan her olayı insanın davranışlarıyla bağdaştıran bir kişi bölgede günahların çoğalmasıyla depremin oluş sebebini, insanların günahkâr olmalarıyla da depremin şiddetini açıklamıştır.

Yaşanan olayların insanlar için çıkarlarına uygun hale gelişi de olayın değerini kişiselleştirebilir. Covid 19 salgını sebebiyle eğitim- öğretimin uzaktan yapılması okula gitmek istemeyen bir öğrenci için sevindirici bir durum olurken, sınavlarda yüksek not alma kaygısı taşıyan ve yüz yüze eğitimin kendisine daha fazla katkı sağladığını düşünen bir öğrenci için oldukça sıkıntılı bir durumdur. Okula gitmek istemeyen öğrenci bunu bir fırsat olarak değerlendirirken diğer öğrenci için bu büyük bir kayıp olarak değerlendirilmektedir. Yine aynı salgında işe giderken üç vasıta değiştiren ve sabah erkenden yola çıkmak zorunda olan bir kişi için bu oldukça iyi bir durumdur. Hem

zamandan hem de yaptığı yol masrafından sağladığı kar onun için değerlidir. Fakat evinde ailesel sorunları olan bir kişi için işe gitmek sorunlardan biraz uzaklaşma sebebi iken evde kalarak çalışması onun için büyük bir mutsuzluk kaynağı olacaktır. Aynı durumun bu iki kişi tarafından değerlendirilmesi istense birbirinden farklı değerlendirmelerde bulunacakları görülecektir. Bu da değerlendirme konusunda değerlendirmeyi yapanın bakış açısının değerlendirme sonucu bakımından ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Yapısal olarak farklı kişilerin ortaya koyduğu eylemlerdeki fark insansal gerçekliği değerlendirirken farklı tarzda değer biçmelerine, farklı insan anlayışlarına, iç hesaplaşmalarını farklı yapmalarına dayanır. İnsanların farklı şekillerde değer biçmeleri, farklı morallere ve çıkarlara dayandığında yani değerlendirilen şeyin değeri ile alakası olmadığından, morallerin değer yargıları iyi-kötü, cesur-korkak gibi zıtlıklar ortaya çıkarması kaçınılmaz hale gelmektedir. Değerlendirmeden beklenen değerlendirilenin kendinde taşıdığı değeri bilmek istemesi ise bir tutumu, bir kişiyi bir eylemi doğru değerlendirmek onu anlamak ile başlayacaktır onu yargılamak ile değil (Kuçuradi,2018, s.106-107).

Buradan hareketle insanlar hem kendilerini hem de olayları değerlendirmeden var olamazlar. Değerlendirdikleri olay veya olgular farklı zamanlarda farklı insanlar tarafından farklı şekillerde değerlendirildiği de kabul edilen bir gerçekliktir. Değer atfetmede değerlendirilen şey ile değerlendiren arasında bir bağ vardır. O sebepten dolayı her zaman olumlu bir anlam taşımaktadır. Değer biçmek ise ezbere yapılan bir değerlendirmedir. Değer biçme, söz konusu şeylerin değerini göstermekten ziyade, kurallar, modalar ya da normlar açısından onları nitelendirmektir. Bir şeye iyi veya kötü, güzel ya da çirkin gibi sıfatlar verildiğinde değerleri de bu sıfatlara göre biçilir. *"Bu değerlendirme tarzları, yaşamda sık sık karşılaştığımız aynı olayın farklı değerlendirmelerini veya farklı açıklamalarını olanaklı kılar"* (Kuçuradi, 2019, s. 22). Dolayısı ile değerin zamana ve değerlendirme yapan insana göre değişebileceği göz önüne serilmiştir. Oysa belli bir değere sahip olmak farklı, ona biçilen ya da atfedilen değer birbirinden farklı kavramlardır. Çünkü iyi olan ya da faydalı olan insan özeline indirgendiğinde farklılıklar arz edebilir veya zamana göre değişebilir.

İnsan realitesinin bir değerlemesi de eserlerin değerlendirilmesidir. İnsanlar sahip oldukları insan anlayışına göre olayları ve durumları anlayış tarzlarına göre yaşamdan, insanlardan, kendinden beklediği şeyler üzerinde eylemde bulunmaktadır. Tüm bunlara göre eserler ortaya koyar. Değerleme olan tüm bu davranışlar bunları yapan kişinin değerlendirmelerine de dayanır. İnsan bir eseri değerlendirirken eseri ortaya koyanın ne yapmak istediğini anlamalı eğer bir yenilik getirdi ise o yeniliği ortaya çıkarmalıdır. Seyirci ya da okuyucu olarak bir eserin değerlendirilmesi doğru şekilde yapılırsa ortaya çıkan o eserin açıklanmasıdır. Bu özellik yorumdan farklı olarak eserin sınırlarının belli olmasından kaynaklanmaktadır. Eserlerin kendi içlerinde bir sınırı vardır sınırları belli olan sanat eserinin değerlendirme amacı ise yazarın, sanatçının şahsını değerlendirmek değil eseri ortaya çıkaran kişinin ne anlatmak istediğini, eğer bir yenilik getirdi ise o yeniliği ortaya çıkarmaktır. Bu da yorum yapanın sınırlarını belirler. Bir sanat eseri sınırları belli olduğundan açıklayan kişinin yaşamda problem görebilme gücüne bağlıdır. Yani bir eseri doğru şekilde açıklamak, eseri uygun değerlendirmek o alanda kendileri de değerlemelerde bulunanların yapabileceği bir şeydir. (Kuçuradi,2018, s.52-54).

Eserlerin değerlendirilmesi ile yapılan tüm değerlendirme çeşitlerinde eserin ne söylediğinden ziyade nasıl söylediğine bakılır. Her sanat eseri insan değerini ya da insanlar arasındaki ilişki değerlerini bizlere sunar. Aynı değerleri farklı şekilde ifade eder, insan yaşamlarındaki sorunları değerlere ve değerlendirmelere sınır çizerek bize göstermektedir. *"Felsefe veya insan bilimleri alanında bir eseri doğru değerlendirmek ilkin yazanın ortaya koymak istediğini anlamakla sonra bu eserle ortaya konan bilgiyi ilgili olduğu fenomenle karşılaştırmakla sonra da onun kendi alanındaki yerini göstermekle olur"* (Kuçuradi,2018, s.52-55).

Değer kavramı, toplumsal değer yargıları ve kişisel ahlak anlayışı Türk ve Dünya edebiyatında da oldukça fazla işlenmektedir. Toplumun farklı kesimlerinde yaşayan insanların ahlakı ya da iyi ve kötüyü hangi pencerelerden gördüğü, yaşanan herhangi bir olaya farklı bakış açılarıyla birlikte farklı ahlaki değerler yüklemesi, olayı yaşayan ile tanık olan arasındaki kişisel farklılıklar edebiyat alanında işlenen konuların birçoğunun temelini oluşturmuştur. Edebiyat eserleri insanın sahip olduğu sanat zevkini, anlayışını

ve kültürel değerleri hayatın gerçekliğinden yola çıkarak somut hale getirmiştir. Bu sayede insanın estetik zevkinin gelişmesine ve bir parçası olduğu toplumun sahip olduğu değerleri benimsemesini kolaylaştırmıştır. Bazı edebi eserler bu örnekleri saptayarak bunlar üzerinde düşünmemize yardımcı olmaktadır.

BÖLÜM 4: EDEBİ ESERLERDEN ÖRNEKLER

Halid Ziya altmış yıla yakın yazı hayatında pek çok, şiir, roman ve hikâyeyi kaleme almış, Türk edebiyatına damga vurmuş büyük bir usta olarak kabul edilmiştir. Roman ve hikâyelerinin haricinde anı tarzındaki yazıları ile de dikkat çekmiştir. Romanlarında olayları anlatmaktan ziyade, romanda adı geçen kişilerin iç dünyasını tahlile dayalı güzel bir üslupla anlatan bir anlayışı benimsemiştir. Eserlerinin hiçbirinde karakterlerinin yaşadıkları üzerinden mesaj verme kaygısı taşımamıştır. Yazdığı romanlarda ön plana çıkan kahramanlarını eleştirmemiş ya da savunmamış objektif bir bakış açısıyla okuyucuya sunmuştur. Eserleri okunduğunda o dönemde yaşayan insanlar ile ilgili, toplumun içinde bulunduğu kültür ile ilgili ipuçlarına da ulaşmak mümkün olduğundan tarihi açıdan önem taşımaktadır.

Aşk-ı Memnu, Halit Ziya Uşaklıgil'in gerçekçi tarzda yazdığı romanlarından biridir. "Yasak Aşk" anlamına gelen *Aşk-ı Memnu* pek çok araştırmacı tarafından Türk edebiyatının ilk gerçekçi romanı olarak kabul edilmiştir. Kitap ilk olarak 1899 da *Servet-i Fünun* dergisinde yayınlanmış sonraki yıl kitap olarak yayımlanmıştır. Osmanlıca dil ve üslup özellikleri taşıyan roman 1920'li yıllardan sonra yazarı tarafından sadeleştirilerek Türkçeleştirilmiştir. Roman, Tanzimat dönemi ve *Servet-i Fünun* dönemlerinde 1890 yıllarındaki İstanbul'u anlatmaktadır.

4.1. Aşkı Memnu'da Değer Sorunları

İnsanlar rahat bir şekilde iletişim kurdukları, anlaştıkları kişiler, kendi yaşadıkları ile aynı veya benzer durumları yaşayan kişiler olabilir. Bunun nedenini toplumun değer yargıları temel alınarak maruz kalınacak olası bir ayıplanmadan kaçma ve tek olmadığını bilme dürtüsü olarak yorumlayabiliriz. Olay ve durumları değerlendirmenin temelinde yatan olgu insanların toplum ve sosyal çevre tarafından kabul görme durumuna bağlıdır. Bunun temel sebebi bu kişiler tarafından daha kolay kabul görülecekleri fikridir. Toparlayacak olursak insanlar olay veya durum değerlendirmelerini yaparken duruma benmerkezci açıdan yaklaşır. Bununla birlikte bu değerlendirmeleri kendi kötü durumundan daha kötü durumda olan insanları eleştirerek veya onları hoş görerek kendisini rahatlatma yolunu seçebilir. İnsan bazen sürü ile hareket ederken bazen de hiç kimsenin fikrine, eleştirisine veya yorumuna aldırmadan istediği şekilde davranmak isteyebilir. Tıpkı romandaki

Firdevs Hanım karakteri gibi. *"Oh halka bakarsanız hiçbir şey yapmamak lazım gelir; bence insan halk için değil kendi için yaşamalıdır! deyişi vardı ki bütün ailenin felsefesini özetlerdi"* (Uşaklıgil, 2019, S.28).

Firdevs Hanımın yaptığı kendi hayatı hakkında hiçbir eleştiri ve yorumu dikkate almazken, kendi hayatını eleştirenleri küçümserken, kendisi de rahatlıkla başkalarının hayatını eleştirebiliyordu. *"Utanmıyor mu? Ellisini geçkin herif! Henüz bir çocukla evliliğe talip olsun. Hiç olmazsa yaşlarda aşırıya kaçmayan bir oran gözetmek gerekli değil mi?*" (Uşaklıgil, 2019, s.35).

Kendisi erken yaşta evlenen Bihter'in annesi Firdevs Hanım artık gençliğinde olduğu kadar dikkat çekmediği ve yirmili yaşlardaki kızların ona artık ihtiyarladığını hatırlattığı için onlara karşı düşmanlık hissi beslemesine engel olamıyordu. Zengin bir adam olan Adnan Bey'in kendine değil de kızına talip olması onu oldukça öfkelendirmişti. Kızı evlendikten sonra bir yolunu bulup onun evine yerleşerek hayatına dâhil olmuş ve kendince kızından intikam almak için kızının sevdiği adam olan Behlül ile kardeş gibi büyüyen amcakızı Nihal'in evlilik düşünmelerine sebep olmuştur. Romanda normal anne kız ilişkilerinden oldukça farklı işlenen bu anne kız çatışmasında aile içi değer yargılarının yok sayılarak işin içinde sevgisizlik ve kıskançlık olduğu zaman nasıl yıkıcı bir etkisi olduğu gözlemlenmektedir. Roman karakterlerinden Firdevs Hanım ve Behlül'de ön plana çıkan duygu durumu egoizmdir. Egoizmi Kuçuradi şöyle yorumlar:

> Egoizmin çeşitli dereceleri vardır. Kişinin iyi olma isteğinin baskısı. Kişiyi kendinin dünyanın merkezinde görmeye götüren bu baskı her şeyi kendisinin iyi olması için bir araç olarak görmeye kadar götürebilir ve kişinin kendi iyi olmasıyla başkasının yok olması arasında bir seçme yapması gerekirse egoist kişi gözünü kırpmadan birincisini seçer. Başkasının iyi olmasına göz dikmek olan kıskançlık bunun başka bir çeşidi olan başkasının başına gelen kötü şeylere sevinme ve bunların aktif şekli sırf tatmin için yapılan kötülük egoizmin çeşitli derecelerdeki görünüşleridir (Kuçuradi, 2019, s.89).

Kendinden yaşça büyük olan Adnan Bey'in kendisiyle evlenmek istemesi Bihter'i oldukça şaşırtmıştı. Enişte sinin *"O halde o koca tantanalı yalı yalnız Bihter'e kalacak."* (Uşaklıgil, 2019, s.37) sözü de onu bir hayli heyecanlandırmıştı.

> Bu haberin Bihter üzerinde sihirli bir etkisi olmuştu. Enişteşinin son sözü duygularını uyuşturan bir ezgiyle kulaklarında titriyordu. O büyük yalının biricik hâkimi olmak! Bihter'in gözlerinin önünde bu yalı bütün hayalinin tantanasıyla yükselirken üzerine kumaşlar, dantelâlar, renkler, mücevherler, inciler, serpiliyor; bütün o çılgıncasına sevilip de alınamayarak özlemi çekilen şeylerden oluşan bir yağmur yağıyor, gözlerini dolduruyordu (…) "…Evet" diyordu. "Buraya geliniz tantanalı yalılar, maun sandallar, arabalar, kumaşlar, mücevherler, bütün o güzel şeyler, bütün o yaldızlı emeller… Siz, hepiniz, buraya geliniz… (Uşaklıgil, 2019, s.38, s.52).

Bihter, tüm bunlara sahip olduğu zaman mutlu olacağına inanıyordu. Tıpkı hayatlarında, mutlulukları yalnızca varlıkla elde edebileceklerini düşünen insanların düşündükleri gibi. Aristoteles, *"Bazılarına göre zenginlik ya da haz gibi şeyler mutluluktur. Bazen mutluluk duruma göre değişir. Örneğin hastayken sağlık, fakirken zenginlik…*" şeklinde ifade etmektedir. (Aristoteles 2019, s. 23). Aynı zamanda Aristoteles insanların mutluluklarını kendilerine sağladığı hazdan kaynaklandığını söyleyerek insanların hazza düşkün olduklarını da söyler. *"Adnan beyle evlilik demek, Boğaziçi'nin en büyük yalılarından biri; onun önünden geçilirken pencerelerinden avizeleri, ağır perdeleri, oyma XV. Louis sandalyeleri, iri kalpaklı lambaları, yaldızlı iskemleleriyle masaları, kayıkhanesinde üzerlerine temiz örtüleri çekilmiş beyaz kitle maun sandalı fark olunan yalı demekti*" (Uşaklıgil, 2019, s.39).

Mutluluk herkes için elbette iyi bir şeydir fakat mutluluğun insan için ne olduğunun da bilinmesi gerekir. Örneğin Bihter'in Adnan Bey ile evliliği onun için tüm hayallerine kavuşmak ve mutlu olmak demekti. Olmazsa olmazı eylemde bulunmak olan insan aynı zamanda değerlendirmelerde yapan bir varlıktır. Mengüşoğlu'ya göre "*yapıp etmelerini gerçekleştirebilmesi, onun değerini duyan bir varlık olmasına dayanır"* (Mengüşoğlu, 2015, s.152). İnsanın bu tarz bir yeteneğe yani değerlendirebilmeye sahip olması yaşadığı olaylar karşısında aciz, şaşkın, kaderinin önünde sürüklenen bir yaprak olmadığının bilincine varmasına sebep olacaktır. İnsanı doğru değerlendirme yapmaya götürecek yol ise öncelikli olarak değerin ne olduğunu bilmesi, onu değer olmayandan ayırmasıdır. Değer bilgisinin doğru şekilde anlaşılabilmesi ise felsefi bilginin bilinmesi ile

sağlanabilir. Böyle bir bilgiye sahip olmayan insanlar genelde içinde bulundukları dönemin hâkim olan değer anlayışı üzerinden değerlendirmeler yapacaktır.

Doğru veya yanlış olsun, insan her zaman değerlendirmeler yapan bir varlıktır. Kuçuradi'ye göre *"Değerlendirme insanın bir var olma şartı ve bir insan fenomenidir. İnsanları ve kendisini değerlendirmeden, olayları ve durumları -en azından kendisinin içinde bulunduğu durumları- değerlendirmeden yaşayamaz."* Değer atfetme Kuçuradi'ye göre: *"Değerlendirilen şeyin kendisinin dışında bir nedenden dolayı ve değer atfedenle özel ve dolaylı ilgisi yüzünden değerli görülmesidir. Bir şeye herhangi bir nedenden dolayı değer atfetmek, yalnızca değer atfeden tarafından değerli olduğunu gösterir"* (Kuçuradi, 2016, s.25-26).

Zengin olmaya verilen değer, yalıya sahip olmaya verilen değer gibi düşüncelerle oluşturulan değer atfetme bir şeyin kendi değerinin görülmesini engeller ve yanlış değerlendirmelere yol açabilir. Biçilen değerlerin kişiye sağladığı fayda açısından ve onun için iyi olması bakımından onlara uygun şekilde değer yargılarının oluşmasına da zemin hazırlamış olmaktadır. "*Ah! O zarafeti sadelikte araştırmaya mecbur edip de bu alınamayan şeylerin acısını, gizli hüsranını saklamak için sahte bir tiksinme öğreten fakir hayat… Artık o hayattan bunları görmemek için gözlerini kapamaktan usanmıştı" (Uşaklıgil, 2019, s.43).*

Bazen insanlar ne yaptıklarının farkında olmayabilirler. Kendi adına yararlı olan şey ile hakkı olan şeyleri birbirine karıştırabilirler. Yarar ve çıkar arasında farklar vardır. Hak kişiye iade edilmesi gereken, onun olan ve ondan yoksun kaldığı bir şeydir. Fakat çıkar kimin çıkarı ise hak ettiğinden fazlasını almakla birlikte başkasının hakkını eksiltmesidir. Önemli olan nokta da budur aslında hak ettiğimi düşündüğüm şey başka birilerinin hakkından eksiltme yapıyor mu?

Hannah Arendt *"Bir şeyi amaç olarak koyarsan istisnasız tutarlı eylemde bulunursan bu gerçeklik olur"* şeklinde ifade etmektedir. Arendt'in de dediği gibi önemli olan amacın ne olduğudur. Romanda Bihter'in amacı annesinin topluma nam salmış kötü izleniminden

kurtulmak ve maddi sorunlarını tamamen ortadan kaldırmaya fırsat olacağı için kendisinden yaşça bir hayli büyük olan Adnan Bey ile evliliği kabul etmesidir.

Romanda adeta vicdan kavramının somut hale gelmiş hali olarak anlatılan Matmazel Courton soylu bir aileye mensup biridir. Matmazel 'in babası iflas ettiği için intihar etmiş bu durum Matmazel 'in hayatının çok farklı yerlere taşınmasına sebep olmuştur.*"(...) evlenmek için geç kalan Matmazel Courton ya ailesinin bütün soyluluk tarihini lekeleyecek bir hayatla Paris kaldırımlarına düşmek yahut ömrünün sonuna kadar fakir fakat soylu bir kız sıfatıyla vilayetlerden birinde, hısımlarının yanında sığınacak yer bulmak çarelerinden birini seçmek zorundaydı"* (Uşaklıgil, 2019, s.70).

İnsanın, hayatın ona sunduğu seçeneklerin haricinde de bir şeyler olduğunun farkına varması başka türlü de eyleyebileceğini bilmesi Matmazel 'in düşüncesiyle örtüşmektedir. Aynı zamanda Halit Ziya, Matmazel üzerinden anne olamayan kadınlar için *"kadınlık emellerinden vazgeçmiş bütün zavallı kadınların kalbinde her türlü yoksunlukların gözyaşları susabilir; fakat bunların biri, analıktan mahrum kalmak acısı, daima zehirden birer damlayla damlayan kapanmaz bir yaradır"* diyerek anne olmanın kadınlar için öneminden bahsetmiştir. *"Sanılır ki doğa kadınların ruhuna boş kalmaya katlanamayan bir beşik koymuştur. Bu ihtiyar kızın da ruhunda böyle boş bir beşik, o beşiğin yanında hiç olmazsa boşluğunu uyutmak isteyen bir ananın ağıt kabilinden ninnileri vardı"* (Uşaklıgil, 2019, s. 75) diyerek kadınların anne olamadıklarında yaşadıkları yoksunluğu ifade etmiştir. Yalnızca çocuğu olan kadına *anne* denilmesinin yanlışlığını, kadınların çocukları olmasa bile annelik duygularına sahip bir varlık olduğu ortaya koyulmuş her kadına anne değeri atfedilmiştir.

Evlendiği zaman sahip olacağı zenginlikle mutlu bir hayatı olacağını düşünen Bihter'in hayatı düşündüğü gibi gelişmemiş ve oldukça mutsuz olmuştur.

> Şimdi bu evliliğin bütün kötü yönlerini küçük küçük hiçlerden meydana gelerek onu sıkacak bir toplam oluşturan şeyleri kendi kendisine sayıyor; artık bir kere o gerçeği söylettikten, kendisinin bahtı kötü bir kadın olduğuna karar verdikten sonra, ona kuvvet verecek, süsleyecek, daha fazla tragedyaya benzetecek sebepler bulmaya çalışıyordu (…) O kocasına ihanet etmek amacıyla evlenmemişti. Bunu yapmayacaktı, bir Firdevs

> Hanım'a benzemeyecekti. Bu anne! Hayatının sürekli bir utancıydı (Uşaklıgil, 2019, s.166, s.169).

İnsanların bir olay veya durumu değerlendirmelerinde belirli bir süreklilik yoktur. İnsanlar aynı olay ve durumlar için farklı zamanlarda birbirinden farklı değerlendirmelerde bulunabilirler. Sebebi değerlendirme yaparken temel aldıkları yan etken diyebileceğimiz değişkenlerdir diyebiliriz. Bir insan bir olayın veya durumun hiçbir şekilde tarafı değilken, bu olay veya duruma hiçbir şekilde maruz kalmamış iken yaptığı değerlendirmeler çok acımasız ya da fazlasıyla hoşgörülü olabilir. Bununla beraber bu olay ve duruma hiçbir zaman maruz kalmayacağını düşünmesi yapmış olduğu acımasız veya hoşgörülü yorumların şiddetini de artırabilir. Güncel bir yorum olan "Hiç kimse sınanmadığı günahın masumu değildir."[13] sözü insanları yaptıkları bir davranıştan ötürü eleştirirken daha insaflı olunması gerektiğini açık bir şekilde açıklar. Bihter, yaşadıklarından sonra *"Artık mutsuz, mutsuzluğuna acınacak bir kadın değil, bir daha silinmeyecek bir lekeyle kirlenmiş, sefil, murdar bir yaratıktı"* (Uşaklıgil, 2019, s.204).

Bihter, gençliğinin vermiş olduğu heyecan ile içinde yaşadığı toplumun ahlak kuralları arasında sıkışıp kalmıştır. Doğru davranışın ne olduğunu bilmekle birlikte doğru davranışta bulunmamış bu sebepten dolayı kendini aşağılamıştır.

> Sonunda Firdevs Hanım'ın kızı olmuştu. (…) Başka bir neden bulmuyordu. Demek onun kanında, kanının zerrelerinde bir şey vardı ki onu böyle sürüklemiş, nedensiz, özürsüz, Firdevs Hanım'ın kızı yapmıştı. Bütün günahının yükünü annesine yüklüyor (…) ondan nefret ediyordu, kendisini bu kadının kızı yapan kadere küsüyordu (Uşaklıgil, 2019, s.204).

İnsan eylemlerini değerlendirirken ruh yapılarını da ortaya koyan Platon, çok az insanın akılsal yanının egemen olduğunu söylemiştir. İnsan akılsal yanını ön plana çıkardığında 'kendine hâkim', arzu ve isteklerine göre hareket ettiğinde ise 'kendisinin kölesi' tabirini kullanmıştır. Bu durumda Bihter'in akılsal yanını değil arzu ve istek yanını üstün tuttuğu görülmektedir.

[13] Tasavvuf erenlerinden Mevlâna Celaleddini Rumi'ye ait bir söz olduğu rivayet edilir.

> (…) Dikkat! İkinci düşüş hemen her zaman birinci düşüşten zor, daha naziktir. (…) Kadınlar genel olarak ikinci düşüşe engel olmakla ilk düşüşün günahını bağışlatmış olacaklarına inanırlar… Kadınlar izlendikçe rahattırlar. Sizin hala onlarla meşgul olmanız, hala onların arkasında koşmanız genel olarak kalplerinin ihtiyacını doyurmaya yeter; fakat kayıtsız kalmanızı asla bağışlamazlar (Uşaklıgil, 2019, s.207).

İnsan, başka bir insanı değerlendirirken kendi kafasında oluşturduğu *insan* kavramı üzerinden ya da çevresinden ezbere aldığı bilgiler üzerinden yapabilir. Kendisi bu *insan* kavramının özelliklerini taşımadığında gönlünü rahatlatabilecek düşünceler oluşturup kendisine "ama"larla başlayan cümleler aracılığıyla hoşgörülü davranabilir. Diğer insanları değerlendirirken çok daha acımasız olup bu *insan* özelliklerinin taşımayanları fazlasıyla eleştirebilir. İnsanın yaptığı davranışlar değerlendirilirken biçilen değer çoğunlukla onu yüceltip kutsal bir varlığa benzetme ya da aşağılayarak insan sıfatından çıkarıp bir hayvana yaklaştırma olarak yapılabilir. Bir insanı doğru değerlendirebilmek için onu insan yapan özelliklerini bilmek, herhangi bir durum karşısında nasıl davranacağını önceden kestirebilmek gereklidir. Sonrasında insanın kafasında oluşturduğu *insan* ile karşılaştırdığında değerlendirilen, değerlendiren için kendiliğinden yerini alacaktır. Genellikle ezbere yapılan insan değerlendirmeleri değer yargıları üzerinden yapılır. Toplumun doğru olarak kabul ettiği şeyleri yapıyorsa "iyi", yanlış olarak kabul ettiği şeyleri yapıyorsa "kötü" bir insan olacaktır. *"Bihter onu haklı buluyordu, sustu; sonra birden başını Behlül'ün omzuna koydu, "Evet, mademki seni seviyorum!" dedi" (Uşaklıgil, 2019, s.229).*

İnsan toplum tarafından yanlış olarak nitelendirilen bir davranışı yaptığında vicdanını bir süreliğine de olsa rahatlatmak için "ama" ile başlayan mantıklı gerekçeler ortaya koyabilir ve kendini bu gerekçeye inandırabilir. İnsanların gerçekleştirmiş oldukları eylemler için -kötü veya olumsuz- her zaman haklı bir gerekçeleri vardır. Bu haklı gerekçeleri ile kendilerini kandırmadan asla bu eylemlerini gerçekleştirmezler. Buna toplumda suç işleyen kişilerden örnek verebiliriz. Her suçlunun en az bir gerekçesi vardır. Kendilerini suça hayat şartlarının ittiğini, mecbur kaldıklarını, haksızlıklara uğradıklarını, arkadaş çevrelerini bahane ederek suça bulaştıklarını söylerler. Bir suçlunun suçunu itiraf ettiren güç her zaman o haklı gerekçeleridir. Öyle ki suçlarını itiraf ederken gerekçelerine

öylesine inanmışlardır ki çoğunlukla göğüslerini gere gere yaparlar. O haklı gerekçeleri onların bir nevi zırhıdır diyebiliriz.

> Behlül, zannının tamamıyla tersine olarak Bihter'de yumuşak, gevşek bir kadın buluyordu… kendi deyimiyle bu nefis kadında sevdanın bir zevk tadı eksikti (…) Behlül hiçbir biçimde reddedilmiyordu, onun hiçbir arzusu fazla bulunmuyordu, oysa o reddedilmeye, yalvarmaya istenen şeyin zor elde edilmiş olmasından tat almaya muhtaçtı (Uşaklıgil, 2019, s.272).

Nietzsche, insanların farklılığı iyi bulduklarının çizelgelerindeki farklılıkta, yani, çabalamaya değer iyi anlayışlarında değil de bir de az ya da çok değerli bütün ortaklaşa iyilerin farklılığında, sıralanma düzenlerinin farklılığında gösterir kendini" der ve bunu üç farklı görüş üzerinde temellendirir. Birinci grup şöyle der "hatta bunlardan daha çok iyi bir şeye sahip olup o şeyi ele geçirmekten ne anladıklarında; kadınlarla ilgili örneğin, daha alçak gönüllü erkekler, kadın bedeninin sadece kullanımı cinsel hazzı, sahip olmanın ve ele geçirmenin yeterli ve doyurucu bir belirtisi olarak görürler". İkinci grup ise "…daha ince denemeler yapmak isterler; her şeyden öte, kadının yalnızca ona yalnızca kendini değil, ayrıca sahip olduğu ya da olmayı istediğini verip vermediğini bilmek için-; ancak o zaman kadın "ele geçirilmiş" olur. Üçüncü grup sahip olma isteğinin ve güvensizliğin sonuna ulaşmaz bile, bir kadın kendini ona verdiğinde bunu onun kendisi için değil de kendi görüntüsü için yapıp yapmadığını sorar… tanınmak… sevilebilmek için kendini keşfedilmeye bırakır (Nietzsche, 2018, s.107).

Kişi değerlendirmelerinde bulunan insanın zaman içinde yapmış olduğu yorumlarda farklılıklar olabilir. Değişimlerin oluşu yeniden değerlendirmeleri de beraberinde getirir. Bu değerlerin yeniden değerlenebilmesi değerlerin göreliliğini göstermekten uzak olur. Çünkü görelilik aynı olay veya duruma farklı kişilerin birbirinden farklı anlamlar yüklemesidir. Kişi ve kişilerarası ilişki değerlerini değerlendirme açısından anlamak ya da göstermekle olur.

> Erkekler bir kadını sevebilmek için ona saygı duyabilmelidirler; namuslarından düşen kadınlar için, en şiddetli aşklar arasında bile, onlara bir aşağılanma payı ayırmaktan geri kalmazlar; duygularını açıklıkla çözümlemekten çekinmekle birlikte Behlül sonunda

> Bihter'de evliliğin gerdek odasından kaçarak başka birinin yatağına giren bir kadın görmeye başlamıştı (Uşaklıgil, 2019, s.273).

Aristoteles *"aklı başındalığın, özellikle eylemlerle ilgili olarak neyi yapıp neyi yapmamak gerektiği konusundaki bilgelik olduğunu ve bu anlamda bilgeliğin kişinin kendisiyle ilgili olduğunu söylemiştir"* (Özcan,2016, s. 113). Özcan bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

> Tür olarak insanın neliğini ortaya koymak söz konusu olduğunda başka varlıklar için geçerli olan yöntemin tam tersi uygulanmaktadır. Başka varlıklar tanımlanırken genelde türün bütün üyelerinde görülen ortak özellikler esas alınarak tür benzetmelerinden ayırt edilirken, insanda, ancak -üstün- azınlığın yaşamında ortaya çıkabilen özelliklerden hareketle bütün tür tanımlanmıştır" (Özcan, 2016, s.114).

Dolayısıyla hangi devir ve hangi toplum olursa olsun çoğunluk değer yaratan değil değer harcayan olmuştur. Genellikle çoğunluk yapmış olduğu yanlış değerlendirmeler ile doğru yapabilme imkânından uzak kalmıştır. Bu çoğunluğu oluşturanların ön plana çıkan özellikleri ise akıllarını değil arzu ve istekleri yönünde hareket ettiklerini göstermiştir. *"İşte erkekler," derdi, asla memnun değillerdir, artık sevmemek isterlerse bütün düşüşün, bıkkınlığın kabahatlerini kadınlara yükletmek için çare bulduktan sonra sevmemek kabahatini de onlara bırakmak için zavallıları aşağılayacak şeyler ararlar"* (Uşaklıgil, 2019, s.275).

Değerler insandan insana ya da kültürden kültüre değişiklik gösteren şeyler değildir. Değişkenlik arz edenler iyi- kötü, güzel- çirkin gibi değer yargılarıdır. Örneğin sözünde durmak bir değerdir ve bu değer yeryüzünde yaşayan tüm insanların kabul ettiği bir değerdir. Bana göre sana göre diye bir ayrım da söz konusu değildir. İnsanların değerin bilgisine ulaşmak için değer ve değer yargıları arasındaki farkı bilmesi, bu ikisinin arasındaki farkı da ortaya koyması gerekir. Kuçuradi "*kişi değerlerinin ve kişilerarası ilişkilerdeki değerlerin değerlendirilmesi, kişilerin bunları yaşam bütünlüklerinde yaşamaları, yaşamlarıyla ve yaşamlarında bunların örneklerini vermeleriyle olur"* (Kuçuradi, 2016, s.59) der.

Bihter, ablası Peyker'in kendisinden maddi olarak daha düşük seviyede olduğunu, buna rağmen eşi ve çocuklarıyla daha mutlu bir hayat yaşadığı gerçeğini şu kelimelerle ifade ediyordu. *"Küçük, fakir, sıradan bir evlilik; fakat aşka, sevgiye dayanan bir evlilik..."* (Uşaklıgil, 2019, s.297). Bu kendisinin mutluluğun para ve mal ile olacağına inancının tam tersi yönde söylemiş olduğu bir sözdür. İnsan deneyimlemediği bir şey hakkında yorumlarda bulunabilir. Hayalini kurduğu şeyi yaşamak ise onda tecrübe ile kazandığı bir bilgi haline gelecektir. *"Sevilmek! Sevilmek! Hasta ruhunda yalnız bu feryat vardı. İşte şimdi onu seven biri vardı, dizlerinin dibinde bu yineleniyordu ve kendisinden buna karşılık yalnız bir parça sevilmek isteniyordu"* (Uşaklıgil, 2019, s.355).
Kant, şu şekilde ifade etmektedir:

> Nitekim yanlış yere daha soylu hareket nedenleri yakıştırarak, kendimizi pohpohlamayı severiz; oysa aslında, en sıkı sınamayla bile, hiçbir zaman eylemin arkasındaki gizli güdülere ulaşamayız. Çünkü ahlaksal değer söz konusu olduğunda, sorun olan, gördüğümüz eylemler değil, eylemlerin görmediğimiz o iç ilkeleridir (Kant, 2015, s. 23).

Bihter için Behlül ile yaşadıkları planlı bir durum değildi ve evliliği sadece onu zengin edecek bir durumdu ama içinde aşk ve sevgi barındırmıyordu.

> Behlül'le bu aşk, tıpkı Adnan Bey'le o evlilik gibi başlamıştı. Melih Bey takımının bütün kalıtsal özelliklerine sahip olarak doğan bu kadına seçkin bir evlilik gerekliydi, bir evlilik ki altından küçük bir anahtarla gelsin (…) Bu evlilikle boş kalan gönül boşluğunu doldurmak için evliliğin yanında bir aşk hayatı icat etmek gerekmişti (Uşaklıgil, 2019, s.375).

Bu aşk asla normal olarak karşılanacak bir durum değildi hiç kimse onu aşka olan ihtiyacını göz önüne almayacaktı. İnsan duygularına engel olamadığında toplumsal normların dışına çıkabilir. Kişisel ihtiyaçlar insanları yanlış olarak nitelendirilen davranışlara sürükleyebilmektedir. Tüm bu ihtimaller Bihter'in yapmış olduğu yanlış davranış değerlendirilirken göz önünde bulundurulmayabilirdi. Ve Bihter de şöyle düşünmektedir:

> Kocasına gidip gerçeği itiraf etmek için kendisinde kuvvet bulan bu kadın gerçeğin bu biçimde meydana çıkmış olmasına karşı titriyordu. Demek buradan böyle kirli bir düşkün kadın gibi aşağılanarak atılacaktı ve iki gün içinde bu olay bütün halka yayılacak, bu memleketin havasında, etrafa gülüşler serperek çalkalanacaktı. O zaman, Bihter için Firdevs Hanım'ın hayatı başlayacaktı (Uşaklıgil, 2019, s.394).

Bihter annesinin yaşam tarzını asla beğenmemiş ve ona benzemeyi reddetmiştir. Annesini sadık olmama gerekçesiyle babasının ölümüne sebep olmakla suçlamış, fakat kendini annesi gibi yasak bir ilişkinin içinde bulmuştur. Ahlaki değerlerin maddiyat uğruna hiçe sayılması, nefsi duyguların kontrolsüzlüğü ve yanlış tercihler yüzünden hayatını sıkıntı ve mutsuzluk içine hapsetmiş başka türlüsü de mümkün olabilecek iken yaptığı yanlışları yine başka bir yanlış ile sonlandırmıştır. "*(...) Ve bunları kabul etmek gerekecekti. Bunları reddedemeyecekti. Ne yetkiyle? Firdevs Hanım'ın kızı değil miydi? Kocasının evinden kovulmamış mıydı? Bu aşağılanma hayatı boyunca dolanmış bir zincirdi ki onu boğuncaya kadar sürüklemek icap ediyordu"* (Uşaklıgil, 2019, s.395).

Daha önce de bahsettiğimiz gibi insanların yorumladıkları bir olay veya duruma kendileri maruz kaldıklarında genelde birbirinden farklı şekilde tepkiler geliştirebilirler. İlki bu durumu kabulleniş ve anlayış gösterme ikincisi ise tepki gösterme olarak ortaya çıkabilir. Kabulleniş ve anlayış yolunu seçen insanlar daha önce yapmış oldukları hatayı kabullenerek kendilerini daha önceden benzer olaya maruz kalan kişilerle birlikte iletişim kurarak onların desteğini arayarak kendilerini rahatlatmak isterler. Kendilerini rahatlatmak adına toplum içinde kalıplaşmış cümleleri kendilerine telkin ederler. Bu kalıp cümleler kendilerine yapmış oldukları bir telkin – büyük lokma ye büyük konuşma, asla asla deme- gibi ya da inandıkları dinin kaderci yaklaşımı -kınamayınız, kınadığınız şey başınıza gelmeden ölmezsiniz[14]- gibi cümlelerle karşımıza çıkabilir. İnsanların başlarına gelen olay veya durumları yorumlarken kaderci bir bakış açısı ortaya koyması onları kendi iradelerinin haricinde bir güç tarafından ortaya çıktığı düşüncesiyle huzura kavuşup rahatlamalarına vesile olacaktır. Kendi yaşamadığı olay ve durumlar için tepkili bir bakış açısı ortaya koyarak acımasızca eleştiren asla hoşgörü ile yaklaşmayan insanlarda benzer bir olay ve duruma maruz kaldıklarında sonsuz bir hoşgörü ortaya koymaları da olasıdır.

[14] Hz. Muhammed'in bir sözü.

> Artık herkeste bu bakışı bulacaktı. Hatta annesinde, hatta hemşiresinde, hatta eniştesinde; özellikle bu herifin her zaman onun gözlerini inmeye zorlayan gözlerinde bu bakış ne çirkin anlamlar kazanacaktı. Yaşamak, böyle bu bakışların altında yaşamak? Ama ne için yaşayacaktı. O zaman ölümü düşündü. Evet ölecekti (Uşaklıgil, 2019, s.395).

Yasak ilişkisi kocası ve ailesi tarafından öğrenildiğinde bir çıkmaza giren Bihter intihar ederek arzularının kurbanı olmuştur. Bu konuyla ilgili Fromm şöyle söylemektedir:

> İnsanın en önemli güdüleri onun ussal ve usdışı tutkularıdır: Sevgi, sevecenlik, dayanışma, özgürlük ve dostluk uğraşlarının yanı sıra denetleme, boyun eğdirme, yıkma dürtüsü; Özseverlik, açgözlülük, kıskançlık ve hırstır. Bu tutkular insanı harekete getirir ve heyecanlandırır. Bu tutkuların güdülediği insanlar, yaşamlarını tehlikeye atarlar. Tutkularının gerektirdiği ereğe ulaşmayı başaramadıkları zaman intihar edebilirler (Fromm, 1984, s.411) der.

Sartre ise bilinçli bir varlık olarak insanın gerçek var oluşu ötekinin o insanı tanıma olgusuna değil ötekinin o insanı ne tür bir insan olarak tanıdığına bağlıdır. Yani insan ötekinin gözünde ne ise o'dur.

> Bu nedenle ötekinin beni "bir bedene bağlı ve yaşama içkin" bir şey olarak kavraması ölçüsünde ben kendi adıma yalnızca bir ötekiyimdir. Ötekinin beni tanımasını sağlaması için kendi hayatını tehlikeye atmak zorundayım: Birisinin hayatını tehlikeye atması aslında kendisini bir var oluşa bağlı olmayan biri olarak açığa vurmasıdır (Lloyd, 2015, s.131).

Bihter, Behlül'ün gözünde var olabilmek adına ölmeyi göze almıştır. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* kitabında Kant insanın kendi canına kıymasını şu şekilde ifade etmektedir:

> Bir dizi felaketler yüzünden umutsuzluğa düşmüş biri yaşamaktan bıkar, usanır ama intihar etmenin kendine karşı ödevine ters düşüp düşmediğine soracak kadar aklı başındadır. Şimdi şuna bakıyor… daha uzun sürdüğünde yaşam o şeyler vadetmekten

> çok felaketler getireceğe benziyorsa ben sevgisinden dolayı onu kısaltmayı ilke ediniyorum (Kant, 2015, s.39).

Yine aynı kitapta Kant ödeve uygun davranan insanları şu şekilde tarif etmektedir:

> Eğer talihin kötü cilveleri ve umutsuz acı, yaşamdan tat almayı büsbütün yok ettiyse; eğer ruhu güçlü olan mutsuz kişi, cesareti kırılmış ya da yıkılmış olmaktan çok alınyazısına küserek ölmeyi dilerse, ama yaşamını, onu sevmeden, eğilimden ya da korkudan değil, ödevden dolayı yine de sürdürüyorsa: işte o zaman *maksim*inin ahlaksal içeriği vardır (Kant, 2015, s. 13).

Ödev ahlakı açısından değerlendirdiğimizde Bihter intihar ederek ödev ahlakına uygun davranmamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Pospelov insanların yaşamlarının kendi bilinçlerinin dışında ve kendi istemlerinden bağımsız olarak etkileyen dış güçlerin etkisinde bulunmasını dramatik olarak tanımlamıştı. Dış olguların insan bilincindeki etkisi Bihter'i de iç çelişkilere, kendi kendisiyle mücadeleye zorlamış ve bu durum dramatik durumdan trajik bir duruma geçmiştir. Bihter kendi duygularıyla, çevresiyle ve annesiyle olan savaşında mağlup olmuştur. Birbirinden farklı şekillerde tercihlerde bulunabilecek iken ölümü tercih edip bir nevi sevdiği adamdan ve nefret ettiği annesinden intikamını bu yol ile almıştır.

Halid Ziya romanında Bihter'e kötü bir insan değeri biçmemiş, yer yer ona acımıştır. Önyargılardan uzak bir şekilde değerleri ortaya koymuş hiçbir karakteri yargılamamıştır. Hiçbir ahlaki veya toplumsal değeri ön plana çıkarmamış ya da eleştirmemiştir. Karakterlerin kendi değer yargılarını ortaya koyarken toplumun değer yargıları ile birlikte bir çatışma yaratmamış, bir kıyas içine girmemiştir.

4.2. *Kırık Hayatlar'* da Değer Sorunları

Roman, başkarakteri olan Ömer Behiç'in içine düştüğü bir çelişki durumunu anlatmaktadır. Kendi değerleriyle kurduğu hayatıyla, içinde bulunduğu cemiyet hayatının beğenmediği bir durumunun içine düşen Ömer Behiç'in yaşadığı çelişkiler eserde anlatılmıştır.

> Edebiyat sanatının eserleri, her zaman yazarların gösterime sundukları toplumsal karakterlere ilişkin düşünsel yaklaşımlarını da dile getirirler. Bu düşünsel değer yargısı içinde sanatsal edebiyatın ideolojik özü de ortaya çıkar. Bu değerlemeler imgeler halinde dile getirilir ve bu dinleyicilerin ve okuyucuların düşünce, duygu ve iç dünyalarını da etkiler (Pospelov,1984 s.132).

Pospelov insanların önemli olan kişisel veya toplumsal çabalarının ve gereksinimlerinin hatta yaşamlarının kendi bilinçleri dışında ve kendi istemelerinden bağımsız olarak etkileyen dış güçlerin, dış olguların etkisinde bulunmasını dramatik olarak tanımlamıştır. Dış olguların insan bilincindeki etkisinin de insanı çoğu kez iç çelişkilere, kendi kendisiyle mücadeleye zorladığını ve bu durumun dramatik durumdan trajik duruma geçtiğini söyler Pospelov,1984, s.162).

Aile kurumundan, ahlaki tavırlardan hareketle kadın erkek ilişkileri üzerinde durulan romanda, daha önce hiç âşık olmamış kendini uslu bir genç olarak gören Ömer Behiç aradığı aşkı ve mutluluğu yapacağı evliliğinde bulacağına dair kesin bir kanaat oluşturmuş, oluşturduğu ve kendine telkin ettiği ahlak anlayışı ile birçok duygusunu bastırmış bir karakterdir. Nermi Uygur değerlerle bezemeyi *"Kendimizi yakınlarımızı yaşama çevremizi, doğayı, toplumu değerli saydığımız değerli olduğuna inandığımız şeylerle düzenlemek, kurmaktır".* (Uygur, 2012 s.108) *şeklinde* ifade etmektedir. Ömer Behiç'te kendi hayatını değerli saydığı şeylerle kurmuş, düzenlemiş, kendi değerleriyle bir hayat oluşturmuş, kendini her türlü yanlış ve aşırı gördüğü davranıştan korumuştur. Hayatının en önemli saadeti olarak gördüğü eşi ve iki kızıyla her zaman hayalini kurduğu, kendine ait beyaz taş cepheli bir ev sahibi olmuş, büyük bir heves ve mutlulukla oraya taşınmış ve bu evin kendine kurduğu ailesinin sağlam bir kalesi olduğunu düşünmüştü. Ailesi onun dış dünyaya karşı savunma alanıydı.

> Onun için en büyük saadet insanın kendi evinin kapısını kapayıp sürgüledikten sonra hayatını bütün hariciden, bütün cihanı dağdağasından çelikten bir set ile ayrılmış görebilmekti… Evi hayat ile onun kendi hayatı arasında öyle bir sınır olacaktı ki birinin sefaletleri ve ıstırapları diğerinin neşe ve saadetini, huzur ve sükûnunu, saflık ve temizliğini gelip rencide edemeyecekti (Uşaklıgil, 2015, s 37).

Arkadaşı Bekir Servetin anlattıkları ve etrafta gördüğü olaylar karşısında kendini zaafa kapılanlarla yani mağlup olanlardan ayrı tutar. Aralarında fark olduğunu hissederdi Ömer Behiç. Kendinde ahlak kurallarıyla hüküm vermeye hazır bir ismet (günahsızlık) mayası olduğunu düşünürdü.

> Şu hâlde onda büyük bir ismet mayası vardı, eleştirmeye söz çevirmelere tahammül etmeyen, ahlak kaideleriyle hüküm vermeye hazır bir ismet mayası… Lakin bunun yanında birde maluliyet vardı. Evet, pekiyi, pek açık hissederdi ki onun derin derin sızlayan bir yarası var. Ve arada bir bu yara öyle tahammülünü kıracak acılarla sızlardı ki onu çıldırtırdı. O zaman kendinden korkar, kendini böyle malul, böyle mağlup olmak için bir tesadüf bir zaaf dakikasına tabii görmekten utanarak hayattan kaçmak istercesine evine gelir, eşine sığınır ve onun şefkatli havasında bir iyileşme dönemi geçirirdi (Uşaklıgil,2015, s.103).

Kendince onu zaaflarına yenik düşürecek tehlikeyi görüp evine sığınan, kendini çalışmalarına vererek tehlikeyi geçiren Ömer Behiç bazen de kendi evliliğine sadakatini eleştirerek kendine kızardı. Evlilik ve sevdanın ayrı şeyler olduğunu, evliliğinin onun sevda ihtiyacını gideremediğini o halde evliliği ve sevdayı birbirinden ayırması gerektiğini söylerdi kendine. Sevdasının evliliğine zarar vermeyecek bir yolunu bulması gerektiğini bunun vicdanını aldatacak bir yol olduğunu zaten etrafındakilerin de bunu böyle yaptığını düşünürdü (Halid Ziya, 2005, s.104). Aslında insani zaaflarının da farkında olan Ömer Behiç aklıyla, iradesiyle her zaman hislerine galip olmayı başarmıştı. Schopenhauer'in *Aşkın Metafiziği* kitabının önsözünde şöyle yazar: *"Schopenhauer için beden, iradenin yuvasıdır irade bir tür karanlık, bilinçsiz ilk kudret gibi bir şeydir. Bu iradenin biricik özelliği istemektir, bu isteme kendini ağırlıklı olarak dürtü, içgüdü, yaşama isteği ve gücü olarak kendini belli ederken bilincimizde de izler bırakır"* (Schopenhauer, 2003, Önsöz).

Ömer Behiç iradesine hâkim olamayıp zaafına yenik düştüğü zaman artık bambaşka biri olduğunu düşünür.

> Büsbütün bambaşka bir adam!.. Böyle demek oluyor ki, zihninde iz bırakan iki üç cümle, işitilen ve görülen bir vak'adan esmiş bir bulaşma soluğu, hayatının sükûnu arasında birdenbire gelip onu gafil avlayan bir buhran sarhoşluğu, ruhunun türlü gizli izlerini takip ederek ince elyafının arasında azmini ve iradesini kımıldatmaktan aciz bir yumak halinde sarıp bağlayan bir örgü, onu beş on dakika içinde düşürmek için kifayet etmişti (Uşaklıgil, 2015, s.187).

Tüm kurduğu ahlak anlayışıyla dolu hayatı yaşadığı bu "sevda" ile altüst olan Ömer Behiç'in, *"Hımbıl başladın hımbıl biteceksin ama bereket versin, hayat senden daha anlayışlıda senin rey'ine tabi olmuyor."* diyen arkadaşı Bekir Servet'in sesi kulaklarına geliyordu. Peki, hayat senin istemediklerini de başına getirebilir miydi?
Nikomakhos'a Etik kitabında Aristoteles şöyle der;

> Ortada bir istek ya da tutku varsa yapılan eylemlere istenmeden yapılan eylemler diyemeyiz. Hem istek hem de tutku söz konusu olduğu zaman yaptığımız tüm eylemleri istemeden mi yapıyoruz, yoksa güzel şeyleri isteyerek çirkin olanları istemeden mi yapıyoruz… Bazen bir şeye kızmamız, bazen bir şeyi öğrenmemiz, bazen bir şeyi istememiz, gerekir. Oysa istenmeden yapılanlar üzücüdür, isteğe uygun yapılanlar ise güzeldir… Bir duygu akıldan pay almadıysa onun pek de insani olduğunu söyleyemeyiz. Kızgınlık ya da istek kaynaklı eylemler de buna dâhildir. O halde bunları istenmeden yapılan eylemler arasında değerlendiremeyiz (Aristoteles, 2019, s.59).

Ömer Behiç içinde istemeden başına gelenler gibi bir cümle kuramayız, isteyerek yaptı, sonucunu bile bile yaptı, nelere mal olacağını bile bile, yanlış olduğunu bile bile yaptı diyebiliriz. Ömer Behiç'in ideal eş tanımına uygun gördüğü Vedide, evlendikten sonra eşini kendisinden yüksek görüp kendisini hiçbir zaman hiçbir yerde onunla denk görmeyen, onun konuşmasına, zekâsına, bilgisine hayran bir insandı. Ömer Behiç'i seviyor, hürmet gösteriyor ve onunla olmaktan büyük mutluluk duyuyordu. Ama aralarındaki eğitim, irfan meselesini de büyük mesele olarak görüp bundan üzüntü de duyardı. İyi bir eş, iyi bir anne tam bir ev kadınıydı fakat neşeli eğlenceli, etrafındakilere eğlence dağıtan biri değildi ve kocasının onu her zaman seveceğinden emin olmak isterdi her zaman. Eşiyle evlerinin balkonundan gelip geçenleri izleyip evlerinin önünden geçen tanıdıkları insanların yaşantılarından konuşup, çevrelerindeki insanların onların ahlaki

tutumlarına uymayan yaşantıları hakkında konuşurlar yorum yaparlardı. Çeşit çeşit yaşantıları olan insanları izleyince onları görmek istemez pencereden çekilirdi.

> Artık anlayan Vedide, kalbinde bir iğrenme hissiyle daha fazla görmek istemeyerek pencereden biraz çekildi. Bu temaşadan eğlenmekten ziyade tiksinmişti. Bütün bu az çok murdar, az çok acı, daha bilinmemiş, işitilmemiş, büyük şehrin kim bilir meçhul köşelerinde kaybolmuş şeylerin varlığını tahmin ettirerek onun nazarında aile hayatını hep ihanetlerden oluşan, acı veren sırlar ile dolu kirli bir facia hükmüne getiriyordu. Demek bütün bu gözlerinin önünden… Geçen halk birbirine arkadaş ve bağlı kalmak için o kadar sebepler varken tersine aralarına iğfal ve ihanet uçurumlarını koyan bu karılar ve kocalar (…) Gözünde siyah bir tablo çiziyordu (Uşaklıgil, 2015, s.75).

Ev içindeki çalışanlardan etraftaki insanların gayri ahlaki yaşantılarını dinlerken, bu hikâyelerdeki kötü anlatılan kişileri de aslında zavallı olarak görürdü. Başka insanların kötü ve ahlaksız olarak değerlendirdiklerini o zavallı birer kurban olarak değerlendiriyordu. Hatta Veli beyin kızları olan Neyyir ve Nebile için söylenenler için üzülürdü:

> (…) Onun bunlar için gıyabi bir merhameti vardı. Ekseriyet üzere bu hayatın nasıl idare edilemeyen, önüne geçilemeyen başlangıçta masum zannedilerek tehlikeli bir neticeye ulaşacağı hesap edilmeksizin cereyanını değiştirmeye lüzum görülmemiş vakalardan, tahlilden kaçacak kadar küçük küçük sebepleri sonunda artık kuvvetine karşı konulamayacak yükünden hâsıl olmuş, merhamete şayan bir sefil hayat olduğuna, kurbanların nasılsa ihmal edilerek nihayet tedavisi imkânı bulunmayacak derecede dehşet kazanan marazlarla sakatlanmış hastalar türünden avuntuya muhtaç biçareler olduklarına; o cisimleşmiş namus kadınlığının güzel kalbiyle hüküm vererek riyalı ayıplamalarla lanete mahkûm edilen bu zavallılara kalbini sızlatan derin bir rikkatle acırdı (Uşaklıgil, 2015,s.68).

Fakat etrafında olup bitenleri, anlatılanları aslında kendi evliliği için de gizli bir tehdit olarak görürdü. Eşi ile arasındaki eğitim farkına kendi fiziksel görüntüsünü beğenmemesini de ekleyince -Ömer Behiç hep ince zarif bütün hayatları boyunca genç kız kalan kadınları güzel bulurdu- içinde hep bir korku oluşurdu. Çevresinde aldatan, aldatılan perişan olan insanların hikâyelerini dinledikçe kendi aile saadetinin de bir gün

böylesi bir durumla gölgelenebileceğinden endişe ederdi. Hiç bilmediği görümcesinin evlerine gelmesine, Leyla'nın hastalığına, eşinin kendinden giderek uzaklaşmasına hep sabır, anlayış ve metanetle yaklaşır Vedide. İçine düştüğü durumun farkına vardığında hem incinen gururu hem de annelik içgüdüsüyle hiçbir şey belli etmeden mutsuz bir şekilde yaşamaya çalışmıştır. Büyük bir sabırla sessizliğini korur. Sessizliği tercih etmediği zamanda mutsuz olacağını bilir çünkü bu durumla nasıl başa çıkacağını da bilemez. Sessiz kalırsa kadınlık gururundan, sessiz kalmazsa bin bir emekle kurduğu evliliğinden ve çocuklarının mutluluğundan vazgeçecektir. Hangi kararı verirse versin mutsuz olacaktır ama sonuçta karşı karşıya kaldığı bu iki duruma değer biçer ve kendi gururuna feda ettiği annelik değerini seçer. Kadınlık gururunu, incinmişliğini bir kenara bırakarak anneliğe biçtiği değer ile ailesini bir arada tutmayı tercih eder. Ömer Behiç'in arkadaşı Bekir Servet onun tam zıddı bir çizgi çizerek ilişkilerinde ahlaki değer yargılarını hiçe sayar, evliliğe, aşka çok farklı açılardan yaklaşır. Onun hayatını, seçimlerini herhangi bir değer yargısı ya da toplumsal, ahlaki değerler değil sadece bedensel arzuları, istek ve ihtirasları belirler. Ömer Behiç'in yaşamaktan çekindiği bir hayatı yaşar aslında Bekir Servet ve anlattığı maceralar da ister istemez onu etkiler.

Romanda Ömer Behiç ve arkadaşı arasında geçen konuşmalarda toplumsal olarak aslında evlilik ve kadının evliliğine biçilen değerlerden de bahsedilmektedir.

> (…) Mademki Nebile bir kadındır, kadın olmak itibariyle kadınlığa ait her türlü hürmete hakkı bakidir, bu hakkı ona yalnız bir şey verebilir: İzdivaç. Seninle yahut Talat Bey'le yahut her kim olursa olsun bu kadının mevkiini bir temiz esas üzerine kuracak tek şey izdivaçtır. Eğer sen bu kadına o şerefi vermek istemiyorsan şu hâlde bırakmalısın ki ona bu şerefi bir başkası versin (Uşaklıgil, 2015, s.150).

Bir kadının toplumda saygınlık kazanmasının en geçerli yolunun bir evlilik olabileceği, haricinde bir makam elde etmesinin çok güç olduğu, elde edilse bile her zaman bir eksiklik taşıyacağı romandan anlaşılmaktadır. Evliliğin o dönemlerde erkek egemen toplumun kadın üzerindeki en büyük baskı unsurlarından birisi olduğunu yazar ortaya koymaktadır. *"İzdivaç, elbette, pekiyi bir usul, cemiyetin mühim bir kaidesi, vücudunun esası, fakat bir kısım erkeklerle kadınlar için hiç de öyle değil"* (Uşaklıgil, 2015, s.125). İnsanların doğup büyüdüğü çevrenin, kadın ve erkeğe biçmiş olduğu ezbere değerler ile

yetiştirilmesini, erkeğin saygınlık kazanma yollarından birinin iş hayatından geçmesi kadının ise saygınlığı iyi bir ev kadını ve iyi bir anne olmasıyla mümkün olduğu görülmektedir. Toplum bir nevi kadınlara evlendikleri erkeklerin makamı ile bir gölgelik sunmaktadır. Kadınlar evlendikleri erkeklerle ya da yerine getirdikleri annelik rolü ile toplumda kendilerine yer edinebilmektedirler. Kadının evliliği ile değer kazanacağı düşünülürken dul kalma ile de yapılan bir değerlendirme de göze çarpar romanda. *"...Ona herkes: Biçare taze! Dul öyle mi? diyor gibiydi. Dul! Bu kelimenin manası rüyasız, ışıksız bir karanlık geceydi. Ötesinde nasıl geçtiği fark edilemeyen bir ümit ve saadetle berisinde nasıl geleceği keşfolunamayan bir geleceğin uzun bekleyişi… Ve bu kelime korkunç bir şey oluyordu"* (Uşaklıgil, 2015, s.153).

Eşi sayesinde toplumda saygınlık kazanan kadının eşini kaybetmesi sahip olduğu saygınlığında elinden alınmasına benzetilmektedir. Toplumun kadına değer biçerken evliliği temel alması erkek egemen toplumun yadsınamaz bir gerçeği olarak görülmektedir. Toplumda saygınlığı olan bir erkek için ideal kadın hayattaki yerini evlenerek bulacağını düşünen, çocukluğundan genç kızlığına kadar evlenmek, yuva kurmak ve anne olmak üzere yetiştirilen kadındır. Toplumun kadına biçtiği bu rol ve kadın üzerinde kurduğu bu baskı ile saygınlığı olan erkeğe hediye sunmaktadır. Bir erkeğin gölgesine ihtiyaç duyan kadın için ise evlilik ulaşabileceği ve arzu ettiği en yüksek makam olacaktır. Eşi ölerek dul kalan bir kadın için bir başkasının evinde bir başka vücudun ne kadar ağır olacağından roman şu şekilde bahsetmektedir:

> Vedide kocasına bağlı bir ifadeyle, o kadının kocasını kaybetmeye nasıl tahammül edeceğini sorarken Ömer Behiç birden ablasını gözleri yaşlarla dolu, çocuksuz, kocasız, kimsesiz, dulluğun bütün acılığıyla bütün yalnızlığıyla dul gördü. Evet dedi biçare kadın! Sonra da hiç kimseye malik değil, yapayalnız, hayatta tek bir vücut (Uşaklıgil, 2015, s.98).

Geçmişte ve günümüzde dul kalan kadınlara birbirinden farklı değer biçmeler olmuştur. Bazı inanç sistemlerinde kocaları uzun ömürlü olsun diye eşlerin dua etmesi ve oruç tutmaları kadınlardan beklenen ibadetler arasında görülür. Aynı zamanda kocası ölen kadın uğursuz sayılmaktadır. Günümüzde de yer yer benzer hurafelere rastlanılmaktadır. Romanda adı geçen, eşinin ölmesiyle dul kalan ve mecburen kardeşi de olsa başka bir

ailenin yanında onların hayatına dahil olmak durumunda kalan Meveddet Hanım, Vedide'nin görümcesidir. (Eşinin ablası) Bazı kültürlerde görümce sıfatına, gelinin her yaptığı işe karışan, kaynanayı olumsuz yönde etkileyip geline karşı kışkırtan kişi gözüyle bakılıp olumsuz şekilde değer biçilip tüm görümce sıfatını taşıyanlar için bir genellemede bulunulduğu görülmektedir.

Romanda ayrıca dışarıdan görülen ve bilinenlerle birini değerlendirmenin ve etiketlemenin olayların ve kişilerin yaşadıklarının bilinmesiyle yapılan değerlendirme ve etiketlemenin ne kadar farklı olabileceği de anlatılmaktadır. Dışarıdan bakarak zalim ve acımasız görülerek kötü insan olarak değerlendirilen Ferruh ve Talat'ın gerçek hikâyeleri bilinince mağdur olarak bile değerlendirilebileceği görülmektedir. Bu arada da ailelerin ve anne babaların tutumlarının insan hayatı üzerinde ne gibi etkileri olduğu görülür.

Kendi aklıyla kurduğu ahlaki değerlerin farkında olan ve onlara sahip çıkan romanın başkarakteri yaşadıklarıyla birlikte bir değer çatışmasına düşer. Yaşadığı içsel çatışmada mağlup olan ve her zaman değersiz gördüğü, değersiz atfettiği şeyi tercih ettikten sonra Leyla'nın ölümünden dolayı kendini suçlu görür. Çünkü böyle bir cezayı hak edecek kadar büyük bir günah işlediği inancındadır. Kendi ahlaki değerleriyle ördüğü hayatında evlenmeden öncede sonrada her türlü ahlaksızlık saydığı şeyden çekinmiş, eğer hislerine mağlup olursa ya da evlilik hayatına bir ihanet günahı koyarsa bu günahın kirinin her zaman kendisini takip edeceğine inanmış, böyle düşündüğü içinde kendini zayıf hissettiği anlarda hemen dirençli olmaya çalışmıştı. Ona göre hayatı bu direnci gösteremediği ve işlediği günahından dolayı bir ömür boyu yaşayacağı vicdan azabı ve telafisi asla mümkün olmayan bir kayıpla sonuçlanmıştı.

Cinsel arzuları ve ahlaki değerleri arasında kalan Ömer Behiç'in arzuları ve ihtirası ile içselleştirmiş olduğu ahlaki değerler arasında bir seçim yaptığı, bu seçim sonunda bedensel arzularını tercih ettiği görülmektedir. Romanda aslında Vedide karakteri hariç diğer karakterlerin toplumsal ahlak normlarına uygun yaşadığı söylenilebilmektedir. Ömer Behiç'in ikilemde kaldığı değerler, kendi içselleştirdiği ahlaki değerleri ve bedensel arzularının aklı ile çatışması olmuştur. Yaşadığı acılardan sonra, tercih etmiş olduğu bedensel arzuları yaşamak için defalarca davet alsa da bu davetleri reddetmeyi

iradesi ile başararak tercihini ailesinden yana kullanan romanın kahramanının en nihayetinde içselleştirdiği ahlaki değerleri üstün tutarak aile kavramını daha değerli tuttuğundan bahsedebiliriz.

4.3. *Mai ve Siyah'* ta Değer Sorunları

*Mai ve Siyah'*ta Ahmet Cemil, denizi izleyip düşünürken, gece denizin üzerinde, denizin siyahlıkları içinde pırıldayan, dalgalanan, dans eden ışık dalgalarını tıpkı bir elmas yağmuruna benzetmiş ve bu görüntüye Bârân-ı elmas demişti. Müzikle birlikte bir tablo gibi görünen bu ışık dalgaları umut aşılamıştı roman kişilerine. Ahmet Cemil bütün maneviyatı ile umudunun gerçekleşmesini istemekte ve beklemektedir.

> Ün kazanmak, edip olmak, herkesçe tanınmak, bugün o kadar acılıklarına göğüs vermek için hayatını zehirlediği bu edebiyat dünyasının bir gün yüksek doruklarına çıkmak ve adını o kadar yükseltmek ki… Bir gün olacak ki rastlantıyla bir kitapçının dükkânına gözü ilişecek olursa okuldan henüz çıkmış iki genç edebiyatçının birbirine kendisini gösterdiğini fark edecek… Ah! O zaman göğsü nasıl bir övünç havasıyla şişecek! (Uşaklıgil, 2019, s. 36-37).

"Umut etmek, hayal kurmak, istemek. İstemek… Kişiye kendi kendisi hakkındaki bilgisini sağlayan, onun isteyen yanıdır, yapıp ettiklerinin bütününden ve onları mümkün kılan bedeninden meydana gelen isteyen yanı" (Kuçuradi,2019, s.26) der Kuçuradi.

Kıskanç bir insan tarifi romanda oldukça belirgin verilmektedir. Ahmet Cemil'in başarısızlığı için, onu başarısız olarak tanımlamak için en küçük detayı bile atlamayan Raci karakterinde çekememezlik, kıskançlık, haset duyguları oldukça belirgindir. Romana ismini veren Mai ve Siyah da siyah renklerden birisi diyebileceğimiz Raci karakteri Ahmet Cemil'in sahip olduğu ve benimsediği ahlak kurallarının dışında davranan biridir. Ahmet Cemil bu sebepten dolayı Raci'ye bir hınç beslemektedir.

> Raci o adamlardan biriydi ki onlar dünyaya hiçbir şey olmamaya mahkûm edilerek geldiği halde her şey olmak isterler… Aman Yarabbi! Şair Raci dedikleri işte buydu! Bu kadar hiçliğiyle birlikte her meziyet sahibine düşman. Bunun bir güzel şeyi beğendiği, beceri sahibi bir arkadaşı takdir ettiği daha görülmemiş. Sanki başkalarında

> bir meziyetin kabulü kendisinde bir eksiklik yaratacakmış gibi bir küçük beğenme gülümseyişini bile esirger (Uşaklıgil, 2019, s.27-28).

İnsan, toplumun oluşturduğu kurallara uymaya özen gösteriyorsa toplumun bir parçası olan diğer insanlardan da bu kurallara uyması yönünde bir beklenti oluşturur. Kurallara uymadığı halde bunu bir meziyetmiş gibi gösterenlere ve bunlardan haz alan kişilerle arasında da bir karşıtlık oluşur. Kurallara uymayan kişiler açısından baktığımızda kurallara boyun eğen kişiye küçümseyici bir bakış açısıyla baktığı görebilmektedir. Romanı okuyan kişi toplum ve ahlak kurallarına uymaya özen gösteriyorsa Ahmet Cemil'i sevip onu yaptığı davranışlarda haklı bulurken, mizacı itibariyle toplum değerlerinin dışında hareket eden biri Raci'nin yapmış olduğu davranışlardan dolayı yargılamayacak ve ona hoşgörü ile yaklaşacaktır. İnsan yaşamında bu zıtlıkların olması insani değerleri daha iyi anlamamıza sebep olacaktır. Kötü ve yanlışın gerçek manada ne olduğu bilinince iyi ve güzel davranışların kıymeti daha bilinir hale gelecektir.

Spinoza duyguların anlaşılır, açık rasyonel bir temeli olduğunu düşünür. İnsanın başına gelen şeyler gibi duygular da rastgele oluşan şeyler değildir. İnsanın ürettiği ve mümkün kıldığı şeylerdir. *"Öyleyse kendi kendine meydana geldiği düşünülen, nefret, öfke, kıskançlık gibi duygularda bütün diğer tekil şeyler gibi aslında doğanın zorunluluğundan ve kudretinden kaynaklanmaktadır"* (Spinoza, 2012, s.150). Spinoza burada mutlak ve şartlı bir zorunluluktan değil insanın değişen doğasını mümkün kıldığı zorunluluktan bahsetmiştir. Yalın bir anlatımla ifade edecek olursak kötü duygu vardır ama yanlış duygu yoktur ve her insan duygusunun mutlaka doğru ve haklı bir temeli vardır. İnsan doğasında iki türlü duygu vardır bunlar neşe ve kederdir. Diğer duygular bu iki duygunun farklı versiyonlarıdır. Spinoza, insanların kötü olarak nitelendirdiğimiz duyguların temelinde yetersizliğin ve güçsüzlüğün olduğunu söyler. *Kıskançlıkta böyle bir duygudur. Spinoza Ethica adlı kitabında da şöyle der "Kıskançlık başlı başına bir nefrettir yani kederdir; şöyle dersek kıskançlık insanın etki gücünü ya da çabasını kısıtlayan bir duygudur"* (Spinoza, 2016, s.209). *"Kıskançlık bir nefrettir çünkü en nihayetinde kıskanılan insanın kederinden neşe duymaya ve pek tabi neşesinden de keder duymaya götürür"* (Spinoza, 2016, s.176). İnsan sevdiği insanların mutlu olmalarıyla mutlu üzgün olmaları durumunda ise keder hisseder. Bu durumda insan sevmediği insanların mutlu olmalarından keder

hissedeceği için kıskançlık sevmediğimiz insanlara karşı takındığımız bir tavırdır diyebiliriz. Spinoza şu şekilde ifade etmektedir:

> Kıskanan kıskandığı kişiyle aynı doğadan olduğunu yalnızca düşünmekte kalır, onu bilmez ve o kişiyi bu nedenle sevmez. Çünkü kıskanan, kıskandığı kişiye baktıkça yalnızca kendi eksikliğini duyumsar. O kişiyi tamlığında ve bütünlüğünde göremez. O kişide ancak kendi yoksunluğunu görür. Onun yeterliliğini kendi yetersizliği olarak bilir (Spinoza, 2016, s.176).

Ahmet Cemil'in eniştesi Vehbi Bey hem matbaanın yöneticisi hem de kız kardeşinin eşi olarak onu küçümser. Gururu kırılsa da onun bu tavırlarına karşı koyamayan, onun zenginliği karşısında kendini ona karşı ezik hisseden Ahmet Cemil, sonunda eniştesi tarafından matbaadan da kovulur. Ona karşı hiçbir şekilde cesur davranamayan Ahmet Cemil onun yaptıkları karşısında yalnızca içinde öfke biriktirmiştir. Daha öncesinde yapmaya cesaret edemediği davranışlar, söyleyemediği sözler kız kardeşinin ölümünden sonra sadece ona karşı uygulayabildiği fiziki bir şiddet olarak ortaya çıkmıştır. Ahmet Cemil'in başına gelen olumsuz durumlar karşısında korkak olarak adlandırabilir miyiz? Cesaretli davranarak cesur olabilir miydi?

Cesur insanı aklına uygun şekilde hareket eden insan olarak tanımlayan Aristoteles, eylemleri de huyumuza, mizacımıza uygun bir şekilde amaçlarımıza ulaşma çabası olarak görür. Cesaretin güzel bir şey olduğunu belirterek cesur insanların cesarete uygun davranacaklarını belirtir. Korkakların cesaret bakımından diğerlerinden daha geride olduğunu, özellikle acıya karşı dayanıklı olmadıklarını belirtir. Korkaklar karamsardırlar çünkü her şeyden korkarlar, cesur insanlar iyimserdirler (Aristoteles,2019, s.70). Twain'e göre ise cesur insanlar aslında cesareti kendileri yaratmazlar. Doğuştan zenginliğin ya da yoksulluğun cesaretle ya da korkaklıkla ilgili olmadığını, korkak birinin çevresinde olup biteni gözlemleyerek korkularını yenmesi ve cesur biri olması muhtemeldir. Çünkü insanda korkuda bulunur cesarette bulunur. İnsanın yaratılışında bu durum zaten vardır. Çevresinde olup bitenler insanda bulunan korku ya da cesareti hayata geçirebilirler. İnsan nedir kitabında bir çocuk üzerinden örnek veren Twain, bir örnekte şu şekilde ifade etmektedir:

> Bir çocuk insanın erkeğinden korkarken kadınından korkmaz, boğadan korkan inekten korkmaz, hepsi bir diğerinin türü olduğu halde çocuk göreceli ve seçici bir tavır takınır. Çünkü etrafta gerçekleşen konuşmalar veya telkinler onda bu duyguların meydana gelmesine sebep olmuştur. Bir kişinin etrafında ödlekler bulunur ve onların anlatımlarına muhatap olursa o kişide büyük ihtimalle ödlek olur. Cesur insanlar içinde bulunup kendisine cesaret veren hikayelerle büyüyen kimse ise cesur olur (Twain,2019, s.16).

Romanda arkadaşlığa verilen değerde ve insan için öneminde Ahmet Cemil ve Hüseyin Nazmi arasındaki arkadaşlığa bakabiliriz. İnsanın keder ve sevinç anlarında kalbinin dayanacağından fazlasını başka bir duyarlı kalple paylaşmak istediği belirtilen romanda Ahmet Cemil ve Hüseyin Nazmi arasındaki arkadaşlık ve dostluktan da bahsedilir. Aristoteles'te *Nikomakhos'a Etik* kitabında iyi ve erdemli insanların dostluğundan bahseder ve böyle dostlukların muhteşem olduğunu söyler. Bu insanların tek başına iyi olduğunu ve birbirlerinin de iyiliğini istediği, bu dostluğun insanın karakterinden kaynaklanan bir dostluk olduğu belirtir (Aristoteles, 2019, s.175).

Romanın sonunda istediklerini elde edemeyen hayalini kurduğu şeylerin gerçekleşmesine fırsat bulamayan, karamsarlığının, cesaretsizliğinin, çekingenliğinin, pişmanlığının sonucunda mutsuz bir karakter olan Ahmet Cemil'i görüyoruz. İstediklerini gerçekleştirebilseydi mutlu olabilir miydi, biraz cesareti olsa kötü olarak nitelendirdiği insanlarla mücadele edebilir miydi? Ama sonuçta mutsuz bir Ahmet Cemil ile roman sona eriyor. Peki, mutluluk nasıl olurdu? Kuçuradi mutluluğu şöyle tanımlamıştır:

> Çoğunluğun mutluluk dediği istenilenin gerçekleşmesinden başka bir şey değildir. Bu anlamda mutluluk ancak negatif bir şeydir. Bir eksikliğin yokluğudur. Yani ancak düşünmede var olan bir şey, yoksa hayatın tek bildiği kemiren istemeler ve sürekli açlık duygusudur. Bu olmayınca da can sıkıntısı olur. İstemenin elde edilmesinden başka bir şey olmayan mutluluk gelip geçicidir. Kalan ya acıdır ya da can sıkıntısı. Mutlu hayat istenen şeylere, isteme ve elde etme arasında geçen zamanın ne fazla uzun ne de fazla kısa olmasıdır (Kuçuradi, 2019, s.54).

Romanda evlilikten, evlilik içi kadın erkek ilişkilerinden, evliliklerinden dolayı mutsuz olan kadın ve erkeklerden, birbirini aldatan eşlerden ve aldatan eşlerin de ihanetlerine haklı gerekçeler bulmalarından bahsedilmiştir. Kadınların kocalarına, kocaların karılarına nasıl değer biçtikleri, toplumun bu kişilerin evlilikleri ile ilgili nasıl yorumlar yapıldığına değinilmiştir. Evlenmenin bir zorunluluk olarak görüldüğü de olay kurgusunun içine yerleştirilmiştir.

> Ahmet Şevki Efendi devam etti; kendisini sınamadan, aile babalığı ne demek anlamadan ya da o kutsal görevin önemini her türlü özenden kurtulmuş sayacak kadar kendilerine duygusuzluk gördükleri halde evlenenlerden bahsetti (…) Evet, böyle bir herif bilirim ki karısı ağladıkça onu döverdi. İnsan ilk önce karısını döven erkeklerden söz edildiğini işitince 'Kim bilir karı nasıl dayağa müstahaktır', demek ister…Buna bir de kocasına âşık olmasını ekleyiniz. İşte Raci'nin karısı! (Uşaklıgil, 2016, s. 89).

> Biz, zavallı kadınlar, kocalarımızın bizden kaçtıklarını görürüz de çoğu zaman kimin için bizi bıraktıklarını da bilmeyiz…Kocam kimin için çocuğunu bırakıp da gidiyor…İşte efendim ben bugün kocam için değil çocuğum için geliyorum (Uşaklıgil, 2016, s. 93).

İnsan, karşı karşıya kaldığı durumlarda birbirinden farklı alternatifler üzerinden düşünerek farklı çözüm yolları bulma yeteneğine sahip olan bir varlıktır. Bazen bulmuş olduğu bir çözüm yolu kendi değerini harcayarak yapılabilir. Sevdiği kişiler için benimsemediği durumu kabul etmek zorunda da kalabilir. Bir annenin kendi hayatından vazgeçip çocukları uğruna her şeyi kabul etmesi romanda şu cümle ile verilmiştir; *"Okumak lazım, ben hizmetçilik etmeye mecbur olayım fakat onu ileride uşaklığa mecbur olmaktan kurtarmak lazım değil mi?"* (Uşaklıgil, 2016, s.95).
Aile büyüklerinin aile kurumlarına etkileri de romanda şu şekilde ifade edilmektedir:

> O zamana kadar kendisini aldatmak istemiş, kızını mutlu zannetmek için kendini zorlamıştı. İnsan emellerini yalanlayan şeyleri istediği şekilde yorumlamaya çalışarak kendisini sürekli arzuları içinde oyalamakla gecikir. Damadın aleyhine şahitlik eden olayları hep böyle müsait yorumlarla karşılamış, fena gördüklerini iyi görmek için uğraşmıştı fakat artık mümkün değildi (Uşaklıgil, 2016, s.223).

İnsan, kendi olanaklarını gerçekleştirirken başka türlü de eyleyebileceğinin farkında olmayabilir. Bu bazen insanı dışarıdan değerlendiren kişinin ortaya koyduğu bir değerlendirmedir. *"Sabiha Hanım bu kusurlara evvela önem vermiyordu, "Erkeklerin yüzde ellisinde görülen şeyler," diyordu"* (Uşaklıgil, 2016, s.224). İnsan aklının onaylamadığı yanlış olduğunu bildiği bir gerçeği, sırf karşı tarafı rahatlatmak veya üzmemek adına bu durumu genelleyebilir ve bu durumu normalleştirebilir ve içinde yaşadığı toplumun değer yargılarını eleştiremediği zaman o durumu haklı kılacak gerekçeler arar ve en nihayetinde bulabilir.

> Karıkoca arasına böyle sevgi arası girince bir daha iyi bir geçim, mümkün değil kurulamaz. Kadın ölünceye kadar boşa çıkan hayatına ağlar ya da gözyaşlarına deva olmazsa başka bir yerde eğlence aramak ister. Erkek de hep kendi hareketine karısını sebep göstermeye çalışarak bunu sonuna kadar sürdürecektir. İnsanlar tuhaftır! Kötü bir şey yapmakta olduklarını hissedecek olurlarsa mutlaka en önce vicdanlarını susturacak bir sebep bulurlar (Uşaklıgil, 2016, s.125).

"O, yatacak bir yatak, oturacak bir sofra, elbisesini süpürecek bir mahluk bulmak, bunları mümkün mertebe ucuz satın almış olmak için evlenmişti" (Uşaklıgil, 2016, s.223). İçinde bulundukları toplum kültüründe kadının yeri yalnızca evdeki belirli ihtiyaçları gideren bir varlık hükmündedir. Kadın da bu bakış açısıyla yetiştiği için bu durumu kendisine biçilmiş bir rol olarak görmekte ve yadırgamamaktadır.

Toplum tarafından belirlenen ahlaki kurallara uyanları ele aldığımız üç romanda da kurallara uymadığı halde bu kuraldışı davranışlarını meziyetmiş gibi gururla gösteren ve bununla iftihar eden insanlar tarafından küçümsendiğini görülmektedir. Bir durumun değeri, değerli olan bir kişinin değeri, diğerlerinin onu değersiz görmesiyle değişmez. Onun tavırlarıyla, davranışlarıyla, ahlaki değerleriyle dalga geçilmesi kötü görülmesi değerinden bir şey kaybettirmez. Onunla dalga geçilmesi insanların ona gülmesi herhangi bir şeyi değiştirmez.

> Kötü işler yapanlara sorunuz, hepsinde kendi kendilerine yaratılıp özenle pekiştirilmiş sebeplere rastlarsınız. Hiç olmazsa sanki birçok sırların bulunduğunu farz ettirerek güler size 'Anlatamam ki bilseniz beni hoş görürsünüz,' demek ister. Onun için öyle sebepler

> vardır ki henüz kendisi bile çözümleyip bir sonuca bağlayamamıştır. Ya da birtakım sebepler bulunduğuna inanmıştır ama incelenmek gerekse hiçbir şey yoktur (Uşaklıgil, 2016, s.125).

Aristoteles, kendine hâkim olmayan insanları çok güzel yasalar yaptığı halde uygulamayan devlete benzetir. Kendine hâkim olamayan insanları iki şekilde değerlendiren Aristoteles, her ikisinin de hazzı istediğini, birinin isteyerek yaptığını diğerinin ise yapmaması gerektiğini bildiği halde yaptığını söyler. *"Bir insan aynı anda hem aklı başında hem de kendisine hâkim olmayan insan olamaz"* (Aristoteles, 2019, s. 163). Aklı başında hareket eden insanların eylemleri ahlaklıdır ve bu durum eylemi yapan kişinin erdemli bir karaktere sahip olduğunu gösterir. Aklı başında hareket etmeyen insan için ise tam tersi söz konusudur.

> Acaba henüz saf bir genç kızken ya da bir mağazada satıcı ya bir çiçek işçiliğinde işçiyken, henüz hayatından bir aşk hıyaneti geçmeden bu neticeyi göstereydiler, 'işte annenin dizinden kaçacak olursan buraya geleceksin' diyeydiler, bugün şurada şüphesiz bedbahtlığın bütün acılığını duyduğu halde gülerek bağırmaya çalışan bu yaratık mutlu bir aile annesi olmaz mıydı? (Uşaklıgil, 2016, s.133)

İnsanların toplum içinde yaptıkları işlere, mesleklere göre aldıkları daha doğrusu toplum tarafından onlara biçilen değerler vardır. Sözgelimi doktor ya da öğretmenlik mesleğine sahip olan kişilerin karakterleri nasıl olursa olsun toplumun gözünde değerli ve saygın insanlardır. Ama gece kulübünde çalışan bir kadın toplumun gözünde genelde "uygunsuz kişi" etiketiyle yerini alabilir. Toplum tarafından içselleştirilmiş olan namus kavramının genelde kadınlarda bulunması gereken bir değer olduğu görülür. İnsanları yapmış oldukları mesleklere göre *namuslu* veya *namussuz* olarak değerlendirmeleri ezbere yapılan yanlış bir değerlendirmedir. *"...Bugün arsız bir kadın gibi beni size müracaata mecbur eden de bu..."* (Uşaklıgil,2016, s.94). Bazı kadınlar toplumun onlardan yapmasını beklediği davranışları kanıksamış ve bu davranışların dışında davrandığı için kendisini arsız olarak görebilmektedir. İnsanların bir olaya veya duruma karşı nasıl bir yaklaşım sergileyeceği o insanın zihin yapısıyla ve gerçek olarak neleri kabul ettiğini bilmekle mümkün hale gelir. Onun değerlerini bilmeden olay veya durum karşısında sergilediği tavrı tam olarak anlayamayabiliriz. Böyle bir durumda bir değerleme yaparak onların

kişilik özelliklerini geri plana atmak sağlıklı bir şekilde değerlendirme yapmayı engelleyecektir (Twain, 2019, s.23).

BÖLÜM 5: SONUÇ

İnsan, toplum halinde yaşama ihtiyacı içinde olan bir varlıktır. Bu durum eski çağdan beri bilinmektedir. Platon, bu ihtiyacın nedenlerini *Devlet* adlı eserinde ortaya koymuştur. Daha sonrasında da buna ilişkin çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Toplumsal olma niteliğini taşıyan insan, içinde yaşadığı toplumda doğal olarak çeşitli kurallar oluşturmuştur. Bunların önemli bir kısmı kültürel- ahlaksal normlar ve değer yargılarıdır. Bunlar, insanlar arası ilişkilerde kişilerin eylemlerini, kararlarını, tutumlarını, tavırlarını önemli ölçüde belirleyen etkenlerdir. Bundan dolayı da insanlar arası ilişkilerde çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunların bir kısmı, kişilerin yaptıkları değerlendirmelerin niteliğinden gelen "değer sorunları"dır.

Bu çalışmada insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan bu sorunların bir değerlendirme sorunu olduğu saptanmış ve bunun çözümüne ilişkin felsefi bir bakış yoluyla çözümüne bir açıklık getirilmesi amaçlanmıştır. Felsefenin eski çağdan beri toplumu, toplum içinde insanı, kişiyi ve kişilerin eylemlerini, bunlarla ilgisinde "erdem", "özgürlük", "değer ve değerler" gibi konuları ele aldığı bilinmektedir. Felsefi bakışla bunlara ilişkin yapılan sorgulamalar sonucunda bugün bize ışık tutan bilgiler ortaya konmuştur.

İnsanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan sorunlara bu bilgilerin ışığında bakıldığında bunların çoğunun değerler ve değer yargıları ile kültürel-ahlaksal normların arasındaki farkın yeterince bilinmemesin bulunduğu belirtilebilir. Bu bilgideki eksiklik kişilerin eylemlerinin kararlarının, tutum ve tavırlarının dayandığı değerlendirmelerin niteliğini belirlemektedir. Dolayısıyla kişiler herhangi bir durumda değerlendirme yaparken doğru değerlendirme yapabilme olanağını kaçırmaktadır. Bu bilginin eksikliği kişilerin hayatını sürdürürken insanlar arası ilişkilerde soruna yol açan elverişsiz bir durumdur. Bu çalışmada insanlar arası ilişkilerde çokça ortaya çıkan sorunların değer, değerler, değerlendirme bilgisinin eksikliğinden ileri geldiği gösterilmeye çalışılmıştır. Örnek olarak Halid Ziya Uşaklıgil'in *Aşkı Memnu, Kırık Hayatlar* ve *Mai ve Siyah* eserleri seçilmiştir.

2. bölümde insan ve insan ilişkileri üzerinde durulmuş, insan ilişkilerinin ne denli

sorunlu bir alan olduğu, eylemlerinin ve özgürlük anlayışının onu nasıl etkilediği anlatılmaya çalışılmıştır.

3. Bölümde değerin ve insan değerlerinin ne olduğu, değer yargılarının ve değerlendirme problemlerinin üzerinde durulmuştur.

4. Bölümde değer sorunları Halid Ziya Uşaklıgil'in teze konu olan eserlerinden örnekler vererek açıklanmaya ve gösterilmeye çalışılmıştır.

Kişi, yaptığı eylemlerle kendini ortaya koyar. Kişilerin aynı olay karşısında farklı tutumları, farklı kararları olabilmektedir. Bunun nedeni aynı şeyi kişilerin farklı farklı değerlendirmeleridir. Aynı şeyin farklı değerlendirilmesinin nedeni de kişilerin değer ve değerlere ilişkin bilgi durumunun ne olduğu ile ilgilidir. Doğru değerlendirmeler yapılabildiği durumlarda bu denli bir farklılık olmaması sağlanabilir. Kişilerin eylemlerinin farklılığından bahsederken bu eylemlerin "özgürce" yapılmadığı yani doğru değerlendirmelere dayanmadığı belirtilmelidir. Toplum halinde bir arada yaşamak zorunda olan insanların toplumsal düzenlenişler bakımından kadın-erkek, genç- yaşlı, büyük- küçük, çocuk- yetişkin, evli-bekar, gibi kategorilerle belirlenmesi ve kişilere bazı hukuksal, sosyal ve ekonomik konumların verilmesi insanlar arası ilişkilerde her şeyin sorunsuz yürütülebileceği anlamına gelmez. Çünkü insan arası ilişkilerde esas olan varlık ve kişilerdir ve kişilerin eylemleri, tavırları ve tutumlarıdır. Bunları belirleyen şey ise yine kişilerin değerler ve değerlendirme konusunda yardımcı olacak etik bilgi düzeyidir. Özgür kişi olmak demek yukarıda belirtilen toplumsal düzenlenişlerdeki hukuksal, sosyal ve ekonomik konumlardan bağımsız bir var oluşu edinmek, bunun dışında olan bitenlere bakabilmek etik ve değer bilgisiyle konulara yaklaşabilme durumunda olmak demektir.

Kuçuradi'ye göre bir şeyin değeri kendisiyle aynı türden olan şeyler arasındaki özel yeridir ve insanın değeri de diğer insanlar arasında başardıkları, gerçekleştirdiği şeyler ile ölçülebilir. İnsanı insan yapan, insanın karakterini belirleyen o insana verilen değeri belirleyen bu kişinin yapıp ettiklerinin toplamıdır. Toplumdan topluma belli davranışlara belli hareketlere verilen değerler değişiklik gösterse de genel olarak ahlaki

değerler ortak bir payda da buluşur. İnsanların iyi ya da kötü değerli ya da değersiz olarak değerlendirilmesi için o insanlara başka insanların gözüyle bakmak gerekmektedir. Her insan öznel bir bakış açısına sahip olduğu için aynı duruma ya da aynı kişiye farklı değerlerle farklı bakış açılarıyla bakıldığı görülebilmektedir.

4. bölümde Halid Ziya Uşaklıgil'in eserlerinden vermiş olduğumuz örneklerde karşımıza çıkan insanların kendileri veya diğer insanlarla olan ilişkilerinde yaşamış oldukları toplumun gelenek ve görenekleri tarafından yönlendirilmiş olduklarıdır. Yazar, romanlarında ön plana çıkardığı kişilerin başına gelenler üzerinde yaptıkları değerlendirmeleri görmemizi sağlamıştır.

Aşk-ı Memnu eserinde hem aşkı hem annesine duyduğu nefreti hem de toplumsal baskı çerçevesinde sevdiği adamın gözünde görünebilir olmak için intihar ederek hayatına son veren Bihter'in kişi yaşantısında nasıl değer harcandığını, insanın başka türlü de eyleyebileceğini düşündürmektedir.

Kırık Hayatlar eserinde doğru olarak benimsediği değer yargılarının dışında davranan Ömer Behiç'in nasıl yanlış değerlendirmelerde bulunduğu, kötüye giden evliliği ve kızının ölümü ile kendi davranışları arasında bağlantı olduğunu düşündüren değer biçmeleri görülmektedir.

Mai ve Siyah eserinde Ahmet Cemil'in değerler ile ilgisi üzerinde durulmuştur. Aileden almış olduğu değer yargıları ile çevresini değerlendirmeye çalışan bu karakterin hayatı eniştesi olan Vehbi Bey tarafından tamamen değişmiştir. Arkadaşlık, dostluk, sevgi, çalışkan olmak gibi değer kabul ettiği şeylerin Ahmet Cemil tarafından yeniden yorumlanma ihtiyacı ortaya çıkarmıştır.

İnsanların hareketlerine, tavırlarına, yaşayış şekillerine göre toplumdaki diğer insanlar tarafından nasıl değerlendirildiği, insanların bu tavır ve davranışları neden yaptıklarının bilinmesiyle bu değerlendirmelerin nasıl değişebileceği de yine bu romanlarda görülebilir. İnsanın sadece toplumun düzenine değil kendi düzenine de aykırı davranmasıyla hayatında nelerin değişebileceği, değerli görülen şeylerin değersiz,

değersiz görülen şeylerin de değerli görülebileceği, insanın düşünceleri ile oluşturduğu şeyleri eylemleriyle örtüşmesi gerektiğini, örtüşmediği zaman yaşanan çatışmalar bu üç romanda gözler önüne serilmektedir. Toplumsal yaşam içinde kişilerin felsefi bilgi ile eğitiminin yetiştirilmesi gerektiği, böyle olmadığı durumlarda topluma nasıl zarar verdiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arendt, Hannah (2018), *İnsanlık Durumu,* Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aristoteles, (2018), *Politika*, Çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları.

Aristoteles, (2019), Nikomakos'a Etik, Çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları.

Cassirer, Ernst, 1997, *İnsan Üstüne Bir Deneme,* İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Hartmann, Nicolai (1949), *Ehtik.* Berlin: Walter De Gruyter.

Hartmann, Nicolai (1966), *Aesthetik,* Berlin: Walter De Gruyter& CO.

Kant, Immanuel (2014), *Pratik Aklın Eleştiri,* Çev. İoanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kant, Immanuel (2015), *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi,* Çev. İoanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İoanna (2016), *Nietzsche ve İnsan*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İoanna (1996), *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Uluslararası Semineri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İoanna (1988), *Uludağ Konuşmaları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İoanna (2017), *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İoanna (2018), *İnsan ve Değeri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İoanna (2019), *Ahlak, Etik ve Etikler,* Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İoanna (2019), *Schopenhauer ve İnsan,* Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Lloyd, Genevieve (2015) Erkek Akıl Çev.Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Mengüşoğlu, Takiyeddin (2017), *İnsan Felsefesi,* Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

Nietzsche, Fredrıch, (2017),*Ahlakın Soy Kütüğü Üstüne*, İstanbul: Say Yayınları.

Nietzsche, Fredrıch (2018), *İyinin ve Kötünün Ötesinde,* İstanbul: Say Yayınları.

Özcan, Muttalip (2013), *Efendilik ve Kölelik*, Edebiyat Fakülte Dergisi/ Cilt 30/ Sayı 2

Özcan, Muttalip (2016), *İnsan Felsefesi*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Pospelov, Genadiy N. 1984, *Edebiyat Bilimi 1*, Çev.Yılmaz Onay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Sartre, Jean Paul, (2009), *Varlık ve Hiçlik*, Çev. Turhan Ilgaz, Gaye Çankaya Eksen, İstanbul: İthaki Yayınları.

Sartre, Jean Paul, (1985), *Varoluşçuluk,* Çev. Asım Bezirci, İstanbul: Say Yayınları.

Scheler, Max (2020), *İnsanın Kosmostaki Yeri,* Çev. Harun Tepe, Ankara: BilgeSu Yayınları.

Spinoza, Benedictus (2016), *Ethica,* Çev. Hilmi Ziya Ülken, İstanbul: Dost Yayınevi.

Schopenhauer, Arthur (2003), *Aşkın Metafiziği*, Çev. Veysel Ataman, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Twain, Mark (2019 *İnsan Nedir?* Çev. Esra Damla İpekçi, İstanbul: Dadalus Kitap.

Uşaklıgil, Halid Ziya (2019), *Aşk-ı Memnu,* İstanbul: Can Yayınları.

Uşaklıgil, Halid Ziya (2016), *Mai ve Siyah,* İstanbul: Can Yayınları.

Uşaklıgil, Halid Ziya (2019), *Kırık Hayatlar,* İstanbul: Can Yayınları.

Uygur, Nermi (2012), *Kuram ve Eylem Bağlamı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/96147 25.06.2022

Dergipark.org.tr/download/articile/file/408960(Dercartes'in ahlak anlayışı) 06.08.2021

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, https://www.danistay.gov.tr/upload/insanhaklarievrenselbeyannamesi.pdf 17.08.2021

https://islamansiklopedisi.org.tr/veda-hutbesi 17.08.2021

https://bilgiherseydir.com/haber/3786/sumer-tabletlerinde-bu-genclik-nereye-gidiyor-yazisini-gordugumden-beri-gencleri-sorgulamiyorum.html 17.08.2021

https://www.medyaloji.net/makale/binyillar-gecse-de-insan-ayni-insan_6212.html 17.08.2022

ÖZGEÇMİŞ

Zülfiye DÜLGER

Eğitim

Derece:	Yıl:	Üniversite, Enstitü, Anabilim/Anasanat Dalı
Yüksek Lisans	2020	Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı
Lisans	2017	Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Lisans	2020	İstanbul Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Fakültesi Felsefe Bölümü

İş/İstihdam

Yıl	Görev
2017	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni

Yayınlar ve Diğer Bilimsel/Sanatsal Faaliyetler

"Kanıt Temelli Öğrenme" Sosyal Bilimler Sempozyumu 2018

Kimlik Belirleyen Derslerde Kanıt Temelli Öğrenme, Pegem Akademi Yayıncılık